

•
Felsefe û dad

Abdusamet Yîgît

Weşanên

•
•
•
•
Felsefe û dad

*@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2015-Almanya-Berlin*

ISBN 988-4-840910-190

Pêşgotin:

Di aslê xwe de wê, felsefe û dad û ankû felsefe û destûr wê weke mijarek civakî a dîrokî ku mirov wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman bê. Bi teybetî wê di demên hemdem de wê pêvajoyên pêşketinê ku wê dihên jînkirin bi temenê peresandinê û

gûharînê ên di nava jîyanê de re wê zêdetirî wê giringîya dadê wê di renekê de wê, derkeve li pêş.

Di demek hemdem ku wê her tişt wê, di nava restên dadî û ankû destûrî de wê bê dîyarkirin wê, weke temenekê jîyanî wê xwe di jîyane mirov de wê, bide dîyarkirin. Mijar di çerçoveya pêvajoyên wê yên pêşketinê dîrok û felsefeya wê de wê, zêde kûr bê. Di wê temenê de wê, destûr wê weke temenê civakî, hevdûgirtinê, bi wê dewletê û hwd jî wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, mijara destûrê û ankû dadê wê bi temenekê felsefeyê wê hildana li dest wê, di gelek waran de wê weke temenekê lêpîrsîner ê hizirkirinê jî wê bi xwe re wê karibê werênê li holê. Ji xwe felsefe wê hinekî wê ew bê. Wê weke ku wê bê gotin wê ne tenê wê bo fahmkirina wê ku ew çawa di nava jîyanê de dihên pêkhanîn bê.

Pêvajoyên fahmkirina têgîna destûrê wê dema ku mirov wê, werênê ser ziman wê di demên hemdem de wê, bi çerçoveyek dewletî wê weke temenê sehêtkirinê, serdestî û hwd jî wê were dîtin û wê bê pêşxistin. Lê ez di wê temenê de wê dixwezim ku wê fahmbikim ku wê weke bi rêgeza ku civakek hebê wê dad û ankû destûra wê jî wê bi xwezayî wê bi wê hebûna wê re wê hebê ez nêz dibim. Ber vê yekê li ser temenekê felsefeyê min di wê çerçoveyê de mijar wê di wê temenê de wê li ser temenekê civakî wê bi zêdeyî wê hilde li dest û wê hanî ser ziman.

Lê bêgûman wê aliyên din ê weke desthilatdarî, rêveberî, dewletî û hwd jî wê, weke aliyna wê yên din bin ku mirov dikarê werênê ser ziman bê. Mijar weke ku min di serî de got wê zêde kûr bê. Mîn gelek mijar di wê de di nava wê cxabatê de hanîn ser ziman. Hemû jî weke mijarên ku ew pirr zêde werina kûrkirin û bi wê re bi awayên cûr bi cûr li wan were hizirkirin û bên hanîn li ser ziman ji bin.

Di wê pêvajoyên destûrî de wê, dema ku mirov wê li ser temenekê felsefeyê re wê werênê er ziman wê ne tenê wê bi awayekê felsefeyî ê lêpîrsîner bi encamên wê re wê xwe bide dîyarkirin wê her wusa wê wene nerînek fahmkirinê li ser dîroka felsefeyê re jî wê bi temenekê bi hizra xwezayî wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê felsefe wê, dema ku wê di demên kevnera de wê pêşkeve wê di serî de wê, li ser temenê lêpîrsînê wê di awayekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, pêşkeve.

Minaq Piştî Thales re wê, Anaxsimendros wê dema ku wê têtîna 'epeiron'ê wê di wê temenê de wê weke rêgeza destpêkê wê werênê ser ziman wê, di wê, di wê rengê de wê, weke têtînek rêgezî a destûrî a xwezayî wê bikirpênê. Dema ku empedokles wê li ser elementên avê, ax, hewa û êgir re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, şewayekê hizirkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman

Di dewama wê de wê, di demên kevnera de wê felsefe wê zêdeyî wê li nava jîyanê wê bidest hizirkirinê wê bikê. Li ser çî temenê wê ew wê bibê wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Sokrat wê mijara sîyanê bi têtîna rewîstî û hwd re wê hilde li dest. Şagirtê wî Platon wê bi têtîna 'deayan' re wê, werênê ser ziman. Aristo wê bi têtîna darêjkê re wê li wê bihizirê. Hizirên haraklit ên li ser temenê 'gûharînê' û demokrit ên li ser têtîna atomê' û hwd ku wê bi wa re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, weke aliyna ku bi rest û rêgezî ku wê di wê temenê de wê bi felsefeyê û têtînek destûrî a bi wê re ku wê li jîyanê û pêşketina wê û pêvajoyên wê yên xwezayî wê bi wan wê were lê hizirkirin bin.

Dad û ankû destûr wê, pêvajoyên demdirêj wê li ser xate pêşketinê wê zêdetîrî wê bi xwe re wê derbas bikê. Wê dema ku wê civak wê pêşkevin wê pêşî wê li ser rêgezên rewîstî û hwd re wê çerçoveya xwe wê biafirênin. Piştî jî wê, çendî ku wê bi ber demên hemdem de wê were wê destûr û rewîst wê ji hev cihê bibin û destûr wê bi serê xwe wê weke têtîna ku wê bi wan wê di temenê li gorî wan jîyanê û hwd re wê werê lê hizirkirin. Di wê temenê de wê bi zêdeyî wê di demên hemdem de wê, lêgerînên weke yên bi awayên jîyankirinê û hwd ên baştir wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin. Mijara felsefeya destûrê û ankû dadê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirina bingihê jîyane bi hevdû re jî wê li wê were lê hizirkirin. Di demên hemdem de wê hin bi hin wê destûr wê li ser nerînen civaknasiyî û hwd re wê di temenekê de wê were lê hizirkirin. Têtînen weke civaknasiya destûrî û hwd ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê pêşkeve. Têkiliya civaknasiyê û civakê bi jîyankirinê wê bi wê re wê çawa wê bi temenekê wê were fahmkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê weke ku em gelek caran di herikina nivîsandina xabatê de hanî ser ziman wê di demên hemdem de wê zanîn ku wê bi giringiya wê ya fahmkirinê wê derkeve li pêşêdî wê,

bi wê gihiştina encamê di nava jîyanê de wê, zêdetirî wê weke temenekê fahmkiriinê û bi wê lêgerînê wê were dîtin.

Ev pêvajoyên hemdem wê weke pêvajoyên destpêkê ku wê di destpêkê de wê bi xosletên seretayî ên primitive jî wê hin xosletên xwe wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di regekê de wê bi wê re wê bê hizirkirin. Hin bi hin wê li ser temenekê rasyonal wê bi wê re wê kûrbûn û hwd wê bibê. Wê bi wê re jî wê hertimî wê di her rewşê jîyankirinê re wê bi zanîn û hişmendiyê re ku wê têrbûn bibê wê di dewama wê de wê, êdî wê bi temenekê rasyonal wê pêvajoyên pêşketinê wê li gorî wê ji wê temenê wê bide destpêkêkirin û domandin.

Pêvajoyên fahmkirinê wê weke ku em di demên hemdem de wê dibînin wê li ser temenê ceribandî û alimînê û ankû cerb û xeletkirinê û hwd re wê bibê. Ev jî wê weke temenekê xwe bixwe ji kirinê xwe gihandina fahmkirinekê bi azmûnî jî bê.

Lê destûr, dad, rest û hwd wê, weke aliyna ku wê di her demê de wê, jîyane mirov wê, ji aliyekê ve wê bandûrlêbikin bin. Ber vê yekê wê, fahmkirina wan û di wan û fahma wan de kûrbûn wê weke pêwîstî û zaroriyek jîyanî a ku ew nebê nabê bê. bi temenekê felsefeyî destpêka wê ya fahmkirinê di çerçoveya pêvajoyên wê yê pêşketinê de wê xwest ku wê bènima ser ziman. Ji vê aliyê ve bi temenekê rasyonal ê hizirkirinê ku ez karibim temenekê fahmkirinê çêbikim ez hingi dikarim bêjim ev xabat wê gihiştibê armanca xwe.

Abdusamet Yigit

Destpøk: felsefe û dad

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê mijare felsefeyê wê bi fahmkirina jîyanê re wê hilde li dest wê gelek aliyên weke yên têtînan weke rastîyê, wekhevîyê û hwd wê bi wê re wê, di awayekê de wê, li wê were hizirkirin. Di awayekê de tiştê bo ku ew bibê xwedîyê rewşek weke ya mafî bi hebûna jîyanê û hwd re wê, di wê temenê pêwîstîya ew hebûna wê hebê. Ev wê weke şartekê bi fahmkirina felsefeyê ya objeyî re wê, were dîtin bê.

Di nava jîyanê de wê, dema ku wê hebûn wê were salixkirin wê, çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, ji gelek aliyên ve wê li ser wê bê sekin in. Di aslê xwe de wê, mijarên weke yên hebûnê wê di wê temenê de wê, hebûnê di serî de wê, di wê temenê de wê weke temenekê wê di rengekê de wê salixbikê.

Di nava felsefeyê de wê, mijara hebûnê û mirov wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin. Mînaq wê stoayî wê ji hebûna mirov a zindîyî wê bi ber hebûna civakî ve wê di temenê de wê bikin ku ew bihizirin. Di wê temenê de wê, hebûna mirov wê bi wê re wê bikin ku wê fahmbikin. Sokrat wê ji 'hebûna mirovekê' wê bi ber ya giştî ve wê herê. Ev têtîna weke ya hebûna mirovekê wê di wê temenê de wê, li ser wê têtîna yekîtiya wê di her demê de wê, bê mijara fahmkirinê. Di nava têtînan mîtolojiyê de 'wê felsefeya mirovê pêşî' wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bêtî ser ziman. Ev wê ji hizirkirinên piştî ên di çerçoveya felsefeyê de jî wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew bi wê re were fahmkirin. Stoayî wê hebûna giştî a mirovî ku wê di çerçoveyek giştî de wê bi civakî wê bikin ku wê fahmbikin wê

di temenê de wê bi bûna xwedi aqil a mirov re wê, bikin ku wê salixbikin.

Di wê temenê de wê, mijare aqil wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, li ser wê bisekinê bê. Ne tenê bi aqil û hwd re wê fahmbikê. Her wusa bi çerçova û rengên fahmkirinê û di wê temenê de wê salixkirna hebûnê û rengê fahmkirina wê re jî wê di renekê de wê karibê bi wê re wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqil wê çerçoveyek funksiyonî a fahmkirinê wê bide me. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew bi wê re wê, temenê fahmirinê wê biafirênê. Di mijare fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê aqil û fahmkirin, fahmkirin û jîyan, jîyan û hebûn û hwd wê di wê temenê de wê, weke çerçoveyên ahengî ên ku mirov wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di nava felsefeyê de wê, dema ku wê mijare wekheviyê wê were hizirkirin wê di nava felsefeyê de wê aristo wê li ser temenekê bi aqilê kirinî re wê bixwezê ku ew bi wê fahmbikî û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara salixkirinên me yên di jîyanê de wê, di wê temenê de wê çawa wê bi temenekê têtîna fahmkirina bi têtîna mafê re wê fahmbikê wê mirov wê hertimî wê aqilê xwe wê bi wê re wê biwastênê. Wê li ser wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, bihizirê.

Di mijara hizirkirinê de wê, aqil wê temenekê funksiyonî wê bi hizirkirinê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Aristo wê dema ku wê mijara wekheviyê wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bixwezê wê bi temenekê aqilê kirinî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijara aqilê kirinî û têtîna wekheviyê wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke mijarek zêde giring, tevlihev û komplika wê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyekê ve wê dema ku em her zindiyê wê bi hebûna wê ya ciheyî wê salix dikin û wê dikin ku wê fahmbikin wê, di wê temenê de wê, wekehevdû wê salixkirina wê û ankû weke xwediye heman mafê wê fahmkirin wê di temenekê fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyekê din ve

jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara fahmkirinê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Em di nava jîyanê de xwediyê rewşek jîyanî na ku em dixwezîn wê bijîn bin. Tiştê ku em ghiştinê em wê weke ya xwe dibînin. Ji wê sûdgirin. Ji wê bi girtinên ku em dikin re em bi wê dijîn. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa jîyanê dikin û ankû mafê jîyanê dikin wê di wê temenê de wê çawa wê were salixkirin wê weke mijarek ku wê bi wê rengê wê bi giringiya xwe wê xwe bide dîyarkirin bê.

Çiçero ku wê weke rêveberê romayî bê wê li ser têtînanê felsefeyê ên dadî û hwd re wê pirr caran wê navê wê bê ser ziman. Wê ji xwe bide baskirin. Di gotinek xwe de wê bahsa zagonê wê bikê û wê bêjê ku 'ya ku di gelek zagonan de hundirîn a wê, li ya wekhevîyê, bijartina hêsta rastiye û hizra wê ya' ku wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi gotinê wê bahsa navaroka wê têtîna zagonê û hizirkirna wê navaroka wê û ya hundirê wê bikê. Wê li ser wê bihizirê. Wê ya hundirê wê çî dibêjê wê, di wê temenê de wê, bikê mijara fahmkirinê. Di aslê xwe de wê, navaroka destûrekê, zagonekê, rêgezekê û hwd wê çî wê bi xwe re wê werênê ser ziman wê carna wê ji ya wê awayê wê cohê bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di çerçoveya felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giirng ku wê bi wê were hizirkirin wê destûr, dad, zagon û hwd wê çî ji me re wê bêjê û ankû wê bêtê ser ziman wê weke mijare wê ya fahmkiriinê bê.

Di wê temenê de wê felsefeya dadê wê ji me re wê bibêjê ku wê ji heman zagonê û ankû rêza wê ya têtînê wê karibê gelek tişt werina fahmkirin. Di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare felsefeya dadê de wê ew wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin û wê mijare wekhevîyê wê li ser çî temenê wê were fahmkirin û wê çawa wê were fahmkirin wê biqasî wê têtîna dadê ku ew li navaroka wê dihizirê wê giring û jîyanî bê.

Di çerçoveyek felsefeyê de wê, dema ku em li têtîna dadê bihizirin wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê xwezayî û ne xwezayî wê di karê wê li wê bihizirê. Ya xwezayî wê di awayekê de

wê weke çerçoveya wê ya xwezayî ku wê li ser wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were hizirkirin. Lê ya xwezayî û ne xwezayî wê, di awayekê de wê pêvajoyên dîroka dadê û civakî wê bidina dîyarkirin ku wê beremberê hevdû wê xwediyê rewşek bandûrî a li hev jî bin. Wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di mijara fahmkirina têtîna dadê de wê mijare ji wê îî dihê fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bie dîyarkirin. Felsefeya dadê wê di awayekê de wê, weke ku mirov wê di demên kevnera de wê dibînê wê li ser temenekê fahmkirinê ê gerdûnî wê bê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê ew têtînen weke destpêkê, yek, tek, toz û hwd wê, di wê temenê de wê, weke temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bê hanîn li ser ziman. Stoyayî wê, di wê temenê de wê, dema ku wê li ser têtîna gerdûnê re wê bihizirin wê bahsa 'aqilê gerdûnî' wê bikin û ya ku wê ne li gorî wê bê wê weke 'nebûhûrîner' bê wê lê binerîn û wê werênina ser ziman. Li ser wê temenê de wê modelek gerdûnî wê bi têtînî wê bixwezîn ku ew çerçoveya wê bihizirbikin û wê werênina ser ziman.

Di nava hizirkirinê de wê, têtîna gerdûnê ku wê pêşkeve wê, di wê çerçoveyê de wê ya teybet û ya giştî wê çawa wê têtîliyê wê bi hevdû re wê hebê wê bi wê re wê li wê jî wê were hizirkirin. Wê hewldana fahmkirinê wê bi wê re wê bê pêşxistin. Ev rengê hizirkirinê wê ji du aliyan ve wê dikarê wê fahmbikê. Minaq wê, dema ku wê bahsa gerdûnê wê were kirin wê di 'têtînek gerdûnî a gelemper' de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê li gorî wê her zagonên teybetî wê tabîî destûrên gerdûnî ên giştî ên xwezayî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê felsefe wê dema ku wê ji aliyekê ve wê li ser xwezayê wê bihizirê wê ev armanca wê jî wê hebê ku wê çawa wê, di çerçoveyek wê ya giştî wê bi fahmkirinê wê werênê ser ziman. Wê çawa wê hebê, di çerçoveyek çawa de ew heya û ankû wê xwe bide domandin û çerçoveya wê bi wê re wê were hizirkirin. Dema ku wê, parmanides wê hizrên xwe yên li ser 'destûrek teqez' a 'ne gûhar' wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi aqilekê giştî wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. haraklit wê hizrên xwe yên vegûhar wê li ser temen û çerçoveyek wê ya giştî wê werênê ser ziman. Demokrit wê dema ku ew bahsa têtînek atomî dikê wê bi wê re wê, bixwezê ku ew çerçoveya wê

giştîya hevgirtiniya gerdûnî wê bi fahmkiirna xwe re wê werênê ser ziman.

Hizra gerdûnek bi hevgirtî wê di wê temenê de wê, demokrit wê bi têtîna xwe ya atomê re wê temenê wê biafirênê. Wê haraklit wê dema ku wê bahsa vegûharîna nava jîyan û xwezayê dikê wê di wê temenê de wê pêvajoyên xwe dewûrdayimkirin û domandinê wê bi wê re wê bixwezê bi hevdû re wê werênê ser ziman. Temenê xwe domandina jîyane xwezayê çî ya wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê were hizirkirin.

Di çerçoveya têtîna û hizirkirinên gûharîn û negûharînê de wê, ev têtîna hevgirtî a gerdûnê wê hebê. Ber vê yekê wê di ahengek hevgirtî û wê weke ku wê bê ser ziman 'ne di nakokiyekê de wê çawa wê, rewşa wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têtîna dualiteya yekitiya dijberan ku wê bi felsefeya diyalektikê û hwd re wê were ser ziman jî wê di reng û awayekê de wê li ser wê temenê û bi wê armancê wê were ser ziman.

Ev têtîna wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, çerçoveyekîyatiya gerdûnê wê di çerçoveya rêgezên kifşkirinê ên di wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ya ku wê di aslê xwe de wê bi ber têtînek xwûdayî û hwd re wê bi rêgezî û destûrî wê bide birin jî wê hebê. Xwûdê wê dema ku wê di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman wê di gerdûnê û têtîna wê ya gelemperî de wê weke 'destpêkekê' jî wê di wê temenê de wê bê hanîn li ser ziman.

Li ser wê esasê wê mijarên weke maf û azadiyê wê di çî temenê de wê bêt fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Xwûdê wê, di nava gerdûnê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa têtîna û rêgezek zêdebûnê, gûharînê û pêşveçûnê a gerdûnê wê were kirin wê li ser wê temenê wê bê hanîn li ser ziman. wê çavkaniya wê çî bê wê bi wê re wê were ser ziman.

Di hizirkirina gerdûnê de wê, têtîna sermediyê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê, têtîna gerdûnê a sermedî wê, di temenekê teqezîya hebûnê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lêgerîna wê teqezîyê wê mirov bi aqilê xwe re wê bigihênê têtîna gîyane nemir.

Di nava jîyanê de wê, hertişt wê di nava sazûmanek ku wê weke hevdû temem bikê û ankû temen dikê de wê were dîtin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê, di nava wê sazûmanê de wê her tişt wê

weke xwediyê cihê xwe bê û wê ew ji wê re wê weke maf wê were dîtîn û wê bê ser ziman.

Di nava hizirkirinên xwezayê de wê, dema ku wê li rewşên xwezayî wê were hizirkirin wê di wê temenê de ev wê li ser temen û çerçoveyek gerdûnî de wê bê fahmkirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mijare xwezayê û têtîna xwezayê wê, dema ku wê li wê bê hizirkirin wê li ser hebûnê re wê bi objeyî û şubjeyî wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê ku wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê, xwezayê obja ku wê hertişt di nava wê de wê bi rewşek fîzîkî wê hebê wê, di wê temenê de wê, çerçoveya wê hebûna wê di wê çerçoveya weke mafê hebûna wê de wê weke bi têtînek şubjeyî de wê hin bi hin wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeyên serdemên navîn de wê ev zêdeyî wê bê mijarên lêpîrsîn û hizirkirinên cihêyî. Minaq wê di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên kevnera de wê di nava felsefeyê de wê, têtîna 'mafên xwezayî' wê hin bi hin wê di wê temenê de wê, bê salixkirin û wê were ser ziman. Wê weke xwe ji komekê, deverê û hwd dîtîn û bi wê re xwe salixkirin wê weke aliyekê wê yê jîyanî ê xwezayî wê were dîtîn. Di nava têtînen baxtewariyê û hwd de jî wê dema ku wê bahsa tişt ji mêt ve heya. Yan jî wê tişt wê bi wê temenê wê weke ku ew hatiya destnîşandin bi baxtî wê hebê wê, di wê temenê de wê, bi kirdeyî wê di xwe de wê têtînek xwezayî wê bihawênê. Wê têtîne wê, di wê rengê de wê dema ku wê di demên serdemên navîn de wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di serdemên navîn de wê, têtîna û destûra xwûdê wê weke temen û çerçoveyek kifşkar wê xwe di awayekê de wê, bide dîyarkirin. Ya ku wê bi navê xwûdê re wê bê salixkirin wê weke ya baş, qanc û rast wê were dîtîn. Wê di wê temenê de wê, li gorî gotinên xwûdê tevgerin wê weke di nava sazûmanekê û li gorî destûrên gerdûnî tevgerîn wê lê were hizirkirin û wê were ser ziman.

Ev wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê rewşa destûrên xwezayî

ku wê ji aliyekê ve wê li wê were lê hizirkirin wê, di wê temenê û mēylê de wê bēn dîtin û ser ziman ku wê weke li ser temenekê xwûdayî ê 'xwezayî' wê werina fahmkirin û ser ziman. Lê di demên dawî ên serdemên navîn de wê, hin bi hin wê gotina xwûdê wê ji nava wê hevokê wê were derxistin û wê 'têgîna destûrên xwezayî' ên gerdûnî û hwd wê li holê wê bi tenê wê bimênin.

Di dewama wê de wê, dema ku wê dem wê were demên ronansansê û hwd wê, di wê temenê de wê di çerçoveya herîkina jîyanê û têgînên maf û azadiyê de wê, li wê were lê hizirkirin. Minaq wê filosofên weke Locke wê jîyanê, milkiyetê û azadiyê wê weke mafên xwezayî wê salixbikê û wê di rengekê de wê bixwezê wan werênê ser ziman. Li ser wê temenê xwezayê wê bi wê re wê li wê were hizirkirin.

Mafê jîyanê wê di wê temenê de wê her zindiyê ku ew dijî wê ew mafê wê ji wê hebûna wê were. Wê di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê bê kifşkirin. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê gotina xwûdê wê, ji nava hevokê wê were derxistin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têgîna xwezayê wê bi tenê û bi serê xwe wê li holê wê bimênê û wê bi wê re wê bi tenê wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê dema ku wê li ser têgîna mafê wê were lê hizirkirin wê minaq wê Hobbes wê dema ku wê bihizirê wê gotina "her zindiyê bi aqil parastina hebûna wê" weke kirdeyek hizirkî wê li wê bihizirê û wê li ser temenê têgîna sazûmana jîyanî û hwd re wê bēnê ser ziman. **Hobbes** wê bi gotina 'şerê herkesê bi herkesê re' wê li wê bihizirê û wê ev têgînên bi wê rengê wê piştî wê bandûrê li rengê têgîna rêgeza darwinist a selleksiyonist wê bikê. Di nava xwezayê de wê, di wê temenê de wê temenê hebûnê, parastina wê û jîyankirina wê ku wê li ser temenekê hêzî wê fahmbikê wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin.

Di nava jîyanê de ev têgîn wê weke têgînek ku wê dikarê bi gotina mirov gûrê mirov a re wê, dikarê wê di rengekê de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ya rastî ew bi wê re dihê dîtin û fahmkirin ku wê di nava xwezayê de wê ev rêgez wê di rengekê de wê, bê temenê sazûmanên civakî ên serdestî û bindestiyan jî. Ber vê yekê ev têgîna selleksiyonist wê di rengekê de wê, ne tenê wê di nava jîyanê de wê weke bi reng û dîmenekê dîtbar lê berçav wê bê temenê nearamî, şerê xwe serxistinê û ankû serxistinê û hwd. Di

wê temenê û li gorî wê mantiqê wê yê bi hêz wê karibê xwe bide dîyarkirin. Bi gotinek din wê weke masiyê piçûk wê bo masiyê din ê masin wê hebê ku ew bixwê. Lê di aslê xwe de wê ev rêgez wê, dema ku em li wê dihizirin wê dibînin ku wê di reng û awayekê de wê weke ku wê ne li gorî rûh û gîyane jîyanê bê ku mirov wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê fahmbikê bê. Ber ku wê di wê temenê de wê, têngîna naqandinê wê di nava jîyanê de wê bi objeyî û şubjeyî wê di awayekê de wê, di xwe de wê di nava hebûnê û zindiyîya wê de wê, hilbijêrê û ev wê temenê jêbirinên li ser wê re ku wê di nava jîyanê de wê bèn kirin jî bê.

Li ser wê temenê de wê, têngîna peresendinê di aslê xwe de wê weke ku mirov wê dibîne li gorî min wê pêwîstîya şîroveyek wê ya nû a ku wê ji rêgeza selleksiyonist dûr ew bê kirin wê hebê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di reng û awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe bi wê re wê bènê ser ziman. Ev jî wê hingî wê karibê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê rast wê karibê mirov bi fahmkirina mirov re bigihênê li temenê fahmkirinê ê baş.

Li ser temenê demên kevnera wê di wê temenê de wê, gelek aliyên ku wê werina ser ziman wê hebin. Heta ku wê dem wê were têngînên weke yê felsefeya hegel ku wê dadê wê weke 'têngînek pozitiv a azadiyê' wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê, gelek pêvajoyên dîrokê ên bi hizir wê bèn derbaskirin. Platon di pirtûka xwe ya bi navê "welêt" de wê, di wê de wê mijarên ku ew dihilde li dest wê li ser temenekê bi fahmkirina bi aqil re wê bixwezê wê werênê ser ziman. Rêgez wê, di wê temenê de wê, di temen de bi felsefeyî wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê, ya rast wê aqilî bê û ya aqilî wê rast bê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, felsefeya welatê (û ankû dewletê) a Platon wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, temenekê fahmkirinê wê di demên navîn de jî wê biafirênê. Nîqaşên ku wê li ser rêveberiyê, desthilatdariyê û rêgezên wê yên dadî ku ew hilde li dest ku wê di wê demê de wê bibê wê bi serê xwe wê weke aliyna ku mirov wan di wê temenê de bikirpênê û werênê ser ziman. Augustinus wê, dema ku wê bahsa têngîna dewletê wê bikê wê, di rengekê de wê, bi navê xwûdê' re wê weke ku ew ji Maniyîyan fêrdibê wê werênê ser ziman. wê bi wê re wê, ya dervî wê, weke ya çetewarî, ne rast û

xirab wê werênê ser ziman.

Di rengekê din de jî wê mijara têtîna dadê wê bi felsefeyê re wê di wê demê de wê, hê jî wê mijara nîqaşê bê. Lê wê hin bi hin wê weke ku mirov wê bibînê û kifşbikê wê di rengekê de wê, mijar wê zêdetirî wê bi ger ´rêgezên teolojikî´ ve wê bê birin û wê li ser wê re wê bê hizirkirin û nîqaşkirin. Di wê temenê de wê, li ser wê re wê li şûna ya ku wê wê çawa wê bijî wê bi têtîna ´xwûdê çawa gotîya´ wê weke destpêka fahmkirinê û hizirkirinê wê di dewama wê de wê bê kirin û wê bi berdewamî wê bi w re wê hizirkiriin wê werina hanîn li ser ziman.

Felsefe wê di wê temenê de wê, dema ku wê mijaran wê bikê berlêpîrsînê de wê li ser wê temenê ku wê çawa wê ´ya baştirin´ wê bi wê re wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, dad û felsefe wê di wê temenê de wê, mijara fahmkirinê wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bi zêdeyî wê bi xwe re wê, di temenekê de wê, pêvajoyên fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bii xwe re wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê dema ku wê bi wê re wê mijar wê were hildan li dest wê, ji wê cihê wê tiştêkê din wê bi wê re wê were dîtin. Wê destpêka nûqtêya ku ew ji wê gavê biavêjê wê, di temenekê rasyonel de wê, bi wê re wê, li wê bihizirê û wê li ser wê re wê bikê ku ew bihizirê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê felsefe wê mijar wê li ser wê rasyonelîteya wê re wê bi aqilekê pozîtiv û realist wê bixwezê ku ew bi çerçoveyek bifahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya destpêka têtîna dada pozîtiv ku mirov wê bixwezê wê di wê temenê de wê bi felsefeyê re wê li wê bihizirê wê weke hinek encamên wê li girêkê û roma wê, di wê temenê de wê dikarê wê bi çerçoveya wê re wê li wê bihizirê. Dada roma wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê pêşkeve. Pêvajoyên rengên wê yên ku ew bi wê heya wê di dîmenekê de wê çawa bê, ûû baş bê û ne baş bê û hwd wê ew jî wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê bina mijara felsefeyê ku wê li wan wê were lê hizirkirin.

Bûyîna rêgez û destûrîn dadî di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li temenê wê bihizirê wê di wê rengê de wê, di aslê de wê, di wê temenê de wê, mirov karibê bi temenekê berfireh wê werênê ser ziman. Di mijara têtîna dadê de wê di

çerçoveyek civakî û rêgzên wê yên jîyanî de wê bê dîtî ku wê hin bi hin wê ev pêvajo wê pêşkeve û wê rengên xwe yên destûrî wê bide dîyarkirin. Li mesepotamiya wê, di wê temenê de wê, gelek rewşên deestûrî ên ku ew hatina nivîsandin û qaydkirin wê hebin. Di wan de wê, rewşên weke 'dada malbatê', 'dada zawacê' û hwd wê, di awayekê de wê bi wê re wê, werê dîtî. Em di nava pêvajoyên hizirkirinên dadî ên di demên kevnera de jî wê dibînê ku wê weke ku wê li roma û hwd wê li ser temenekê têgîna dada pozitiv a dihê pêşxistin de wê hin bi hin ev wê li wan wê were hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Wê dema ku wê li ser temenekê felsefeyî wê li wê were hizirkirin wê bi aqil û rastîtiya aqilî wê ew wê were hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Em wê dibînin ku wê di nava felsefeya dadê de wê di serdemên navîn de wê mijarên weke yên determinismê, têkiliya destûr û rewîstê û hwd wê, di awayekê de wê derkevina li pêş û wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê mijara destûrê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. **Mijare têkiliya nava destûr û rewîstê wê weke mijarek ku emê li jêr hê li ser wê li ser temenekê bi wê biskein in.** Lê li vir wê teneê bi gotinekê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara destprêkê wê di temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Weki din wê mijara rasyonalismê û hwd wê, di wê temenê de wê, bi felsefeyê wê li wê were hizirkirin. Wê dema ku wê bahsa destûrên pozitiv wê were kirin wê di wê temenê de wê li ser temenekê rasyonal ku wê çawa bê ku wê bi têgînek xwûdayî û ankû serxwazayî ve wê were girêdan û wê bê hanîn ser ziman ku ew were hanîn ser ziman. Wê di wê temenê de wê, felsefe wê di wê temenê de wê weke ku wê di nava xalkê de jî wê bê hanîn li ser ziman wê bi rêgezên felsefeyê wê li ser temenekê û lingekê rûnandina wê bi têgînî û bi wê rengê bi fahmkirinên wê yên jîyanî û hwd re wê, di nava wê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mijara maf û azadiyê û her wusa temen û çerçoveya rasyonal ku wê di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin wê çawa wê bê ghiştin li encamê li ser temenekê pozitiv wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê, bi wê re wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê were lê

hizirkirin.

Di wê rewşê de wê, mijarên felsefeyê ên bi felsefeya dadê re wê di temenekê spikulatîfî wê weke bi têtîna her tişt bo ku ew were fahmkirin li ser wê were hizirkirin wê derkeve li pêş. Ev wê ber çî wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin? Ber ku wê tiştên ku wê li ser wan nayê axiftin wê were dîtin jî wê li wan wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê, her tişt wê bê axiftin û wê di wê temenê de wê, mirov wê bi wê re wê xwe bigihênê biryar û destûrên pozîtîv ku ew bi destê xwe çê dikê. Ev wê mafê destûrçêkirinê û hwd wê weke ku wê di temenekê de wê ji destê xwûdê wê bide girtin wê bide destê mirov jî bê. Felsefe wê hinekî wê di wê temenê de wê weke ku wê temenê wê di wê rengê de wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di awayekê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê weke mijarek zêde giring wê di dewama wê de wê mijare têtîna determinîsmê wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava têtînên xwezayê ên weke yên baweriyî û hwd de wê, temenê rengên hizirkirîinên dadî û hwd wê li ser temenekê ku wê bi wê re wê ew wê, hebê û wê tişt wê di xwe de wê weke ku wê xwediyê fahma xwe ya ku ew bi wê hebê û wê ew tenê wê bi wê re wê were fahmkirin û wê li gorî wê were jînkirin wê di wê temenê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê bê hanîn li ser zîman. Lê têtîna determinîsme pêvajoyên piştî wê li ser danîşandinê û di wê de wê, afirîna têtînî a ku ew di bê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bê xwdiyê rewşek fahmkirinê bê. Ev wê dema ku wê di temenê de wê, bi têtînên weke yên destûrî û hwd re wê were lê hizirkirin wê beremberê wê têtîna serbestîtiyê ku wê were ser zîman wê, li ser têtînên weke azadiyê û hwd re wê, bê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê.

Azadî wê weke di xwe de wê weke têtînekê wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, bi têtînên weke yên bi hizirkirinê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin. Hizrên hegel ku ew di temenekê 'fenomenolojiya tînê' de ew dihênê ser zîman wê di xwe de wê bi hebûna hebûnê û di xwe de hebûnê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, rengên hizirkirinên têtînên felsefeya nêzîkbûnê a weke bi têtînên azadiyê

û hwd re jî wê, di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di xabate xwe ya bi navê 'prensibên felsefeya dadê' de wê, dema ku wê bahsa azadiyê bikê wê, pêşî wê li ser temenê wînî re wê salixbikê. Di dewama wê de wê bi gotina "mînaq wîn, di xwe de weke azadiya ku ew weke wê heyî wê, subjektîwîsm bixwe bê" wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê li ser têngîna her tişt ku wê bi ya ziddê xwe re wê hebê re wê, ew ziddê wê weke sînorê wê bê wê li ser wê bisekinê. Bi gotina 'wîn li şûna xwe ku wê dixwe de wê bibê wê ji aliyê ya objeyê ve ku wê were bi sînorkirin' re wê, ew wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser **ziman**. Tişt wê, li gorî xwe wê di xwe de wê hebê. Wê dema ku ew di xwe de wê hebê wê weke bi xwe wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê bi xwe hebûn û ankû bi tiştê hebûn wê di wê temenê de wê, di wê dualîteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê li ser temenekê fahmkirina bi aqil re wê, mirov wê çawa wê wê bibê wê rast bê wê felsefe wê, di gelek awayan de wê bi bersivênê. Lê wê ema ku mirov wê li ser têngînekê ku ew weke rewîstê bê û ankû têngînek a felsefeyî wele ya pêwîstîniyê û hwd bê wê di wê çerçoveyê de wê, rengekê din ê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê, têngîna dadê wê bi felsefeyê di nava dualîteya pêwîstîniyê (determinîsmê) û serbestiyê de ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê li ser wê temenê wê bê xwestin ku ew weke aliyekê wê yê giirng wê werê hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, hertimî wê bi aqil wê mirov wê li wê bihizirê ku wê heta kûderê wê sînorê me wê hebê.

Di demên hemdem de wê di wê temenê de wê felsefeyên civakî ku wê pêşkevin wê, di awayekê de wê, bi wan re wê mijarên weke yên dadê ku wê bînan hildan li dest wê mijara têkiliya nava kes û koma civakê û hwd de wê kîjan alî wê zêdetirî wê li pêş bê di fahmkirinê de wê hertimî wê weke mijarek li wê were lê hizirkirin bê.

Kes wê weke hebûna xwe ya heyî wê xwediyê wê mafên xwe yên ku ew ji hebûna xwe dihê wê xwediyê wan bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giirng jî wê bi wê re wê, xwe bide salixkirin. Têngîna kolederiyê, faodalîsmê û hwd wê, di wê temenê de wê, di demên berê ên

dîrokê de wê pêşkeve û wê weke awayna civakî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Gotinên weke 'civake koleder' ku wê were ser ziman wê, di wê de wê kesên ku wê weke 'kole' wê di wê de wê hebin û wê ji hemû maf û azadiya xwe ya mirovî wê werina bêparkirin wê li ser wê re wê ew wê were bilêvkin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava civakê de wê, kesên xwedî wasif û hwd wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin û wê bina xwediyê wê çerçoveya maf û azadiyê. Lê yên bin wan re ên weke ne xwedi wasif wê ne wusa wê werina dîtin. Di wê mijarê de wê, çi wê weke rewşa kesekê weke kole û vajî wê weke azad wê di demên berê de wê bide nîşandin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê dîroka şerûpevçûnên li ser temenekê berjewendiyê wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku ew di awayekê de bi hemû aliyên xwe re ew were hanîn li ser ziman jî bê.

Hizirkirina li ser li ser objeyan re wê felsefe wê, di dîmenekê sergirtî û ankû servekirî de wê vê rewşê bikê berlêpîrsînê de. Ber vê yekê wê, dema ku ew di mejî de wê li ser pêvajoyên pêşketina hişmendiyê re wê were dîtin êdî wê, di wê temenê de wê, di temenê 'têgînên wekhev' de wê, hizirkirinên bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, wê weke encama wê rengê hizirkirinê wê di demên kevnera de ku wê, temenê wê yê hizrî wê biafirê wê di serdemên navîn de wê pêvajoya lêpîrsîn û hewldanên derbaskirina rewşên weke kolederiya li ser esasê wekheviyê li hemberî rêzikek destûrî, rewîstî û hwd de wê, bê kirin. Ev mijar wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Serdemên navîn wê di wê temenê de wê bi ber rengekê sazûmana civakî a rengekê din de wê herê û wê derbas bibê. Di wê temenê de wê mijara lê pîrsînê wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, bide çêkirin û dîyarkirin. Li ser têgîna objeyê a darêjkî re wê, bi temenekê mantiqî û dîtbarî wê, ne wekhevi û ankû têgînek wê li ser heman şeqayên objeyî re ku wê xwediyê cihêyîyekê bê wê, bi wê re wê, di rengekê û awayekê de wê weke ku wê xwediyê şewayekê hizirkirinê ku wê bi wê re wê ew wê were lê pîrsîn bê. Di wê rewşê de wê, darêjka felsefeyê bi objeyîya wê ya fahmkirinê re wê di wê temenê de wê weynek fenomenî wê di fahmkirinê de wê weke ku mirov wê dibînê û kifşdikê wê bileyizê. Minaq weke kesekê kole jî wê mirov bê û

yekê ne kole jî wê mirov bê. Wê ber çî ew zihêyî wê bibê wê li ser wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev rewş wê, bi felsefeyê re wê ji gelek aliyên ve wê bê mijare lêhizirkirinê. Em dema ku wê di wê temenê de wê weke ku em li jor dibînîn wê, di nava sînoren têtîna de wê jîyankirinê wê dema ku wê bikê wê bi wê re wê li ser wê têtîna başî û ne başîyê û ankû weke aliyekê din ê bi wê re wê weke rengekê hizirkirinê ku wê xwe bide dîyarkirin bi têtîna 'ya bo mirov baş' ku wê bi wê re li wê were lê hizirkirin wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Felsefe û dad wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê di zikhevdu de wê weke ku mirov wê dibînê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê, felsefe bi xwezayî wê di temenekê de wê, ew wê, ciheyîya ku ew dibînê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê. Ev rewşên felsefeya destûrê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di lêpîrsîna destûrekê de wê, bi felsefeya wê re wê li gorî wê ku wê were hizirkirin wê mirov wê weke zindiyekê û hebûnekê û ankû objeyekê wê were bi wê fahmkirin û ankû wê ji wê dûr wê bi ya di mejiyê mirov de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê, hebûna wê ya objeyî wê bi wê were herêkirin û ankû redkirin. Ya ku wê di demên hemdem de wê di rengekê de wê, di dewama demên wê yên berê ên serdemên navîn û hwd de ku wê bibê wê di temenekê têtînen bawerîyî de wê di wê rengê de bê.

Felsefeya dadê di wê idiyayê de ya ku wê bixwezê ku ew derkeve dervî wê. di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di demên hemdem de wê weke ku mirov wê dibînê wê felsefe wê, di rengekê de wê, di cewherê wê de wê şewayekê hizirkirinê ê felsefeyê wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, di awayekê de wê, temenekê fahmkirinê ê bi wê re wê biafirênê. Rêgez wê, dema ku wê, di demên hemdem de wê bê xwestin ku ew newîna lêpîrsîn wê di nava wê hizirkirina felsefeyê de wê, weke ku wê çawa wê, dijberîyek li ser bawerîyê re wê, li felsefeyê wê were pêşxistin wê, di heman rengê de wê bi wê û felsefeyê wê nêzîkatî wê were lê kirin. Di wê rengê de wê, mijare felsefeyê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe

di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin.

Di mijare felsefeya olê de wê, di wê çerçoveyê de wê, lêpîrsînê wê li ser temenekê têgînek dadî a xwezayî de wê bide kirin wê weke aliyekê weke yê giring ku mirov wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Mijare felsefeyê wê jîyanê wê di awayekê de wê bikê ku wê şîrove û fahmbikê. Di wê temenê de wê, destûr û ankû dad wê jîyanê di wê temenê de wê bikê ku ew rengê wê yê jîyankirinê wê bide dîyarkirin. Ew têgîna weke bi destûrî û ankû rewîstî ku ew wê bi wê rengê wê di temenekê destûrî de wê bi rêve bibê, gelo ew dikarê li hemberî jîyanê kor û bêçav bê? Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê, di nava nîqaşên dadî û rêgezên wê de jî wê, ew newekhevi wê di renekê de wê dîsa wê ev ciheyîya ku ew bi wê rengê ew nedîtina ku wê di dîmenekê korbûnek bi zane de wê were xwandin wê di temenê wê de wê weke ku wê hebê.

Ber çî em dibêjin wê 'korbûna bi zane'? Ber ku wê di wê temenê de wê, rewşa wê destûrê û rewîstê bi wê hizirkirinê wê mirov û şubjeyîya mirovî bê. Di wê temenê de wê ya ku wê rast dibê û dihizirê wê ew bê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê li ser temenekê nîyatî re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Di temenekê destûrî de wê sê ali wê di awayekê de wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê, destûr wê bi rêgeza wê û nîqaşên wê ji hev cihê wê dîmenekê fahmkirinê wê karibin di wê temenê de bidina me. Dîmenê din ê sêyem jî wê, ji bilî wan aliyên nîqaşî wê, dîmenê şîrovekirina wê ya wê weke şîroveya destûrî ku wê di wê temenê de wê bê kirin û wê ji nîqaşên wê cihê wê were bê xwestin ku ew were fahmkirin wê bi wê re wê were dîtin. Di wê rengê de wê ev jî wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, destûr wê hertimî wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, ew rengê hizirkirinê wê weke xefkên hizirkirinê ên di nava rêzên destûrê de jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Minaq di rêzek destûrî de ku wê bahsa mafekê 'bo herkesekê' wê were kirin û dema ku wê li binî wê li ser temenek nîjadî û ankû baweriyî re wê di renekê dîrekt û ankû indikret wê renek wê bi wê re di dewama wê de wê were dîyarkirin wê ew bo herkesekê wê di wê temenê de wê, bê bi sînor kirin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, rewşên weke yên bi pîrsgirêkên ku wê

di demên hemdem de wê xwe bide dîyarkirin wê di awayekê de wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava civakê de wê, rewşên ku wê weke 'rewşên wijdan diêşênin' ku em li wan bihizirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyna hizirkirinê ên di temenê wê cihêyîyê de ku mirov wê kifşbikê wê, karibê bi xwe re wê werênê ser ziman. Minaq wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, ev rewşek ku wê bi destûrî wê weke rast were dîtin û wê biryara wê were dîtin û ew wijdan biêşênê di nava civakê de wê, demê wê ji bilî wê daraza wê daraza civakî ku wê beremberê ya dadî û ankû li ser wê re jî ku wê karibê bibê xwediyê rengekê hizirkirinê wê di wê temenê de wê, bi wê dikarê wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê mijara dadê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke mikare zêde giring wê karibê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, di cewherê wê de wê bi rengekê felsefeyî wê xwe bide dîyarkirin. Du têngin û rengên felsefeyê dadê wê dikarê di wê temenê de wê bi hizirê. Yek wê li ser gotina dadê û hizirkirina bi wê û ankû bi rengên nîqaş û hewldanên wê yên fahmkirinê bê. Wê li ser temenekê şîroveyî û rasyonali wê di wê temenê de wê, were kirin. Aliyekê din jî wê, li ser destûran bi xwe re wê were kirin bê. Gotinên weke 'felsefe, tenê bo fahmkirinê ya' wê di wê temenê de wê, weke gotinên felsefeyî ên ku wê ji wê temenê lêpîrsînê li ser başî û nebaşîyê, rastî û ne rastîyê ku wê di kirasê destûrên pîroz û hwd de wê were pêşxistin bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, gotina pîrozîyê û di wê temenê de wê weke destlênedanê a destûrê hizirkirina wê di karê wê weke destûrek olî û ankû olek destûrî wê destûrê bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re ew fahmbikê. Ev jî wê di rengekê de wê, wê di demên hemdem de wê dema ku wê bahsa 'pîrgirêkên destûrî' wê were kirin wê di temenê de wê ew oldarîya destûrî wê di temenê wê de wê hebê.

Destûr wê, di wê temenê de wê, di têngînek teolojîkî û rûhanî de wê, weke ku wê bê gihandin li rengekê çerçoveyî. Ez vê gotinê li ser şîroveyên navaroka wê û hwd re wê nabêjin. Ez wê destûrê bi xwe wê bi wê re wê dibêjim ku ew weke çerçoveyek olî a objeyî wê di wê temenê de wê bi temenekê wê were pêşxistin wê dikarê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Mijarên di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijara rewşên

pêwîstîniyê wê di wê temenê de ku wê di nava destûrê de wê, bèn bicihkirin û wê werina ser ziman û wê bi wê re wê bèn gihandin li rengekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê çerçoveya wê biafirênê. Ya ku wê di aslê xwe de wê, di bin dîmenekê rasyonal û realistîtiya wê destûrê de wê destûrê ji rewşel rasyonal û realist wê dûrbikê jî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê k umirov wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê dikarê wê fahmbikê bê.

Ev pirsgirêkên destûrî ku wê were ji wan bahskirin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir hemû mijar wê digerihe û divegerihe dihê li ser wîn û azadiya mirov. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê felsefeya dadê wê di temenekê rasyonal û objeyî û pozitivist û bûjeniyê de wê li ser temenekê kirinê wê fahmbikê. Wê di wê rengê de wê hingî wê karibê bibê temenekê fahmkirinê ê ku mirov wê werênê ser ziman. Ev mijar wê di her demê de wê weke mijarna ku wê bi felsefeya dadê re wê li wan wê were hizirkirin. Di temenekê dadî û rastîtiya wê de wê, mirov wê ku ew hebê wê xwediyê maf û azadiyê, milkiyekê, mafê berhevkirinê, parastinê û hwd jî bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê weke mafna temenê jîyanîya mirov diafirênin ku mirov ji aliyekê ve wê bi têngîna hebûnê re wê nikaribê ji aliyekê ve li wan bihizirê jî bê. Di wê rengê de wê di dewma wê de wê dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê wê felsefeya dadê wê, bi dîrokê re wê, ev mijarên weke azadî, mafê, milkiyetê û hwd wê, di her demê de wê, bina weke mijarna ku wê zêde wê li wê were hizirkirin. Dema ku wê sazûmana haqaniyetî nebê wê ev ali û ewlehiyên wan jî wê nebê. Di wê temenê de wê, di rewşa mijare maf û azadiyê de wê ev alî wê di serî de wê, li ser temenekê mijarên felsefeyê dadê re wê di rengekê de ew fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov mijarê hinekî din wê li ser wê dihizirê wê dibînê ku wê mijar wê di awayekê fizîkî û têngînî de wê, mijara azadiyê û wîn nîşandinê wê di awayekê de wê, bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, sînorê wê heta kûderê wê xwe bide dîyarkirin wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku em di nava pêvajoyên hizirkirinê ên felsefeyê de wê, weke ku wê were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Felsefe wê, di bi rêgezên wê yên pê hizirkirinê wê weke ku wê di destpêka serdemên navîn de wê were

dîtin wê, di rengekê de wê, dest biavêjê mijara wekhevîyê û bûna xwediyê mafiyê di nava jîyanê de bê. Wê ber vê yekê wê, ev alî wê, zêdeyî wê weke ku mirov wê dibînê wê were li berçav û wê di berçav de wê were dîtin.

Ber vê yekê wê têtîngînên baweriyî wê, dema ku wê xitabi mirov wê bikin wê li ser têtîngînên wekhevi, maf û azadî, xwe rehet hîskirinê û hwd re wê bikê. Ev wê, di wê temenê de wê weke ku wê wer kifşkirin wê weke mafna ku wê di wê demê de wê êdî wê were hizirkirin ku wê bo herkesekê bê. Di têtîngîna 'dewleta' platon de wê weke ku wê Hegel jî wê di pirtûka xwe ya bi navê 'prensibên felsefeya dadê' de wê werênê ser ziman wê, di warê danîşandina maf ji herkesekê re wê, weke xwediyê temenekê fahmkirin û pirsgirêkê bê di rengekê fahmkirinê de.

Ew wê dema ku wê werênê ser ziman ew wê li ser hizirkirinên wî yên li ser îdeayên wî re ku ew şîrove dikê wê di çerçoveya wan de wê bènê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mijara maf û azadiyê wê, di wê temenê de wê, li ser temenê wî wê, di wê rengê de wê, weke mijarek temenî a felsefeyî bê. Felsefe van aliyan di xwe de weke aliyekê giring dikê ku wê fahmbikê. Wê dema ku wê bi têtîngînek kosmolojikî wê li azmana wê were hizirkirin wê dema ku em bi awayekê morfolojikî wê li wê bihizirin wê dikarin wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman ku wê mereqa mirov a di derbarê gerdûnê û hebûna wê de wê hinekî jî wê di temenê çiqasî mirov dikarê xwe bi serbestî bi tevger bikê û ankû di dewama wê de wê sînorê azadîya me bi wîna me re wê heta kûderê wê karibê herê bê.

Ev jî wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin ku mijare wî û azadîyê wê weke ku wê hegel di heman pirtûka xwe ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman de ku wê di wê de wê werênê ser ziman wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li ser temenekê fîzîkî û ne fîzîkî, şubjektîw û objektîwê de wê bikê ku wê hilde li dest. Ev wê di wê temenê de wê weke ku wê di destpêka demên kevnera de wê, di nava hizrên zerdeşt de ji aliyê şubjektîw û objektîwîyê de wê weke ku wê ji avêstaya wî were fahmkirin wê lê bipirsê. Di wê temenê de wê, têtîngîna wî ya kosmolojikî wê di sazûmana wê ya li ardê de wê, di temenekê ji hev cihê kirinê û fahmkirinê, derkkiirnê, têtîghiştinê, hişkirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, bihizirê.

Di hizra zerdeşt de wê, ji aliyekê ve wê sazûmana wî ya felsefeyî ku em di çerçoveya têgîna wîn û azadiyê de wê, hildina li dest ku em wê têgîna wî ya hişmendiyê di temenê wê de wê, werênê ser ziman wê, bi wê re wê were dîtîna ku ew wînê di xwe de wê bi hiş dibînê û wê di wê temenê de wê, weke di nava ahengek obje û şubjeyê de wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê. Yê ku wê felsefeya wî di wê warê de zêdetirî wê berfireh bikê Wê Manî û piştî wî Mezdek bê. Mezdek wê di wê temenê de wê, di çerçoveya sazûmanak civakî de wê dervî wê, têgîna hîyararşiyê wê li wê bihizirê û wê li ser temenekê xwezayî û li gorî wê di çerçoveya girêdanên şubjeyî de ku wê bê jînkirin de ew wê dihênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijara hizirkirinê Mezdek wê di wê temenê de wê, karibê çerçoveyek berfirehtir wê, di çerçoveya têgîna wî ya civakî û dada wê ya ku ew bi wê dihizirê di mejiyê felsefeya xwe de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Mezdek wê, di temenekê de wê, rêgezên xwezayî wê, di wê temenê de wê, li berçav bigirê. Wê di wê temenê de wê giringiyê wê bide hev fahmkirinê, ahengê, levkirinê û hwd. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ber vê yekê wê di wê temenê de wê mijara hizirkirina bi felsefeya dadê re wê li ser temenê felsefeya herêmê re wê di wê xatê de ku mirov wê werênê ser ziman wê dîmenekê zêdetirî wê xwezayî û berfirehî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di çerçoveyekê de wê, dema ku wê Mezdek wê li ser Zerdeşt re wê bihizirê wê, di rengekê de wê weke ku wê were dîtîna wê, were fahmkirin wê, di çerçoveyek ku wê li ser ardê di nava jîyane civakî de wê bi çawa wê bi rêgezên fîzîkî û hwd re bi temenekê objeyî ku wê werina fahmkirin re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Lê ew weke ku em wê dibînin ew di wê de wê, weke ku wê ne dîyar bê ku ew dixwezê ku ew aliyê kirdeyî bi rêgezî li şûn bihêlê.

Lê di awayekê de wê, dema ku wê tiştêk wê hebê wê li ser temenekê objektîv û dîyar bi destûr, rêgez û hwd re wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê, di mijara hizirkirinê desrtûrên civakî de wê, şenberî û dîyariya wan wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê.

Di awayekê din de jî em tiştêkî din jî wê di helwesta wî ya bi felsefeya dadî re ku em li wê dihizirin em kifşdikin. Ew têgînên baweri bi temenên weke yên rewîstî û hwd ku ew çendî li ser

temenekê baş dikê ku ew li wan bihizirê jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê, civakê wê bi çerçoveya rêgezên wê yên jîyanî wê di dîmenekê ku ew di nava xwe de bi wan bijî wê cihê li wê bihizirê. Wê cihêkirinê wê, di temenekê ku ew dikê ku ew şîroveyan li ser têtînek civaknasî re bi civakê û jîyane wê re wê bikê wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê bihizirê.

Di demên hemdem de wê weke ku em bi felsefeya dadê a Hegel re dibînin ku wê dewlet wê weke çerçoveya wê ya hebûnî wê weke ku ew li wê dihizirê û wê, di wê temenê de wê ev nêzîkatî wê bi gelek filosofên felsefeya dadê ên demê re jî wê were dîtîn. Di wê temenê de wê, di nava sînorê wê de wê, di wê rengê de wê, bixwezîna ku ew regekê fahmkirinê û çerçoveya wê bi wî û azadiyê re wê werênina ser ziman. Mezdek wê di nêzîkatîya xwe de wê berî Hegel bi hezar û pênsedsalî wê li pêştir wê bihizirê di wê warê de. Ew di wê temenê de ew, dewletê û desthilatdarîyê wê weke sînor û nebaşîya di temenê wê de ku wê pêşkeve ew dibîne. Ber vê yekê ev ew, di awyaekê de wê, dixwezê ku weke sînor wê nebîne. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, di felsefeya mezdek a dadî de ku em bihizirin wê, di wê rengê de wê têtînek hizirkî a di wê temenê de wê, di regekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di regekê de wê bide dîyarkirin.

Mijare dewletê û destûrê wê di wê temenê de wê, Hegel wê di hevkeyekê de wê weke ku wê bibîne û wê weke obje û şubjeya wê re wê bibîne û wê werênê ser ziman. Ew weke ku wê çawa wê, wê sînorê li ser têtîliya obje û şubjeyê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, ew objeya wî di dîmenekê din de wê, bê dewlet û şubje wê têtînen hizirkirî ên weke destûr û hwd ku wê di wê rengê de wê, di nava wê de wê çawa wê temenê hizirkirinê û hwd wê biafirênin.

Di aslê xwe de wê di mijara hizirkirinê li ser dewletê de wê di wê temenê de wê felsefeyên rojhilatî de wê, tiştê baş ku wê bi encamên nebaş wê were bi temenkirin wê were dîtîn ku wê hebê. Di regekê de wê gelemperîya ku wê li ser têtîna baweriyî a gerdûnî re wê were hanîn li ser ziman wê, di temenekê derbaskirina wê sînorê dewletê jî wê bi wê re wê hebê. Lê wê, di wê temenê de wê, li şûna şewayê dewletê wê desthilatdarî wê were pêşxisstî û wê kirasê dewletê wê li wê were lê hizirkirin. Li rojava wê weke ku wê were dîtîn wê vajî wê bibê. Wê pêşî dewlet

wê, were kirin û wê piştre wê navaroka wê di renekê de wê weke ku wê bi wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têngîna kurnaziyî bi têngîna dewletitîyê a rojhilatî re wê, di wê temenê de wê zêdetirî wê, di dîmenekê de wê weke ku wê xwe li ser wê dîmenê re wê, rêya ku ew bi di wê re diçê avakirina dewletê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku wê temenê hemû tîranî û despotikên wê biafirênê jî wê di renekê de wê ev bê. Ber ku wê ji temen ve wê di wê rengê de wê desthilatdarî wê giring bê û wê bi wê re wê, di wê temenê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ew wê kifşbikê. Wê demê wê, dewlet jî wê, bo wê di awayekê de wê bo desthilatdarîya wê, hertimî wê weke amûrek ku ew dikarê wê bigûharênê û wê, bi reng û awa bikê bê. Vajî wê li gorî navaroka dewletê û rengên bi reng û awa kirina desthilatdariyê wê li ser wê temenê wê bo wê ne bi derfet bê.

Wê dema ku ew temenê gerdûnî bi temenekê fahmkirina civakî re ew hatiba taçidarkirin û gihandiba li fahmkirinê weke rengê nava wê gerdûnê û li ser temenekê wê gihandina aramî û aşîtiya wê ya bi rêgezî wê di wê rengê de wê, hingî wê, di aslê xwe de wê, temenê pêvajoyên pêşketinê ên herêmê wê, li ser temenekê baştirin wê xwe di renekê de wê bi wê re wê, baştirin bida dîyarkirin.

Felsefe ku em bêjin ber çî ji nava têtikiliyên mirov li herêmê hatiya derxistin wê yek ji wan sedeman wê di awayekê de wê, ev bê ku wê newê xwestin ku ew were dîtin û fahmkirin. Rêgezên baweriyî ku wê tenê weke temenê fahmkirinê wê werina dîyarkirin wê, tenê li gorî wê jîyankirinê wê derfeta fahmkirinê wê jî wê re wê bê nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de êw bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de jî wê ev jî wê bi wê re wê were dîtin ku wê, dad wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên wê yên wê bi hezaran salan ên li herêmê wê di wê temenê de wê, nexwediyê şîroveyan ku wê bi wan û li ser wan re ew ku ew hatina kirin. Di wê temenê de wê, rewşê mirov nikarê wê tenê wê weke rasthatinekê di fahmkirinê de wê fahmbikin û wê bibînin. Di wê temenê de wê, ev wê bi wê re wê têtikiliyek wê ya temenî wê hebê.

Di awayekê de wê, şîroveyan ku wê li ser temenekê felsefeyî wê werina kirin wê tenê wê, di çerçoveya wê çawa wê li gorî wê jîyankirinê wê di wê rengê de wê dinava levkirina desthilatdarîyê û

wê rengê baweriyê ku ew wê zantkiriya de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir di aslê xwe de wê, li ser wê rengê têgîna pêşketina desthilatdarîyê re wê, baweri jî wê ne weke baweriyê wê hebê. Wê di wê temenê de wê, weke hizreka wê li ser lingan digirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li gorî baweriyê jîyankirin wê weke 'di gotina rêveberîya desthilatdariyê de bin' wê di heman reng, awa û heviyekiyê de wê bi wê re wê, li ser wê temenê wê were hanîn li ser ziman.

Di ti awayê de mirov nikarê baweriyê weke wê jîyankirin weke di gotina rêveberiyê û weke wê ku ew weke 'rêveberiyek olî' jî pê dîtin û wusa were pênasekirin jî were dîtin. Di wê temenê de wê, ji xwe re wê, ji temen ve wê, rê û awayên wan hildana mijarê a ji hev cûda wê hebin. Wê di wê temenê de wê nikaribê di rengekê de wê weke hevdû şîrove bikê û di heman çerçoveye de wê bibînê û wê werênê ser ziman jî.

Wê di wê temenê de wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê şîroveyek bi felsefeya dadê wê pêwîst bê ku wê li ser temenê ji hev cihê fahmkirina baweriyê û rêveberiyê wê pêwîst bê. Ber ku ev wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê temenê hemû pirsgirêkên li herêmê ku wê li ser temenê dîrokî, civakî û jîyanî û hwd wê werina jîyankirin wê biafirênê. Ya ku wê weke bi kifşkirina baweriyekê re wê çawa wê li gori ya rêveberiyekê bê? Yan jî wê vajî wê ku ew ya kifşkirina rêveberiyekê wê çawa wê weke ya baweriyekê bê, ku ew rêveberî weke rêveberîya olî jî were dîtin? Di wê temenê de wê, di serî de wê, di wê rengê de wê, ji wê temenê wê di serî de wê pêvajoyek fahmkirinê a temenî wê hewce bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di mijarên kifşkirinê ên bi destûrî de wê, di wê rengê de wê aliyekê wê yê din jî wê mijara gotina 'destûrên olî' û ankû 'destûrên desthilatdarîya olî' bin. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê rêveberiyek wê bo xwe wê ew wan destûran wê çêbikê wê, dema ku ez bêjê 'ez bi wê baweriyê me' wê destûrên min jî bi wê werina dîtin' wê di wê temenê de wê, ev tenê wê weke têgînek spikulatifî bê. Wê ji wê û pê de wê derbas nebê û ne tişteki din bê. Wê di wê rengê de wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê mirov dikarê wê bêjê k uex rewşên ku wê, bi

baweriyê re wê rêveber wê werênina ser ziman wê, zêde wê, bi baweriyê re wê weke ku wê ti təkiliya wan wê nebê. Wê bi sehêtkirina girseyan û hwd re wê weke ku wê alaquadar bê. Wê bi xwe ser serê wan kirina desthilatdar ve wê alaquadar bê.

Mijare fahmkirina destûran wê, di serî de wê weke mijarek zêde giring a di nava jîyanê de bê. Bi teybetî ku em mijarê di çerçoveya demên civakî ên ku ew pêşdikevin de wê hilde li dest wê, di wê rengê de wê, zêdetirî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, rewşa têtîna civakê û destûrê wê, dema ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, çawa wê bi hevdu re wê werina fahmkirin wê di wê rengê de wê wek emijarek zêde giring ku mirov wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di pêvajoyên pêşketinê ên civakî de wê, di çerçoveya sazûmana wê de wê, were dîtin ku wê pêvajoyên wê yên ku ew dibin wê li ser temenê têtînen rêgezî ku wê bi wan wê li ser esasê bi ji hevcihêkirina baş û nebaşiyê re wê bi wê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Li vir wê, di serî de wê, mijare têtîna destûrî wê, di awayekê de wê, dema ku wê ji aliyê civakê ve wê bê hildan li deest wê bi zêdeyî wê mijarên rewîstê û hwd jî wê di nava wê de wê weke aliyna ku wê xwe bi wê re wwê, di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin jî bin.

Minaq wê, felsefeya kant a rewîstê wê, di wê temenê de êw bi temenê ji wê hewldanên gihiştian felsefeyek dadî wê, li ser wê temenê wê bi têtînen wî yên darazî û hwd re wê, xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Kant wê, li ser pêvajoya fahmkirinên bi aqilê taorikî û kirinî û ankû poretikî û hwd re wê, di wê rengê de wê bihizirê. Di têtîna xwe de wê, Kant wê, dema ku wê dana berhevdû a aqilê teorikî û poretikî wê dikê wê hin bi hin wê kifdikê wê aqilê poretikî wê di şewayekê de wê weke ku wê di wê çerçoveyê de bê ku wê derfeta derketina li ser û pêşîya aqilê teorikî.

Di wê têtînê de wê mijarên fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê, bixwezê ku ew bi wê re ew li wê bihizirê. Di mijara aqil û fahmkirina jîyanê û rewşên jîyanî de wê, darazên me wê di wê warê de wê çî ji me re wê vebêjin wê di aslê xwe de wê li gorî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di temenekê civaknasî de wê dema ku em li ser têtîna dadê û

hizirkirina wê re dihizirin wê mijarên weke wînê, azadîyê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyana ku wê, çawa wê temenê pêkhatin, xwe dana nîşandin û jîyankirinê û hwd wê, bê çêkirin re wê bi wê re wê, were fahmkirin. Aqilê civaknasiyê wê dema ku wê bi perspektifek felsefeya dadî wê li wê binerê wê mirov nikarê wê tenê wê weke tenê wê rewşek fahmkirinê a li ser têtînen destûrî ên di nava jîyanê de ku wê, werênê holê re wê bi tenê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê dema ku wê bi wê fahmkirina wê re wê bibênê wê bi encamî wê xwe bi wê re wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Minaq di mijare têtîna maf û azadîyê û rewşên pîretizekirina wan û di awayekê de wê, aliyên weke yên têtînî ên weke têtînen rewîstê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê, di renekê de wê, temenekê fahmkirinê wê bi biafirênin wê di serî de wê, rast bê ku wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê biafirênê. Di serî de wê, civaknasî wê, çawa wê, têtînek, bi rewîstî, deestûrî û hwd wê encamê wê bi pîretizekirina wê re wê bide wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê mijarên xwe di nava wê rewşa civaknasiyê de wê hanîna ser ziman wê çawa wê bi wê re wê pênasekirin, salixkirin, sînor û nesînoren wê hebin wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê were fahmkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, di nava jîyane civaknasi de wê li wê binerê wê dikarê wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê bibînê ku wê mijarên civakî wê di şêwayekê de wê fahmkirina wê çawa wê werin û bibin wê dîmenekê wan wê were dîtin. Em di nava jîyane civakê de wê, dema ku wê minaq wê rolên zayendî, qatagoriyek zayendî wê çawa xwe dide nîşandin, ev wê li ser temenê başî û nebaşîyê re wê, were dîtin. Di awayekê de wê, dema ku wê li ser pîretika civaknasiyî re wê li wê were nerîn wê, di wê temenê de wê, karibê di awayekê de wê di nava têtînen başî û nebaşîyê de wê, ew cihê kirin ku wê bibê wê bi temenekê pîretikî wê li gorî rengên hizirkirinên me yên darazî û hwd jî wê bibê. Lê di wê temenê de wê, têtînen me yên darazî wê dervî wan darazên me yên rewîstî, çandî û hwd wê ji wê cihêtir jî wê ev rewş wê, di awayekê de wê, bi cihêyî wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Taybetmendiya civaknasiya dadî ya herî diyar ew e ku ew rastiyên dadî ji pêşandanên din ên jiyana civakî veneqetîne bê. Di civaknasiya dadê de wê karakterê civakê yê rastiyên dadî fahmkirin, weke yek ji wan restên wê yên pîrr bîngêhîn bê. Di

lêkolînên civaknasiyên dadî de ev wê were wê wateyê ku mirov ji aliyên wan ên aliyên zagoni ve bigihîje kategoriyek diyar a bi rastiyên civakî. Civaknasiya dadê, nerîna dadî wê bi diyardeyên din ên jiyana civakî re têkildar bike û wê di heman tevahiya jiyana civakî de bi wê bixwezewê bigihênê temenekê fahmkirinê.

Di gelek şîroveyên ku wê têngîna têngîn û nerîna dadî û wê civaknasiyê wê bi hev re wê bixwezewê ku wan fahmbikê wê, di rengekê de wê weke têngînek zanistî a li rex wê ku wê ji wê re wê bê alikariya fahmkirinê. Di wê nerîna de wê, civaknasî wê, ji çerçoveyek bi serê xwe kêmtirî wê weke têngînek wê ya fahmkirinê wê were dîtin. Lê wê dema ku em derkevîna dervî wê têngîna û çerçoveya civaknasî wê bi serê xwe û weke bi şêwayê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê di serî de wê hingî wê karibê weke temenekê fahmkirinê a baş wê bibê xwediyê bingihêkê.

Têngîna civaknasiyê de wê, di wê temenê de wê, ji têngînek îteatkar wê hingî wê ji wê were derxistin ku ew di wê temenê de ew karibê biserê xwe weke têngînek civakî bi weyna xwe re di fahmkirinên dadî, rewistî û hwd de ew bileyizê. Di wê rewşê de wê, di wê rengê de wê, ji wê aliyê ve wê, pêwîstî şêwayekê fahmkirinê ê ku wê di wê temenê de wê, karibê rastiyê li ser temenê wê ji temen ve wê fahmbikê bê.

Di nava zanistên civakî de wê civaknasî wê, weke temenekê fahmkirinê ê bi aqilê kirinî re wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Wê, di wê temenê de wê, kirin wê çawa wê were salixkirin û fahmkirin wê bi wê re wê, di nava têtîkiliya obje û şubjeyîya wê de wê, weke ku wê rewşa wê ya têtîkiliyî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê, di nava jîyanê de wê weke rewşa ku mirov wê çawa wê bi têtîkiliya wîn û azadiyê, azadî û têngîna dadî û hwd re wê, bîn fahmkirin re wê bê xwediyê temenekê fahmkirinê ê ku mirov wê temenê de wê hilde li dest bê.

Em dema ku wê, mijarên rewist û dadê wê di rengekê de wê hildina li dest wê, di şêwayekê ku wê ji hev ne dûr wê, rengna encamî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Lê ev du rewşên ku em divê ku wan ji hev cihê wan hildina li dest bin. Kant wê dema ku wê felsefeya rewistê wê, hilde li dest wê, li ser temenekê bi têngînek pêwîstîna a metafîzîkî re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, dema ku wê kant wê li ser rewşa xwezê û ya azadiyê wê li ser têngîna wînê re wê ji hev cihê bikê. Di wê temenê

de wê, dema ku wê kant wê ew wê bikê wê, temenê hizirkirina xwe ya bi rewşa xwezayî re ku wê li ser aqilê pîretikî re wê bikê wê di rengekê de wê weke zayıf jî bikê. Wê rewşa mafên xwezayî wê li ser temenekê rêgezî ê 'apriorî' re wê, bikê ku ew wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, di nava têtîna hebûnê û azadiyê de wê, di wê rengê de wê, li ser pêvajoyên wê yên jîyankirinê û ankû aqilê kirinê re wê, çerçoveya determinist ku ew dihizirê wê di nava wê de wê bixwezê ku ew hebûna mirov a bi serê xwe wê salixbikê. Têtîna hebûnê a bi serê xwe wê, di nava felsefeya wî de jî ya Hegel de jî wê, weke temenekê bi hewldana wan a fahmkirinê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Mantiqê Hegel ku mirov di wê warê de wê li wê bihizirê wê dikarê bi rengê ku ew dihizirê ku wê hundurê dîroka dûnyê wê hişî bê û wê li ser wê re wê weke çerçoveya serdestiyê wê weke wîna xwûdayî wê bibînê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê mantiqê wî yê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê bi têtîliya wî û azadiyê re wê, navaroka wê ya hişî wê bi çerçoveya wê ya wîni ku ew di temenekê xwûdayî de jî wê dihênê ser ziman wê bi awayekê wê **salixbikê**. Lê wê çawa hebûnê wê salixbikin wê li ser wê bisekin in. Hegel wê di nava obje û şubjeyê de dikê ku ew sînore wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Kant di nerînek zêde ji wê ne dût wê, bixwezê ku ew li ser aqilê kirinê re wê bikê. Di wê temenê de jî wê ji herdu aliyên ve jî wê ji wê têtîna ku wê, hebûna hebûnê bi serê xwe wê weke sînore azadiyê bê ku mirov wê bi derfetê bê ku wê fahmbikê wê, ji wê dûtketin wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Di aslê xwe de ez dema ku wê li wê dihizirm wê dibînim ku hebûn hebê wê, ew hebûn wê, were wateya têtîna azadiyê jî. Di wê temenê de wê, hertimî wê lêgerîna li jîyanê û awayên wê di wê temenê de wê, wateyek wê ya bi wê hebûna wê hebûnê ve girêdayî wê di wê temenê de wê hebê.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê hizrên Hegel û Kant wê dema ku mirov li wan bihizirê di çerçoveyekê de wê di nava wê sînore îdealistî de wê, çawa wê bi çerçoveyek û bingihêk 'rasyonalist' wê bixwezin ku ew xwe û hizrên xwe werênina ser ziman wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ew wê werênina ser ziman. Hizrên Kant wê zêdetirî wê bi aqilê pîretikî wê têtîna rewîstê û hwd wê, zêdetirî wê li pêştir bê. Hegel wê di rengekê de wê weke ku em bi hizrên wî re dibînin wê zêdetirî wê di têtînek

destûrî û rêgezîya wê de wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew werênê ser ziman.

Di mijara hizirkirinên li sder felsefeya dadê de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, Kant wê di aslê xwe de wê, bixwezê ku ew li ser têngînek xwezayî re pêşî bihizirê. Lê piştî wê, di rengekê de wê, li ser têngîna wînê û hwd re wê, di rengekê de wê hin bi hin wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê ji wê dûrkeve. Di wê temenê de wê, di xabate xwe ya bi navê “bi **temenkirina** metafizika rewîstê” de Kant wê, li ser wê rengê wê di rengekê de wê bihizirê. Di wê xabate wî de wê bi zêdeyî wê weke ku mirov wê dibînê wê, aqilê teorikî û pîretikî wê ji hev cihê bikê û wê di wê mêylê de wê weke ku wê aqilê pîretikî wê derkeve li pêş wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê bihizirê.

Di temenekê rasyonalist a îdealistî de wê, di wê rengê de ew bi hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê li ser têngînek xwezayî re wê bixwezê ku ew bigihijê li encamê di fahmkirina xwe de. Di aslê xwe de Kant wê di awayekê de wê dibînê ku wê, zêdetirî wê destûr wê, çawa wê bi navaroka wê û qalibê wê re wê were fahmkirin wê bixwezê ku wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, di dîmenekê weke têtîliya nava têngîna destûrî û rewîstî û hwd de wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew bigihijê fahmkirinekê û li ser wê fahmkirinê re ew di xwezaye wê de ew mirov, jîyanê û hwd şîrovebikê.

Di wê temenê de wê, di wê (kant) mêylê de bê ku wê, mirov wê weke ferdekê wê li ser temenekê objeyî wê bibînê. Lê keseyetîya objeyî û şubjeyî ku ew di rengekê de wê li ser têngînek hiş û çerçoveya wê ya wînê de weke di rengê ku wê Hegel bihizirê de wê ew wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijara wîn û hiş de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çawa wê hebûn û wîn wê bi hevdû re wê were fahmkirin wê weke ku wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê li ser wê bê sekin in. Di aslê xwe de wê di mijara hizirkirinên hebûnê, wîn û hiş de wê, têtîliya di nava wan de wê li ser wê re wê bihizirê. Kant wê li ser temenê idealisma xwe ya metafizikî re wê, di wê rengê de wê li ser aqilê kirinî re wê bixwezê ku ew bihizirê û wê werênê ser ziman.

Lê di wê temenê de wê, mirov wê bi hebûnî wê karibê bibê xwediyê wînê û ankû nikaribê wê di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê mijara hebûna

fahmkirinê û destûrê wê ji du aliyan ve wê dikarê wê di wê temenê de wê, fahmbikê wê, weke ku wê li wê were hizirkirin wê li ser aqilê encamgir de wê pêşî wê li wê were hizirkirin. Piştî di dewama wê de wê, çawa wê bê domandin wê weke aliyekê din wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijara hizirkirinên li ser têngîna destûrê de wê, di wê rengê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê ji demên kevnera û pê de wê weke ku wê rewşên civakî ku wê biafirin wê di nava wê de wê, li ser wê re wê bi wê were lê hizirkirin. Di demên kevnera de wê, têngînen destûrê wê hin bi hin wê pêşkevin.

Di nava jîyanê de wê, rewşên weke têtîliya bi hevdû re, hevdû kuştinê û qisasîya wê, deynkirin û hwd wê, li ser wan re wê were lê hizirkirin. Di hemû şewayên hizirkirinê de wê bi aqilî wê weke ku wê were dîtin wê çawa wê bê gihîştin li temen û awayekê baştirin. Di demên kevnera de wê, di destpêkê de wê 'destûrên solon' ku wê bahsa wan wê were kirin wê di wê temenê de wê, weke çerçoveyek destûrê a ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê were lê hizirkirin. Berî wê minaq wê, çawa wê dema ku wê kesek dema ku deynek kiribê û wê dema ku ew nedê wê berdêla wê weke bibê kole wê encamek wê xwe bide dîyarkirin ew wê bixwezê ku wê ji holê rabikê. Destûrên Solon wê di wê temenê de wê, weke têngînen destûrê ên ku wê di rengekê de wê li ser temenekê demokratîkî a demê jî û rengê pêşketina wê a di wê temenê de jî wê were fahmkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, ev mijar wê piştî wê, di rengekê de wê weke ku mirov dibînê wê warsiyonek wan a fahmkirinê wê di nava hizrên platon de wê di xabate wê ya b inavê 'welatê' de wê were ser ziman.

Di mijara têngînen weke yên rewîstî de ku wê weke têngînek 'rastî' wê were dîtin wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di mijara fahmkirinên rewîstê de wê, di temenekê hîs û hêstî de ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li ser wê re wê, di rengekê de wê bi têtîliyê ji ya ku ew dihê jiyin re wê were dîtin û wê fahmkirin.

Di nava têngîna rewîstî de wê, di wê temenê de wê di demên hemdem de wê weke ku wê were dîtin wê bi têngînek razberî a rewîstî ku wê bi wê re wê bi rêgezî wê were lê hizirkirin wê li ser wê

re wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke ku wê di hizrên xwe yên dawî de wê, Hegel jî wê kifşbikê wê çawa wê bi rewîsta kirdeyî û razber re bi sînor xwe nehêlê û di awayekê de mirov li ser kirinê û hwd re wê, di renekê de wê bi wê re kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijara derketina kirinê û ankû pîretikê di têtîna rewîstê de wê, encamên wê yên ji têtîna îdealist û hwd wê cihêtirî jî wê hebin. Minaq wê, di wê temenê de wê, weke di dîmenekê de wê, li ser ya dihê jiyin re wê di renekê de wê weke ku wê bê hizirkirin û wê were ser ziman wê di dîmenekê de wê, were dîtin. Di wê rewşê de wê, ya kirinê wê derketina wê ya li pêş wê, di felsefeya Kant de wê li sînorê nava felsefeya kirinê û ya îdealismê bisekinê. Wê di wê temenê de wê, weke ku wê bi hizirkirina wî re wê, were dîtin wê, dema ku ew di hizrên xwe yên di xabate xwe ya bi navê 'bitemenkirina metafîzika rewîstê' de ku wê, nêzîkatîya rewîstî wê di wê rengê de wê, di renekê de wê li ser wê re wê bixwezê fahmbikê wê, bi wê re wê dîmenekê fahmkirinê wê bide me. Di zane min de Kant di wê xabatê de dibînê ku wê, di felsefeyê de wê ji xwezayê bi ber têtîna wîne ve xişiqîn wê çî encamê wê bi xwe re wê werênê bi kifşkirinên ji serî ve wê, weke ku wê bixwezê wê bibînê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew dixwezê wê, pêşî derxê li têtîhiştinê. Lê weke ku ew temenê wî têtî nakê ku ew wê bi tememî wê kifşbikê. Ku Kant hinekî din jîya ba diviyaba ku ew di wê temenê de wê, weke ku wê çawa ku wê ji têtîna rewşa xwezayî bi ber ya wîne ve çûyinê wê bi wê re wê çawa wê li ser temenekê vegeîna li têtîna xwezayê jî dibîyabû ku wî di renekê hizirkirinên xwe yên piştre de derxistiba li pêş.

Di mijara hizirkirinên li ser xwezayê û bi wê re wê wînek kifşkar û dîyarker li ser wê re bi wê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di wê de wê, Hegel wê di nava wê de wê xwe wînda bikê. Di wê temenê de wê, ber vê yekê wê ew cihane hişî ku ew weke têtîna 'tînî wê dibînê wê li wê bi hizirkirina li wê re wê, ew hertimî di nava hewldana wê fahmkirina wê de bê. Di xabate xwe ya li ser 'prensibên felsefeya dadê' de wê, bixwezê ku ew di wê temenê de wê, bi gelek minaqên ji hizrên cihê ên şubjeyî û bi çerçoveya wê ya qalibî a objeyî re wê fahmbikê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê re wê, mijare têtîna destûrî wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di felsefeya hegel de wê weke ku wê

çawa wê bi têngîna wî ya yekitiya dijberan re wê werênê ser ziman wê, bi heman rengê wê xweza û nexwezayîya bihişî û ankû di temenê obje û şubjeyê de wê, hizirkirina dijhev ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di dîmenekê de wê, pevçûna hizrî wê, dîmenekê wê jî wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên gûharênê de wê, dema ku em li ser têngînek obje û şubjeyê re jî wê werênina ser ziman wê, temenê gûharênên bi şubjeyî wê çerçoveya giştî a objeyî a xwezayî wê bi bingihînî wê biafirênê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê, karibê bide dîyarkirin. Di felsefeya Hegel de wê, temenê têngînên wî yên tînî wê hûner, ol û felsefe wê bi wê re wê biafirênin. Ew di wê çerçoveyê de dihizirê ku wê bi wan hersê diyardeyan wê mirov wê di rengekê de wê weke ku wê bilind bibê bê.

Di wê temenê de wê, Hegel wê, derxistina li pêş a hûner weke mifteya fahmkirina ol û felsefeyê jî wê bibînê wê ev wê, di temenekê civakî de wê, bi wê bihizirê wê bînenê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, ev dîtina Hegel wê, di awayekê de wê, bi felsefeyê jî bê li ser olê re wê hizirkirin wê, çawa wê çerçoveyek tang wê biafirênê û wê, temenê ne gûhar wê biafirênê wê, di wê rengê de wê weke ku ew wê bibînê. Ber vê yekê wê di wê çerçoveyê de wê di temen de wê hûnerê û hwd wê, di rengekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di hizirkirinên demê de wê, zêde bi nerînek ol û ankû felsefeya olî hizirkirin jî wê zêde wê weke temenekê pêşketinê bi wê dîtin jî wê newê dîtin. Ew dema ku ew di wê de dijîn wê weke ku wê pêşveçûnên bi hizrên Marksismê û hwd re jî wê bibê wê di wê rengê de wê, rewşên vegûhar ku wê bandûrê wê li hevdû wê bikin wê, xwe bidina dîyarkirin. Marksîsm wê di rengekê de wê weke ku wê xwe vajî wê ya ku wê wele Hegel û hwd wê werênê ser ziman wê şîrove bikê jî wê di wê temenê de wê li ser temenekê dîyardeyî wê bandûrbûyînên ji hev û li hev wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi têtikilyên fahmkirinê ên wan re wê were dîtin.

Felsefe wê, dema ku wê li ser temenekê kirinî wê were hizirkirin wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi dîtbariyên ji mava jîyanê re wê, were ser ziman. Gotina 'felsefeyê' wê, zêde wê dema ku wê minaq wê Marks ya kirinê wê werênê ser ziman wê bi lêv

nekê. Ber ku felsefe wê, di renekê de wê, weke dîmenekê din ê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bixwe re wê biafirênê.

Di wê temenê de wê, li ser temenekê wê mijara fahmkirina 'gîyanê' wê di aslê xwe de wê bi zêdeyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefe wê dema ku ew li ser têngîna gîyanê dihizirê wê, di wê temenê de wê, çawa wê bi temenekê wê fahmbikê wê li wê were hizirkiriin. Hewldanên fahmkirina 'gîyane teqez' û ankû têngîna teqezîyê' di wê temenê de wê, weke miajrek zêde razber û ne dîyar wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Kirinên weke bi felsefeya piretikê re ku wê li ser temenekê pozitiwismê ku wê di wê demê de wê hin bi hin wê pêşkevin ku wê çendî wê bi awayekê bixwezî wê senberîya wê kirinî ji xwe re wê, bi temenekê ji awayekê metafîzîkê dûr wê esas bigirin lê wê bi têngînek empirîkî wê dîsa wê di heman awayê de wê weke ku wê bina xwediyê renekê pêşketinê.

Di wê temenê de wê, tiştêk wê bi felsefeyî wê were dîtin. Wê şenberî, rewşên weke yên maf û azadiyê ku ew wê tişt wê bi xwe bixwe re wê were şîrovekirin û fahmkirin wê zêdetirî wê derkeve li pêş. Têngîna hebûna di xwe de bi sedem wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê taqabûlî wê rengê fahmkirinê wê bikê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê mijara fahmkirina hebûna di xwe de ku ew heya wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê temenê de wê hebûna wîne û hiş wê li ser wê re wê weke çerçoveyek kirdeya bi obje û şubje re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Kirdeya bi obje û şubje wê, di wê temenê de wê Hegel wê di temenê wîn û hişê hundirîya wê, û ankû dîroka dînyayê a hişî û qalibê wê yê wînî ku ew weke wînek xwûdayî jî bi navdikê wê wê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, têtîliya fahmkirinê û jîyanê wê li ser temenekê wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Civaknasîya dadî

Civaknasîya dadî wê di çerçoveyekê de wê di nava sînore wê têngîna dadî û hwd de wê, weke çerçoveyek civaknasî wê bi têngîna gotinê re wê, bide me. Di dewama wê de wê, ew çerçoveya sînore wê, di wê rengê de wê, weke ku wê çawa wê were fahmkirin û ankû wê ji wê çî wê were fahmkirin wê di renekê de wê, wê jî wê di

rengê de wê tênginekê wê bide me. Wê dema ku em gotinê vajî wê bikin weke dadîya civaknasî wê demê wê li ser temenê civaknasiyê ku wê çawa wê, tênginek dadî ku wê bi wê re wê, were fahmkirin ji nava wê di rengekê de wê, fahmkirina wê bide me. ..

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê pêvajoyên fahmkirina li ser têngîna dadê wê dema ku mirov li wê bihizirê wê bi zêdeyî wê weke aliyek giring wê xwe bidina dîyarkirin. Di awayekê de wê têtikiliyên mirov ê nava hevdû wê, di awayekê de wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa temen û çerçoveyek civakî bikin wê di wê temenê de wê, têngîna civaknasiya civakî wê bi temenekê dadî û di nava wê de wê çawa wê b tênginekê wê karibê were fahmkirin wê, derkeve hemberî me.

Di wê warê de wê lêkolînên ku wê di bin navê civaknasiya dadî de wê were kirin wê di çerçoveya wê de wê ne tenê wê rewşa fahmkirina rewşên pirezekirina têngînen dadî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê li ser temenekê şenber wê çawa wê têtikiliyên mirov wê di nava malbatî û dervî wê di nava civakê de wê xwediyê awa û rengekê bin wê bi wê re wê werina fahmkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov li deverekê wê bahsa civake û hebûna wê bikê wê bi xwezayî wê bi derfet bê ku mirov bahsa tênginek dadî û hwd bikê. Ber ku wê dad wê li ser têngînen darazî, rewîstî û hwd re wê, weke aliyekê fahmkirinê ê bi wê jîyanêkirinê li ser restên baş û nebaşîyê û hwd re ku wê were fahmkirin bê.

Di nava sazûmanek civakî de wê, gelek rewşên ku wê bi xwe û bi serê xwe û bi têtikiliyên wan ên bi hevdû re wê werina fahmkirin wê hebin. Ev wê, di awayekê de wê, weke di temenekê ku em weke bi têngîna 'baş û rast' de wê, li wê dihizirin wê li ser wê re wê di rengekê de wê karibê bi wê re were li wê hizirkirin.

Di asle xwe de wê li ser gotina civaknasiyê re wê hanîna ser ziman wê mirov divê ku mirov di farqê de bê ku wê li ser qadak zêde berfireh a jîyanî re wê temen û çerçoveyek ku ew bi wê were ser ziman wê bibê. Di nava wê de wê rewşên weke yên perwerde, ramyarî, aborî, bawerî û hwd wê bi gelek aliyên din ên weke wan re wê karibê were ser ziman.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê bi wê re wê were ser ziman wê li ser çerçoveyek xûyî û

tevgerî ku wê çawa wê bê kirin re wê ew wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin û bê hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijara têtikiliyên civak û civaknasî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çawa wê baştir bin wê bi wê re wê di temenekê de wê li wê were hizirkirin.

Di nava jîyane civakê de wê, di wê rengê de wê, di serî de wê, restên me yên başî û nebaşî., têtikiliyên bi hevdû re, rewşên weke yên kirin û firotinê û hwd wê bi hemû aliyên din ên ku wê, jîyane me ya tekakesî û ya civakî wê cûda û cûda wê alaquadar bikê wê karibê di wê temenê de bi wê were lê hizirkirin.

Di çerçoveya têtigîna civaknasiyê de wê, di serî de wê, li ser temenekê çawa wê bandûr li hevkinê wê bi wê were kirin û ankû bûya wê bi wê re jî wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê têtikiliyên me yên ku em bi hevdû re didênin wê, di awayekê xwezayî de wê, bandûrekê wê ji me li dora me û ji dora me wê li me wê bikê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di temenekê de ew weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê mijara civakê û civaknasiyê wê, di wê temenê de wê, weke çerçoveyek têtikiliyî ku wê bi wê re wê were fahmkirin wê bibê. Lê di aslê xwe de wê rewşa têtikiliyan wê di awayekê objektiv de wê weke xwe û bi rengê ku ew rûdidina re wê hebin. Wê di wê temenê de wê, di nava wê jîyanê de wê darazên me wêbi temenê têtiginên weke yên rewîstî û hwd re wê temenekê lêpîrsîna bi başî û nebaşiyê û hwd re wê, biafirênê.

Di nava jîyane civakî û civaknasî de wê dema ku em bahsa têtigîna civakê dikin em di dewama wê de wê hinekê ji wê wîrdetir bi têtigîna 'rêgezên sazûmana civakî' re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke rêgezên 'xwezayî' ku wê bi wan re wê di nava xwe de wê bijî wê têtikiliyên wê li gorî wê bi hevdû re wê dênê.

Her têtigînek dadî wê li ser temenekê wê du aliyan wê di xwe de wê bihawênê yek wê têtigîna başiyê û bê û wê berê wê bi aliyê baş ve bê. Wê di wê temenê de wê xwediyê armançê bê. Aliyê din jî wê têtigîna haqaniyetê bê ku wê di wê temenê de wê, di temenê dadmendî û hwd de wê bi wê were lê hizirkirin bê. Em dema ku li rewşên jîyane civakî û civaknasî dinêrin wê gelek civaknasnas ku wê li wê bihizirin wê li ser xuyên mirovan, rewşên têtikiliyan û hwd re

wê, bixwezên ku ew ´ restên civakî´ wan kifşbikin û wan werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê her têtînen ku me hanîna ser ziman wê xwediyê wê potansiyalê bê ku ew restna civakî bi xwe re biafirênê.

Di nava jîyanê de wê, pêşketinên bi felsefeyê û cûreyên din ên zanîne re wê di wê temenê de wê karibê li wê were hizirkirin û fahmkirin. Di nava jîyane civakê de wê, dema ku mirov wê li rengê jîyane wê bihizirê wê têtînen weke rêgezên formelî û yên rêgezên ne formelî ku mirov wê karibê di bin du beşan de wê werênê ser ziman wê werina dîtîn. Rêgezên civakî ên formelî wê li ser şewayên rewîst, kevneşopî û hwd re wê, di reng û awayekê de wê werina dîtîn. Yên ne formelî jî wê rewşên weke yên ku ew bi wan dihên jînkirin û ew ne hatina salixkirin û hwd bin. Di wê temenê de wê dikarê wê di wê rengê de jî wê werênê ser ziman ku wê têtînen formelî wê di renekê de wê, di awayekê darêjkî ên jîyanî de wê, temenê fahmkirinê bi şewayên rêgezî wê biafirênin bin.

Ji aliyekê din ve jî wê têtînar rêgezên formelî û ne formelî wê dikarê bi têtîna dadî a xwezayî re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê, dema ku em li gorî wê bahsa têtîna dada xwezayê dikin wê ji aliyekê ve jî wê ew karibê were fahmkirin wê, têtînen bi weke bi renekê rêgezî û destûrî ku mirov bi wan dijî û ew ne hatina salixkirin jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê werênina ser ziman bin. Aliyê din ê ne xwezayî wê weke yên bi bi nivîsandî, dîyar û xwediyê çerçoveyek ku ew dîyarkiri bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, rewşa têtîna restan ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê dikarê wê li ser wê re bi xûyan wê werênê ser ziman. Wê di temenê bi fahmkirina xûyan re jî wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Di temenekê civaknasî de wê salixkirinên me yên civaknasî wê di nava jîyane civaknasî de wê ji wê aliyê ve ku mirov li wê hizirî wê weke ku wê rengna salixkirî ên restî ku em dikarin di çerçoveyek destûrîyên civaknasî û hwd de wan werênê ser ziman jî wê di wê rengê de wê karibin werina fahmkirin bin.

Di nava jîyanê de wê, mirov wê weke zindiyekê wê xwediyê temenekê jîyankirinê ku wê di dewama wê de wê, hertimî wê bi pêvajoyên xwe yên jîyankirinê re wê gûharênê wê bijî bê. Di wê temenê de wê, weke zindî wê bibê, mazin bibê, zaroktiya xwe û balixbûna bi navberîay ciwaniya xwe re wê bijî. Piştî wê mazinbûn

û kalbûniya xwe wê bijî. Ev dem û pêvajoyên jîyankirinê wê xwediyê rengna jîyanî ên xwediyê bin.

Wê di wê temenê de wê tiştên ku mirov bi wê werênê ser ziman wê li ser temenê yên ku ew 'dikarin werina kirin û yên ku ew nikarin werina kirin wê bi du temenan dikarê werênê ser ziman. Yek bi temenekê fîzîkî bê û yek jî wê bi temenekê kirdeyî û ankû zêhnî bê. Di wê temenê de wê rêgezên fîzîkî ku em pêşî hildina li dest wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ti kes minaq wê nikaribê wê berê rûyê xwe bizîvirênê li piştê sûkra xwe. Ev wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi fîzîkî wê fahmbikê bê. Aliyê din ê zêhnî ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê du nava wê de wê li duyan wê beş bikê. Aliyê pêşî ê ku mirov wê, di wê temenê de wê weke li ser temenên destûrî û hwd re ku wê ew wê, weke di temenê rast dîtin û rast nedîtinê re ku wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê bi destûrî ku wê di demên nivîsandinê de wê,, bi xêzkerinên sînoren ku ew di wê de wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê were nivîsandin wê çawa wê bi wê sînor wê werina dîyarkirin. Yan jî wê wateya gotina sînore wê di çerçoveya têtîna destûrî û hwd de wê li ser çî temenê wê karibê li wê were hizirkirin û wê çawa wê karibê were fahmkirin? Wê ev di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di serî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Dema ku wê, bahsa têtînen şubjeyî wê were kirin wê, di serî de wê, rewîst, kevneşopî û hwd wê werina ser ziman û wê ev jî wê di çerçoveya weke orfûadet, kevneşopî û hwd re wê bi wê re wê, di rengekê sazûmanîya civakî a jîyanî de wê xwe bide dîyarkirin. Kevneşopî, orfûadet wê, di rengekê de wê, rengên ku mirov çawa bijî, rabê û rûnihê jî wê hilde li nava xwe. Wê di wê temenê de mirov wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa civakê wê bikê wê di serî de wê, têtîna restên civakî, sazûmana civakî û hwd wê, di wê temenê de wê, bi temenekê wê werina ser ziman. Di nava wê de wê, mirov wê çawa wê bijî bi wan wê ew jî wê bi wê re wê, weke ku wê rengê wê bê dîyarkirin. Minaq di nava jîyane civakê de wê, mirov wê dema ku wê bi hevdu re diaxifê wê, di rengekê de wê, weke rêgezên dîtinê ku wê bahsa wan wê were kirin wê, di wê temenê de wê, li hev binerin û wê bihizirin. Yekî ku wê tiştê rast

bikê wê weke xwediyê wê rêgezên dîtinê bê. Yekê ku ew tişteke ne rast bibêjê û ankû wê weke ku wê di nava xalkê de wê bê gotin ku ew li kûderê çî were ber dev û bibêjê biaxifê wê, di wê temenê de wê, weke ne xwediyê rêgezên dîtinê wê were dîtin û wê jê were bahskirin.

Têgîna rêgezên dîtinê wê di rengekê de wê bi mirov re wê, çawa wê di temenekê rast de wê bibêjê, bikê û wê li hev nêzîkatiyê û hwd wê bikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara têgînên rêgezên dîtinê wê di wê temenê de wê li ser esasekê ku wê çawa wê di ahengek levkirî a mantiqî a jîyanî de wê bê hizirkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman. Di mijarên dîtinê de wê di wê temenê de wê çî wê bi gotina dîtinê re wê were ser ziman wê di wê temenê de wê weke bi çerçoveyek hiş ku mirov wê, di çerçoveyek rast û bi zane xwediyê tevger, kirin û helwestê bê wê bi wê re wê were ser ziman.

Kesekê ku ew bi kesekî din ê li hemberî xwe re axift wê dema ku zimanekê baş bikarhanî wê weke kesekê bi zane û xwediyê wê rêgezên dîtinê wê were dîtin û wê di wê rengê de wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, lê were hizirkirin. Ev weke rêgezên dîtinê dihên ser ziman. di nava têgîna rêgezên dîtinê de wê, têgînên weke yên rêgezên rabûnûrûniştinê, axiftinê û hwd jî wê bi hinek aliyên din re wê werina ser ziman.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê bihizirê ku wê rêgezên dîtinê wê, di temenekê bi hişbûna di derbarê xwe û hebûna xwe de jî bê. Wê di wê rengê de wê, dema ku mirov wê, ne xwediyê wê hişbûnê bê wê weke ku wê di nava gel de jî wê were ser ziman mirov wê rast nekê. Yan jî wê nizanibê ku wê çî bikê. Di wê temenê de wê rastkirin û bi zanebûn kirn wê weke du aliyên ku wê, di wê temenê de wê ji wê gotinê wê, di rengekê de wê weke ku wê werina fahmkirin jî bin.

Di mijara rêgezên jîyanê de wê, ev wê, di temenekê de wê, dema ku mirov wê bahsa rêgezên dîtinê wê bikê wê ev wê ne tenê wê di aliyekê wê wê hebin. Wê di nava jîyanê de wê, ji nava malbatê û kes wê dest pê bikin û heta ku wê werê hemû astên bilind ên weke rewşên civakî û zêhnî ên ku ew bi wan dihê jînkirin. Wê ev wê hemû

di rewşekê de wê weke aliyna ku wê di wê rengê de wê, bi wê re wê karibê were dîtin bê.

Di nava civakê de wê ev wê, di çerçoveyek kevneşopî de wê, di dîmenekê de wê bê hanîn li ser ziman û di dîmenekê din de jî wê di çerçoveya fahm û têgihên rewîstî û hwd de wê werina ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, di wê şêwayê de wê, di nava jîyane mirov de wê, rewşên weke yên bi rêgezên dîtinê û hwd ku mirov wê karibê bi wan bihizirê wê ji gelek aliyan ve wê, weke têgîhna destûrî ên jîyanî ku ew jîyane me didina dîyarkirin jî bin. Di wê rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê, dema ku em li ser temenekê felsefeyê jîyanê dihizirin wê, di wê şêwayê de wê, bi wê ji aliyekê ve jî wê bi têgînek darazî wê çî rast û ne rast bê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Civakek ku ew hebê wê di wê temenê de wê, di temenekê xwezayî de wê bi kevneşopî bê û ankû şêwayên xwe jîyanî û hwd re wê, xwediyê temenekê xwe yê dadî û felsefeya wê bi awayekê xwezayî bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê nikarê wê redbikê bê.

Lê di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê weke aliyekê wê yê din wê fahmbikê wê, dema ku em li rengê civakbûnên berê dinerin wê çawa wê xwediyê renekê jîyanê bin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê ev gotina weke bi rengê ew rengê jîyanê û hwd re wê, di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê têgîhek rêgezî a fahmkirinê li ser şêwayê jîyankirinê, kevneşopî, çand, orfûadet û hwd re wê, bide dîyarkirin. Wê dema ku wê civaknas wê, li civakê wê binerê wê bixwezê ku wê xûyên wê li ser çî temenê awa girtina û xwediyê çî rengê darazî na ku ew dikin ku wê fahmbikin wê weke ku wê di renekê de wê,, vê aliyê wê di dewama wê de wê weke ku wê bikirpênênin.

Di wê rengê de wê, hebûna mirov, derûniya mirov û hwd wê, di wê rengê de wê çî rengê wê bistênê wê ew jî wê di awayekê de wê, bi wê ve wê girêdayî bê. Wê di bin rejimên totaliter de wê, kes wê bitirsihin ku wê xwe bînina ser ziman. Ev wê, di renekê de wê, weke rewşna ku wê li ser serê wan ew hatina salixkirin jî bin.

Gotinên weke 'li dijî destûrê hatiya' jî wê di wê temenê de wê, di

rengê de wê weke gotinna ku mirov wê, di wê rengê de wê, li ser wê esasê wê werênê ser ziman bin. Ji wê gotinê mirov çi dikarê wê fahmbikê? Di fahmkirina pêşî de wê ya ku wê ji wê were fahmkirin ku mirov wê, were xwestin ku ew di nava sînorê wê yê zêhnî de ku ew were girtin û wê bê dayin jîyankirin weke ku wê pêşdîtiya. Di wê rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê, destûrek azadxwez wê ne tenê wê li ser temenê ku wê, li ser navê têgînên azadiyê ku ew di wê de hinek rêzik hatina bicihkirin re wê karibê were fahmkirin. Di dewama wê de wê, di serî de wê, çawa wê, bi hebûna xwe wê, ti carî wê di ti rewşê de ku ew kes bikevê vajî wê destûrê de jî ku ew tirsê di dil û mejiyê mirov de nedê çêkirin. Wê ev wê weke temenekê azadiyê ê destûrî wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, mijara azadiyê wê, di serî de wê, dema ku ew ji xwe ji serî ve hat dîyarkirin wê weke temenê wê weke ji holê hatî rakirin û wê, wê qariqatûriya têgîna azadî ku wê, di çerçoveya wê hundurê destûrê de wê were hanîn li ser ziman ku wê bi wê re wê, di rengê de wê, were ser ziman wê, bi wê re ku ew hat hanîn li ser ziman wê, ew temenê wê ji holê rakirina rewşa azadiya hebûna mirov azadiya mirovî a xwezayî wê biafirênê.

Ber vê yekê wê di rengê de wê, di dewama wê de wê, mijara azadiyê û destûrê wê, ji aliyekê ve wê bi çerçoveya wê ya giştî û salixkirinên wê hebê û ji aliyekê din ve jî wê bi têgînên navaroka wê û hwd re wê hebê. Ev wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê di serî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mijara destûrê û civakê wê di wê temenê de wê, çendî ku wê bahsa wê û awakirina civakê û hwd wê were kirin jî lê wê di wê temenê de wê, di awagirtinên civakî de wê zêdetirî wê di mejiyê wê de wê, rewşên wê yên ku ew li ser temenê xwezayîya xwe wê bijî wê bi wê re wê li hemberî wê bi xwe û hebûna xwe re wê bijî.

Di wê temenê de wê, rewşên rêgezên formelî ên weke bi destûrî wê ne yê civakê bin. Wê yên sazûmana ku wê bi navê dewletê û ankû welat wê were salixkirin bin. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring

wê, di aslêx we de wê rêveber wê, xwe bi wê re wê bijî. Wê di wê rengê de wê, weke têtînek ku wê temenê wê çêbikê. Di nava dîrokê de wê, di wê rengê de wê, rewşên weke yên bi destûrî ku wê werina ser ziman wê, di awayekê de wê, di wê rengê de wê, di renekê de wê, bi wê re wê, karibê wê fahmbikê.

Di rewşek formelî a bi wê rengê û pêşketina wê de ku mirov dihizirê wê dibînê ku ew wê weke rewşna di wê çerçoveyê de wê fektora gûharînê û hwd wê, di xwe de wê ne hawênin. Wê temenê wan ê ku wê dem bi dem wê bikevina hemberê hebûnên civakê û hwd de jî wê li ser wê pêvajoya pêşketinê a ku ew di jîyanê de dibê jî bê. Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê hinekî din wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare têtînen destûrî û têtîna gûharînê a di jîyanê de ku em bi wê bihizirin wê di rewşên weke di çerçoveyek vajî hevdû de wê, xwe di renekê de wê, bidina dîyarkirin bin. Li ser temenekê mantiqî ê weke yê parmenides wê di renekê de wê, destûr wê, li ser têtînek teqez û hwd re wê, xwediyê têtînek gîyanî a di xwe de bê. Wê di wê rengê salixkirinên xwe de wê, bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hegel wê, dema ku ew li ser têtînen destûrî û rêgezî re wê, di renekê de wê, teqezîyê wê kifşbikê wê, di aslê xwe de wê, weke ku ew di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê ku ew bi wê dihizirê û dijî jî bê.

Di mejiyê xwe de wê bi wê re wê, di rewşekê de wê, di wê temenê de wê, ew wê li gorî wê teqezîyê wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê bixwezê ku ew rewşek jîyanê revabikê.

Têtîna teqezîyê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, çawa wê karibê jîyanê wê fahmbikê. Wê di çerçoveya têtîna hebûna di xwe de ku wê filosofên weke Kant, hegel û hwd wê werênina ser ziman û hwd re wê, xwediyê rengna fahmkirinê ên ji fahmkirina jîyanê dîr û razber bin.

Di wê temenê de wê pirsgirêka destûrê wê li ser wê temenê nivîskî û heyînî û hwd re wê, her hebê di nava jîyane mirov de. Wê di wê temenê de wê, yan wê weke ku wê di demên hemdem de wê bê kirin wê ew rêgez wê werina bêerkkiirn û ji meriyetê wê werina rakirin û yan jî wê bi rêgezên din ên ku wê werina pêşxistin re wê pêşîya xwe ya pêdeçûyinê a bi zêhnî wê bi wê re wê biafirênin. Di wê rengê de wê ev wê, di wê rengê de wê, hemû jîyanê wê di nava rêgezên ku ew di wê rengê de li hev dihên hûnandin re wê, were

bikê ku wê salixbikê û wê, werênê ser ziman. Ev jî wê bê temenê wê ku mirov temeneê xwe hertimî bi nivîsandina wê û rêgezên wê yên li gorî rewşên nû ên jîyanî ku wê pêşkevin û wê werina kifşkirin werina pêşxistin re wê derbas bikê.

Di wê rewşê de wê, çendî û çiqasî wê karibê bahsa rewşek bi maf û azadiyê wê bikê. Ew têgînên destûrî ku wê weke temenê hizirkirinên me yên bi maf û azadiyê wê biafirênin wê çendî wê ew wê werênina ser ziman? Di aslê xwe de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyê ku mirov di serî de serî hinekî li ser wan biwastênê jî bê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara gûharênê û ankû wê pirsgerêka gûharînê wê bi hebûna destûran re wê her wê hebê. Ber ku ew wê destûr wê bi wê teqezîya xwe re wê, di wê rengê de wê, xwediyê rengekê hizirkirinê a xwe di xwe de bê. Di wê rewşê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijara destûran wê di wê rengê de wê, bi pirsgerêka vegûharînan re wê hertimî wê were ser ziman. Di demên hemdem de wê dem bi dem wê bi têgîna 'reformasyon' û ankû 'xwenûkirinan(reforman)' û hwd re wê, li ser wê esasê wê were ser ziman.

Mijarên salixkirinê ên li ser rewşên jîyanî re wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li ser temenê destûrî, rêgezî, zagonî û hwd re wê li wê bihizirê wê, hertimî wê pêwîstîya wê bi wê çêkirinê wê xwe di dewama wê de wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê jîyane bi destûr û ankû jîyane destûrê ku mirov wê bahsa wê bikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, fahmbikê bê.

Di demên hemdem de wê, bi zêdeyî wê dema ku wê bahsa destûrê, rêgez, zagon û hwd wê bi hizirkirinên wan re wê were kirin wê di çerçoveya yên ku ew jî aliyê desthilatdarîyê ve hatina pêşxistin ku ew werina herêkirin, pejirendin û weke wan jîyankirinê di çerçoveya wan de wê, li wan bê nerîn. Wê hingî wê bahsa çerçoveyek destûrî wê bê kirin. Ev wê, rewşek ku wê di aslê xwe de wê, di rastîya demên hemdem de wê, çendî ku wê bi destûrî wê weke temenê wê û pêşketina wê jî wê bê dîtin û dîyarkirin jî lê wê jî aliyekê ve jî wê weke ku mirov wê dibînê wê, rewşa pêşlêgirtinên wê jî wê di wê temenê de wê di çerçoveya têgîna sazûmanî, naqandin, bijartin, formelî û hwd de wê ew wê bibê. Wê rewşa

sînorkirinekê jî wê bi wê re wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê.

Di nava jîyane civakî de wê, dema ku mirov wê bahsa têgîna destûrî wê bikê wê di serî de wê, têgînên rewstî wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê, di pêvajoyên civakbûnê de wê, weke xosletên fêrbûyî ên kes jî wê weke rengna xûyên nîşandi jî wê xwe bidina dîyarkirin. Rest wê, di rewşek gelemperî de wê weke rewşên fêrbûnê, û li gorî wan jîyankirinê bin. Wê, diwê çerçoveyê de wê, li ser temenekê destûrî wê weke rewşên weke yên berpîrsiyarî, kirin, spartek û hwd re wê, çerçoveyên civakî wê, xwe bi wê re wê, werênê hanîn li ser ziman. Wê dema ku mirov wê, li hemberê rewşekê, tiştêkê û ankû komek civakî û hwd wê, di xwe de wê pêwîstiyê wê bi têgînek berpîrsiyarî wê bibînê ku ew tiştêkê wê bikê wê ev wê di aslê xwe de wê, weke reng û rewşek restî bê.

Ev di rewşa civakî de wê, wek rewşna ku wê bîndirî kirin bin. Yanî wê mirov wê di wê temenê de wê, ravabikê. Wê, di wê rengê de wê derxê li têgihîştinê. Rewşên weke yên di nava civakê de wê di wê rengê de ku wê bîndirî baş dîtî, xirab dîtî, cezakirin û ankû xelatkirin, poşmanî, êşkişandin, bergirkirin û ankû bergirvekirin û hwd re wê, di wê rengê de wê li ser rewşa restî re wê weke aliyekê ku wê karibê were fahmkirin bê.

Di nava civakê de wê, dema ku em di çerçoveya rewşên wê yên weke xûyî ku ew fêrî wan bûya û wan dijî wê, di wê temenê de wê, dikarê wê weke rewşna restî fahmbikê. Di nava civake kurd de wê, minaq mêhwandarî wê weke nirxek zêde giring û wê hêja li wê were dayin. Wê dikarê weke restekê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Minaq di nava hin civakna de wê dest dana hevdû bo spaskirin û ankû silev dana hevdû. Di hinekan de jî wê ew newê kirin û wê li şûna wê hinek nîşanekên din wê werina bikarhanîn. Ev wê weke rewşna ku mirov dikarê wê di wê rengê de wan weke restna fahmbikê û werênê ser ziman.

Rest hinekî jî wê weke têgîn û tiştê ku mirov li wê fêrbûya û wê, dijî jî bê. Bi gotinek din wê ya ku wê weke wê mirov dijî û wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, di awayekê de wê, bi wê rengê wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de em wê dikarin li ser rewşên çandî, hûnerî, bawerî, ramyarî û her wusa hemû aliyên din ên weke wan re werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de jî wê, weke

ku em mijara ku em di çerçoveya wê de dihênina ser ziman a têtîna civaknasiya dadî wê, di wê rengê de wê, restên wê yên civakî wê çawa wê di jîyankirina wê de wê hebin wê bi wê re wê, dikarê di heman reng û awayekê de wê bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, di kirin, rewş, xûy û kirinên me yên jîyanî de jî wê, di wê rengê de wê restên civakî ku wê werina kifşkirin wê bi wan re wê were temen kirin. Ev wê di şêwayên fahmkirinê ên weke bi jîyanê kirinê nivîsandinê, axiftinê û hwd de jî wê wusa bê. Minaq em dema ku bi kesekê din re biaxifin em weke ku em ji xwe re başiyê dixwezî di nêzîkatiyê de wê, di wê temenê de wê, ew kesê me jî wê ji xwe re wê bixwezê. Ev wê wek restekê bê. Di nava civakê de wê minaq wê têtîninê weke 'ya ku tu ji xwe re nexwezê ji kesekê din ê dervî xwe re jî nexweza'. Yan jî wê bê gotin ku ya ku ew tu ji xwe re rast nebînê wê ji kesek din re jî wê rast nebîna. Ev wê, di wê temenê de wê, weke restna civakî ku wê di wê rengê de wê bi wan wê were hizirkirin jî bê. Di nava jîyane civakê de wê, di dewama wê de wê, dema ku wê, rewşên nivîsandinê ên weke restên destûrî û hwd wê bîn kirin wê ji aliyekê ve wê, çi wê di wê temenê de wê, di temenê wan de wê esas were girtin? Wê, di serî de wê pêvajoyên civakê, rengê jîyane wê, xûy, çand, hûner, pêvajoyên wê yên hizirkirinê, felsefe, pêşxistinên bi hizrî, pêşxistinên bi şêwayên din ên hizrî û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bîn esas girtin.

Di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, dema ku em li ser temenê têtîliyan û hwd re wê werênê ser ziman wê di nava civakê de wê, şêwayêmn salixkirinên weke yên awayên têtîliyan û hwd wê, bibin. Ev wê weke bi komên civakî, çandî, hûnerî, felsefeyî, ramiyarî û hwd re wê, bibê. Ev jî wê weke restna ku wê di wê temenê de wê, ew li ser wan temenan wê yên restî wê bê kirin bê. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di rewşa civakî de wê, rest wê, weke temenekê avakar wê di wê rengê de wê weke ku wê were dîtî û kifşkirin wê weyn wê bileyizin. Di wê temenê de wê di rewşên me yên bi serbestî, maf, azadî, serbestî û hwd re wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin wê bê dîtî. Di nava civakê de wê, şêwayên hizirkirinê ên bi pêvajoyên wê yên jinkirinê ku wê

bibin wê bi wê re wê, di renekê de wê, were lê hizirkirin.

Minaq wê dema ku em li ser têngnek felsefeyî re wê werênê ser ziman em, dikarin di wê rengê de wê bi rengê hizirkirinê wê empatiyê wê bikin û wê bêjin ku wê, hegel û kant wê di nava felsefe alman de wê, restna dadî wê biafirênin. Mîtra, zerdeşt, suhrewerdî, şehrezorî û hwd wê, di nava felsefeya kurd de wê, restna rewîstî û felsefeyî wê biafirênin. Descartes di felsefeya firansîz de wê, restên rasyonel derxê li pêş. Bi vê rengê em dikarin di nava wê rengê de bihizirin û gotinên wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê mijare restê wê di wê rengê de wê, di rewşek hizirkirinê de wê weke nûqteyna dîyar ên hizirkirinê bi şubje û objeyî ku wê bîn afirandin bin. Di nava hizrekê de wê, dema ku em bahsa şêwayê salixkirina şubjeya wê ya hundirîn dikin em di wê rengê de wê, di farqê de bin û ne di farqê de bin em di temenekê restî de jî wê, di temenekê de didina rûnandin.

Di nava jîyane civakê de wê, rewşên zêhnî ku wê xûyên me yên tevgerînê ên bi hevdû re wê biafirênin wê karibin weke restna di wê temenê de werina hildan li dest. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bi wê rengê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di nava jîyane civakê de wê, sazûmanên wê yên bingihîn ku em minaq saziyên weke yên malbatê wê hildana li dest em dikarin li wê bihizirin ku wê xwediyê restên çawa ên rewîstî bin. Wekî din wê restên zêhnî ku wê çawa bin wê di nava civakê de wê, di dema kirina ramyariyê û rêzaniyê de wê, werina esas girtin. Wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyana ku wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bîn hizirkirin bin.

Aliyekê din jî ê bi têngîna restê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê şêwayên weke rêgezên ku wê ji nava jîyane klasik wê werina girtin wê weke bi wan fahmkirina restên jîyan wê ya kevn wê bê fahmkirin. Di demên hemdem de wê bahsa restên jîyane hemdem ku ew bi wê pêşdikeve wê were kirin. Wê di wê temenê de wê ev wê li ser çî temenê wê hebin û ankû wê werina fahmkirin wê, di wê rengê de wê, çerçoveyek restî a zêhnî wê bi wê re wê, di renekê de ku ew bi wê re wê were fahmkirin wê hebê bê.

Minaq wê weke restek hemdem wê di awayekê de wê, di rewşa çareserkirina pirsgirêkên civakî de wê, nêzîkatîyên asitiyane, destûr, zagon, rêgezên felsefeyî, rewîstî, baweriyî û hwd ku wê werina bikarhanîn wê, di wê temenê de wê, ev wê, weke rewşna restî ên ku

mirov bi wan re fahmbikê bê. Di demên kevn de wê demên ku wê destûr bi nivîsandî nebin wê bi gotina keyekê û ankû mîrekê wê mijar û mesele wê bihetan li rojevê û wê li ser wê biaxiftan. Di dewama wê de wê, gotinên wan wê weke restna destûrî wê bihetan dîtin ku wê weke wan wê bikiran. Di dewama wê de wê, ev wê weke rewsna pîvanî jî ban. Weki din wê di wê temenê de wê, di mijare civaknasiyê de wê, restên ku wê li berçav wê werina girtin wê hebûban. Di demên berê de wê, minaq wê restên baweriyî wê zêdetirî wê, di dema çareserkirina pirsgirêkan de wê, li berçav wê bihetan girtin. Di demên hemdem de wê, restên civaknasî, destûrî û hwd wê di rengekê de wê zêdetirî wê bi wê re wê li berçav wê bêt girtin.

Di mijara têtikiya civaknasiyê û dadê de wê, piştî sedsale 18' min û pê de wê zêdetirî wê temenekê hizirkirî wê biafirê. Kant wê, dema ku wê balê bikişênê li ser têtîna dadê wê bi gotina 'dadnas dikin ku ew gotinek dadî peydabikin' re wê mijarê wê di wê rengê de wê li ser wê bihizirê û wê balê bikişênê li ser wê.

Mijara dadê wê, dema ku mirov wê, bi têtînek felsefeyî û civaknasî wê li wê dinerê wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke gotinek hinekî zêde komplika jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dema ku em, gotina felsefeyê û civaknasiyê bi gotina dadê re wê, hildina li dest em di farqê de na ku wê herdû têtîh jî wê, weke têtîna cihê ên bi serê xwe wê weke rêzkariya ku ew dikarin bi serê xwe werina fahmkirin bin. Felsefe wê, di serî de wê ji aliyê felsefeyî û di wê temenê de wê, bi temenekê aqilî wê bixwezê ku ew temenekê fahmkirî biafirênê. Wekî din wê karibê wê jî lêbipirsê ku wê bi dadekê û pêşxistina wê, çi pêwîst bê wê jî li ser wê bihizirê û wê bixwezê ku wê, werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, bi felsefeyî wê, dema ku mirov wê dîroka wê hilde li dest wê, bi teybetî wê, di demên kevnara de wê, hizirkirî bi rêgezî û destûrî ên li ser xwezayê û hwd re jî wê dikarê di reng û awayekê de di çerçoveya wê de werênina ser ziman. Minaq wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê ku wê, bê xwestin ku wê, rêgezên xwezayê û jîyankirî wê çawa bin wê dema ku ew wê lê dipirsê wê bi wê re wê, di temenekê felsefeyî de wê, li wê were lê hizirkirin.

Li vir em divê ku wê, têtîna nava gotina felsefeyê û felsefeya

dadê jî weke gotinekê wê ji hev cihê wê, dikarin bin xêz bikin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê di serî de wê, weke têtînek hizrî û aqilî wê di temenê aqil meşandinê de wê, li wê bihizirê û fahmbikê. Wê rewşek, pêvajoyek hizirkirin, çerçoveyê jîyanî û xwezayî û hwd wê çawa wê, bibê, hebê, pêvajoyên wê yên bûyîn, rûdayîn pêdeçûyîn û hwd wê hebin û wê bibin û hwd wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê minaq wê dema ku wê felsefe bi şewayên weke minaq ku wê parmenides wê li ser têtîna 'ne gûharînê' wê bihizirê, haraklit wê li ser têtîna gûharîn di her tiştê de heya ku wê werênê ser ziman, demokrit ku wê hertiştê wê weke ji atoman diafirê ku wê werênê ser ziman, platon ku wê ji îdeayan wê werênê ser ziman, Aristo ku wê bi têtîna darêjkê û hwd wê werênê ser ziman û hwd wê, weke van di hemû aliyên ku wê werina ser ziman wê di temenekê rêgezî ên bi glemeperîya xwezayî û hwd re ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê, karibê were fahmkirin.

Minaq Piştî Thales re wê, Anaxsimendros wê dema ku wê têtîna '*apeiron*'ê wê di wê temenê de wê weke rêgeza destpêkê wê werênê ser ziman wê, di wê, di wê rengê de wê, weke têtînek rêgezî a destûrî a xwezayî wê bikirpênê. Dema ku empeodokles wê li ser elementên avê, ax, hewa û êgir re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, şewayekê hizirkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ev wê, di rengekê de wê weke şewayên felsefeyê ên ku ew bi wê dihê hanîn li ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, felsefe wê, dema ku wê li bersivên çawa jîyankirinê, û hwd wê bihizirê, di rengekê de wê, li ser têtînen weke yên rewîstê û hwd re wê dadî û darazî û hwd de jî wê weke ku wê di

rengekê de wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê, di wê temenê û çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di mijara hizirkirinên felsefeyî û hwd de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê, di wê temenê de wê, dema ku wê hin bi hin wê pêşkeve wê, were ser şêwayê felsefeya darazê re wê di dîmenekê de wê, berê xwe bide têngînên pêşxisti ên weke bi gotinên weke felsefeya darazê û hwd re. Felsefeya darazê wê di wê temenê de wê li ser esas û temenê hizirkirinên me yên ku em di wê rengê de wê, di rengekê de li ser daraz, xûy, tevger û hwd re wê, di wê temenê de wê, bixwezê temenekê fahmkirinê wê çêbikê. Wekî din wê nerînên me yên bi şubjeyî li ser tiştê, kes, û rewşên jîyanî û hwd wê weke rewşna darazî ku wê di çerçoveya wê de wê karibin werina fahmkirin bin.

Felsefeya dadê wê hinekî jî wê di dewama wê de wê, li ser wê temenê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Felsefeya dadê wê, li ser wê temenê darazên me yên jîyanî ku ew çawa weke restna wê xwe di nava jîyanê de wê bidina dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê, di dewama wê de wê, ji aliyekê din ê teorikî ve jî wê, rêgezên destûrî ku wê weke rêgezên xwezayê, û hwd wê bên kifşkirin wê li ser wan re wê bihizirê. Minaq wê, destûrek wê di nava jîyanê de wê çawa wê hebê, çawa pêşdikeve, pêvajoyên wê yên jîyankirinê û ankû pîretikê wê çawa bin û bi çi encamê wê xwe bidina dîyarkirin wê li ser wê re wê bê hizirkirin. Minaq wê, wekî din wê li gorî wê jîyankirin û ankû jîyannekirin bi encam û rewşên wê re wê bixwezê ku wan fahmbikê.

Di rengekê din de jî wê, felsefe wê, aqil wê li ser rewşên wê yê bi têtikiliya wê ya bi jîyanê re wê, di temenekê fahmkirinê de wê bixwezê ku wê dênê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê mijara felsefeyê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê were fahmkirin.

Di nava dîroka felsefeyê de wê têngînên dadî wê dema ku mirov li wan dihizirê wê, dikarê wê weke çerçoveyek giring a hizirkirinê wê di wê temenê de wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, dîroka dad û destûrêmn pêşxistî wê heta destpêka pêvajoyên şariştaniyê wê herê. Wê li ser wê temenê wê, çawa wê bê jînkirin wê karibê bi wê

re were fahmkirin. Minaq wê, di demên sûmerîyan de wê, destûrên lipit iştar, urnammu, urukagîna, hamûrabî û hwd ku mirov dikarê wan di wê temenê de werênê ser ziman wê bibin. Wê di wê rengê de wê, ev destûr wê, li jîyanê wê li ser temenekê jîyanî ku wê çawa wê bi wan wê were jînkirin û çawa dikaerê bi wan were jînkirin û ankû rengê jîyankirina bi wan çawa ya wê bi wê re wê weke miajra fahmkirina wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê felsefe wê, di wê temenê de wê, dîrok û pêvajoyên wê yên pêşketinê li ser temenê aqil û pêvajoyên aqil bi çerçoveyên wan ên zêhnî û hwd re wê bikê ku ew wan fahmbikê û werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, çerçoveya destûran ku mirov wê hilde li dest wê, ji xwe wê di çerçoveyek zêhnî de wê, bi wê re wê, di renekê de wê xwe bi wê re wê, weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, destûr wê, ne tenê wê, bi nivîsandina wê re wê hebê. Wê bi temenê wê yê weke çavkanî ku ew ji wê dihê hizirkirin û hwd re wê ew jî wê weke aliyekê çavkaniya hêza wê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê destûrên olî ku wê di wê temenê de wê, weke çavkaniya wan 'xwûdê' wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, temenk wan ê hêzî wê bi gotina xwûdê re wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara felsefeya dadê wê, di wê temenê de wê, weke ku wê xwediyê çerçoveyek berfireh li ser temenê pêvajoyên wê yên jîyankirinê, dîrok û pêvajoyên wê yên pêşketinê re bê. Wê dema ku wê dem wê were demên kevnera wê, di wê temenê de wê, felsefe wê, di wê rengê de wê, bikeve dewrê di nava têkiliyên mirov ên fahmkirinê de. Wê mirov wê êdî wê li ser wan re wê dest bi fahmkirinê wê bikê. Di aslê xwe de wê, êdî wê bi wê re wê, dest biafirênê wê bikê.

Ji aliyekê din ve jî wê aliyekê ku wê weke bi têtîngên bawerîyan û hwd re wê li ser temenê lînepirsînê re ku wê were ser ziman wê dikarê di renekê de wê di temenê de wê bi wê têtîngîna rêgezî û destûrî û hwd re jî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Felsefe û ankû felsefeya dadê wê pêvajoyên pêşketinê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê di renekê de wê di zikhevdû de wê, bijî û wê pêvajoyên pêşketinê ên fahmkirinê û zêhnî wê bide

dîyarkirin. Ev wê, di serdemên navîn de wê, zêdetirî wê di temenekê fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefe û dad wê, di wê temenê destûrî de wê, weke du aliyên ji hev cihê bin. Wê xwediyê nerînên ji hev cihê bin. Ev wê di demên serdemên navîn de wê, zêdetirî wê di temenê fahmkirinê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Minaq wê, têtîgînên lêpîrsîner ên felsefeyî û rêgezên li dijî wê ên weke yên destûrî û hwd ku wê li ser temenê baweriyê û hwd re wê were dîtîn wê werina hemberî hevdû. Di wê temenê de wê, were dîtîn ku wê lêpîrsîyar destûrî û lêpîrsîna felsefeyî wê çawa wê di reng û awayekê de wê weke ku wê werina hemberî hevdû.

Em di wê temenê de wê, dema ku wê gotina felsefeyê li ser temenekê fahmkirinê re wê, bi gotina dadê û ankû ya destûrê re wê dihênina rex hevdû bi wê re dikin ku wê temenê fahmkirinê çêbikin em di wê farqê de na ku ev gotin wê cihê û cihê wê xwediyê çî rengê fahmkirinê ên bi hevdû re wê di wê temenê de ku wê çawa wê xwediyê wê bin. Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di dewama wê de wê weke aliyana wê yên giring ên ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijara têtîgînên felsefeyî de wê, di wê rengê de wê, felsefe wê li ser temenekê fahmkirinê ê bi rengê aqilmeşandinên xwe yên bi temenê mantiqî, rasyonali û sedemê û hwd re wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê, destûr û pêvajoyên fahmkirinê ên dadî wê bi felsefeyê re wê li ser temenekê şenber ên jîyanî ku wê di temenekê pozîtîvî de wê bèn fahmkirin di nava jîyane kirinî û dihê jînkirin de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê çawa were dîtîn bê.

Di wê rengê de wê, felsefe wê, diwê rengê de wê, bi têtîgînên xwe yên bi wê rengê re wê, dema ku wê li ser temenekê kirinî re wê bihizirê wê, têtîgînên destûrî wê ji temenekê nepenîparêzî û hwd wê dûrbikê û wê bi serê xwe wê di nava rewşa wê ya jîyanî û civakî û hwd de wê bixwezê ku wê di regekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ber vê yekê wê, tişt wê, di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin û ankû çawa newê fahmkirin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê li ser wê were wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de

wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê, bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê, dema ku wê felsefe wê bi tîkiliya xwe ya fahmkirinê re wê li rewşêmn dadî û destûrî wê binerê wê di nava wê rewşê wê ya jîyanî de wê êdî wê di navendek civaknasîyî de wê çawa wê fahmbikê wê bi wê re wê bidesrt hizirkirina wê bikê. Di nava wê rewşa civaknasîyî de wê fahmkirina rewşa dadî û destûrî wê çawa wê karibê were fahmkirin? Di serî de wê, di mijara fahmkirinê de wê, di nava jîyane civaknasîyî a civakî de wê, sînorê wê yê jîyankirinê heta kûderê wê herê wê ew wê kifşbikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê rewşên jîyankirinê ên bi wê, pirezekirinên wan û awayên pirezekirinê û hwd wê, di wê temenê û awayê de wê weke aliyna ku mirov wê dikarê wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê, di regekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava jîyanê de wê, li ser temenekê civaknasîyî re wê, di serî de wê, mijarên weke yên xûyê, darazê, şewayên darazê û hwd wê bi encamên wan re wê, di nava wê de wê weke aliyna ku mirov werênê ser ziman bin. Di wê temenê de wê mirov nikaribê wê tenê wê bi pêkhanîna wê ya restî a di jîyanê de wê bi tenê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi wê re wê, aliyên weke yên bi encamên wê yên baş û nebaş û hwd re jî wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê bîn hanîn li ser ziman. Civaknasî wê weke zanistek ku wê li rewşa tîkiliyên nava me wê bihizirê û wê ew wê bixwezê ku wê fahmbikê bê. Di wê rewşa tîkiliyê de wê gelek fektorên ku wê di regekê de wê bandûrê wê di şewayekê de wê, li mirov wê bikin bi darazî wê hebin. Ev wê, di nava jîyane wê de wê, pêşî wê bi temenekê fahmkirinê wê fektorên ku wê temenê wê rengê fahmkirinê didina dîyarkirin, yên ku wê, bandûrê lê dikin û hwd wê bi wan re wê pêşî wê li wê bihizirê.

Minaq di nava jîyane me ya civaknasî de wê gelek kesên bi baweriyên û felsefeyên cihêyî bê, bi çand cihêyî û hwd bê wê hebin. Ev wê temenê restên darazî ku mirov bi wan li hev dinerê û nerên xwe li dijî hevdû dibêjê jî wê biafirênê. Di nava civaknasiya çendên ku ew bi komî li hev rûniştina em wusa empatiyê bikin ku wê çar kes bin û du kes ji wan goştê barêz bixwûn û du kes wê goştê barêz wê nexwûn hebin. Wê di wê temenê de wê, restên baweriyî

ku wê temenê wê biafirênin wê bi wan re wê, di temenê rengên fahmkirinên wan de wê hebin.

Di mijara hizirkirinên dadî de wê, hizirkiriinên li ser wê re wê, weke ku wê were ser ziman wê di demên hemdem de wê, di wê warê de wê di çerçoveyek civakî de wê zêdeyî wê li wê were hizirkirin. Wê sînorê mirov ên jîyankirinê bi maf û azadîyên me re wê bi wê re wê were hizirkirin û ser ziman. Li gorî antropolog Bronislaw Malinowski wê, 'dad wê, encama bi awayekê spesifikî bi sazûmanakirina berpîrsîyarîyên me yên jîyanî bê.' Di nava çerçoveyek civakî de wê, weke ku wê herkesek wê çawa wê, di nava wê rewşa xwe ya civakî de wê, bo jîyankirina xwe û hwd wê xwediyên pêdivî, pêwîstî û berpîrsîyarîyan bê wê di wê temenê de wê, weke çerçoveyek zêhnî û têtîna a li gorî wê jîyankiriinê jî bê. Di wê temenê de wê, dema ku em mijarê di çerçoveya têtîna dad û destûrî de li ser têtînen weke yên pêdivî, pêwîstî û berpîrsîyarîyan û hwd re wê, werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê, mijara zor û bi kotekitiyê jî wê, di wê rengê de wê, xwe di rengekê de wê, weke mijarek din wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, têtîna û gotinên weke yên bi 'mecbûrîyeta destûrî' ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê, di nava her rewşên destûrî de wê, weke têtînen ku wê li gorî wê were jîyankirin bi awayekê mecbûrî wê werina dîtin. Di wê rengê de Weber wê dema ku wê balê bikişênê li ser wê rewşê wê mijarê di wê rengê de wê li ser temenê têtîna rêgez û ankû ferman ku ew bi fizikê û ankû derûnî bi awayekê zorî bê xwestin weke pêkhanîne û ew zorîya wê hetibê bi temendestûrkirin wê di wê temenê de wê weke têtînek destûrî wê di wê rengê de wê, bête ser ziman.

Dad wê, di awayekê de wê, li ser temenê têtîliyên mirov ê bi hevdû re û bi civakê û hwd re wê temenê têtîliyên wan ên bi danûstandinê û hwd re jî wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Wê bi wê re wê were çêkirin. Li gorî wê di nava civakên hemdem de wê, di wê rengê de wê, têtîliyên bi hevdû re ku mirov wê çê dikê wê di wê rengê de wê, şêwa û awayên têtîlîdanênê bi fermî û formelî û hwd wê bi wê re ku wê were çêkîrn wê di wê temenê de wê ev taqabûlê rengekê fahmkirinê û pêkhanîne a li gorî çerçoveyek destûrî û dadî.

Di kurdî de wê gotina dad û destûrê wê du gotinên ji hev cûda jî wê xwediyê hinek wateyan bin. Lê wê di temenekê nêz û ankû li rex

hevdû di hemwateyê de jî wê karibin werina fahmkirin. Destûr wê di serî de wê bi mantiqê wê yê fahmkirinê ê morfolojikî û wateyî wê li ser esasê fahmkirinê ê weke 'destûrgirtinê', û hwd bê. Wê dema ku mirov tiştê bikê mirov bê wê û gotina wê nekê. Yan jî wê, di wê temenê de wê bi fermanê wê bikê. Ev jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, karibê bi wê re were fahmkirin. Destûr wê, di wê rengê de wê mijara fahmkirinê wê di wê rengê de wê, li ser temenekê fermî û formelî wê bi wê re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Gotina destûrê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê weke xwediyê têtînek fahmkirinê a ku wê di wê temenê de wê çawa wê, dema ku mirov wê, tiştê bikê wê, bi izna kesekê din ê dervî xwe wê bikê wê bi wê re wê, di renekê de wê, têtînekê wê bide me. Wê dema ku wê minaq wê weke gotinên li ser olî re wê bêt gotin ên weke "bi destûra xwûdê" ku wê bê gotin wê weke çerçoveya ku wê li gorî wê çerçoveya baweriyî wê rast wê were dîtî wê, bi wê gotina destûrê re wê li wê were hizirkirin bê. Di wê rengê de wê, gotina destûrê wê çerçoveya rast dihê dîtî, li gorî wê bê, li wê were, û hwd re wê, were fahmkirin. Lê ji aliyekê din din ve jî wê gotina destûrê wê mirov nikarê wê bi temenî li ser temenekê têtîniê ê zêhnî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Destûr hildan di temenekê di hemhizirê de dikarê bibê û yan jî dikarê vajî ne di hemhizirê de bê. Lê di wê temenê de wê dema ku ew destûr bû wê, weke ku wê li gorî wê bê û ne li gorî wê bê ku ew were kirin û bê kirin.

Di dewaam wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê têtîna destûrê wê di wê temenê de wê, bi mantiqê xwe wê di wê rengê de wê, xwe şewayekê felsefeyê ê bi wê jîyankirinê bê. Wê di wê temenê de wê, di felsefeya wê de wê, di çerçoveya hiş û zanîna wê de ku ew were kirin wê di fahma wê de wê hebê. Di wê rengê de wê bi wê re wê karibê ew wê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê gotina dadê wê hinekî din wê ji wê zêdetirî wê xwediyê temen û çerçoveyek gelemper bê di kurdî de. Wê di wê temenê de wê, di nava wê de wê, ya ku wê weke bi temenekê darazî li ser esasê ya 'rast û baş' ku wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê were fahmkirin û ser ziman. Dema ku wê du kes wê bi gotina 'dada nava

me´ ku wê bi gotin bikê wê di wê temenê de wê herdû wê destûrên ku ew di temenê bi hevdû re kirinekê wê bikin û ankû wê çerçoveyek levkirinê a li ser esasê wekheviyê ku wan di awayekê hemhzîir de pejîrendina bi hevdû re wê, bi wê re wê di reng û awayekê de wê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê gotina dadê wê, xwediyê temen û awayekê fahmkirinê a ku mirov wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê ya ku wê, bi têtîni wê, di temenekê haqaniyetê de wê, di temenê parastina wekheviyê û rastitiyê a di jîyanê de û wê ew wê were parastin wê bi wê re wê were ser ziman. Dad wê, li wê binerê û heyidar bê ku wê rastî wê were li cih. Wê, bêmafî wê li ti kesekê newê kirin. Wê herkesek wê, di awayekê de wê weke hevdû xwediyê heman maf û azadiyê bê. Wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dewama ku mirov li wê bihizirê wê, karibê gelek aliyên wê yên din ên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê hebin. Di dewama wê de wê weke aliyna wê yên din ê giring wê di dewama wê de wê hebin ku mirov wê, di wê temenê de wê, weke aliyna wê yên giring wê, xwe bidine dîyarkirin bin. Di nava jîyane civaknasiyî de wê di kirinên me de wê, lêgerîna rastitiyê wê li ser temenekê dadî bê. Lê wê dema ku wê, bi gotina destûrê wê were ser ziman wê, bi rastî û ne rastiya wê re wê, ji têtînek destûrî, sazûmanekê, saziyekê û hwd ku ew wê were kirin wê bi wê weke wê were qastkirin.

Di wê temenê de wê, di gotina destûrê de wê aliyekê bêalî ji aliyê têtîni gotinên weke başî û nebaşiyê, rast û nerastiyê û hwd ve wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, ji wan aliyan ve wê weke ku wê di mejî de wê, weke ku wê gotina dadê wê ew wê bikê wê ew wê lêpîrsînê wê di mejî de wê, bi gotinê wê nekê. Di wê temenê de wê, destûr wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, dema ku ew pîretizekirina wê dihê kirin wê, encamên wê yên baş û nebaş jî ku wê werina dîtîni û derkevin li holê wê hinekî di wê temenê de wê, weke çerçoveyek fahmkirinê wê karibê temenekê fahmkirinê bi wê re ew bide me. Destûr wê di encama xwe de wê li bêmafî û bimafiyê wê zêdetiyê wê di temenekê darazî de wê ne hizirê. Wê li ser temenekê aqilê dahûrî ê objeyî re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê dad wê, di wê temenê de wê, dema ku wê gotina “hanîna li cih a dadê” wê were kirin wê di dewama wê de wê

çawa wê ew ev alî wê bi wê re wê, di temenekê de wê bersivên xwe wê bibin û wê temenê maxdûriyetê wê nebê û ne afirîbê û wê pêşnekeve û hwd wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ke wê, mijara têngîna dadê wê di temenê xwe de wê, li ser têngihiştina rasttîyê, wekhevi û dadbûnê bê. Wê di wê rengê de wê, tenê wê, bi destûrdayînê re wê bi sînor wê ne xwediyê fahmkirinê bê. Wê bi wê re wê, ew destûr wê li ser çî temenê bê, çawa encamê bi xwe re wê werênê, baş û nebaşîya wê û hwd wê bi wan aliyan re jî wê li wê bihizirê bê.

Civaknasî û dad

Di çerçoveya têngîna civaknasiya dadê de bê û ankû doo çerçoveya têngîliya civaknasiyê û têngîna dadê de bê wê, di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, karibê ji gelek aliyan ve were hanîn li ser ziman. weke zanistekê fahmkirina civaknasiyê di temenê têngînî dadî û hwd de ew, mejuya wê ya hemdem wê herê heta sedsalên 19' mi û pê de. Di aslê xwe de wê, mijara civaknasiyê wê, dema ku wê werê fahmkirina wê ya di çerçoveya jîyane civakî û hwd de ku wê bi wê were hizirkirin wê ji aliyekê ve wê ne zor bê ku wê bi wê re wê, têngîna dadê wê bi wê re wê, bi temenekê têngilidanînê wê were hildan li dest û fahmkirin. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê mijare civaknasiyê û têngîliya wê ya bi dadê re wê ji du aliyan ve wê pêşî wê mirov dikarê wê fahmbikê. Yek wê li ser temenê aqilê kirinî ê objeyî re bê û aliyê din jî wê di temenê aqilê kirinî ê şubjeyî de bê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi têngîna hizirkirinên wê re wê, dîtî û ankû aliyê nezerê ê fahmkirinê ku wê bi wê re wê were fahmkirin wê di nava mijarê de wê weke aliyekê ku wê li ser çavkaniyên wê re wê, di awayekê têngînî de wê mijarê wê bikê ku wê hilde li dest bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê mijare civaknasiyê û dadê wê bi hevdu re wê, dihilde li dest wê, bi wê re wê aliyekê wê yê din jî wê were dîtî. Ew jî wê ew bê ku wê rewşa mijara civaknasiyê û têngîliya wê ya bi fahmkirina wê re bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew pirs jî wê bi xwezayî wê di mejiyê me de wê bibê ku wê çawa wê, di nava têngîliya civaknasiyê û dadê de wê levkirinek wê karibê wê bibê.

Ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê li ser rengên hizirkirinê û hwd re wê bi wê bihizirê wê, were dîtin ku wê, karibê were hemberî hevdû jî. Aliyên weke çavkaniya têtînen dadî ên weke çand, kevneşopî, rewîst û hwd wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, di regekê de wê, di nava wê jîyane civaknasi de wê, tipolojiya ku ew diafirênin wê, di wê rengê de wê, wekhevî û ne wekhevîyên ku wê bi wê re wê bi dîtinê û hwd r ewê biafirênê wê, bi wê re wê, di regekê de wê were li berçav.

Em wê dikarin wê bêjin ku wê têtîna dadê û civaknasiyê wê di nava wê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê bi hesanî wê fahmbikê wê ji temenekê civakî û hwd wê gavê biavêjê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin.

Civaknasî wê, di wê temenê de wê, li ser têtînek hizrî a objeyî re wê, temenê ji temen ve wê bi awayekê wê, di wê rengê jîyankirinê de wê, çawa wê were fahmkirin wê karibê biafirênê bê. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyane civaknasî de wê, gelek têtîn û rengên fahmkirinê ên ku wê karibin rewşên jîyankirina wê bidina dîyarkirin bin. Lê em wê bêjin ku wê mijara aqilê kirinî ê şubjeyî ku wê bixwezê wê bi temen û têtînîyên xwe re wê bikê wê di awayekê de wê karibê bi aliyê din ê objeyî re jî were hemberî hevdû. Di wê rengê de wê mijara rengê hizirkirinê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku mirov wê fahmbikê wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Weki din wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civaknasî wê di serî de wê weke têtînek ku wê bi wê çawa wê di nava jîyanê de wê, tevgerîn wê li gorî çî wê bibê ku wê bixwezê wê fahmbikê wê bi wê re wê êdî wê têtîliyê fahmkirinê wê bi çavkaniyên dadî û ankû destûrî û hwd re jî wê di wê temenê de wê dênê. Di awayekê de wê destûrek wê dema ku wê di nava jîyanê de wê were pîretizekirin wê bi xwezayî wê encamên wê di wê temenê de wê bi civaknasiyê û bandûrên wê yên li wê re wê bixwe dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê di serî de wê, fahmbikê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin ku wê di nava jîyanê de wê, çî wê weke têtînen rêgezî ên dîyar wê xwe

di nava jîyane me de wê bidina dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku mirov wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di nava wê têtîna civaknasiyekê de wê mijare keseyetê wê çawa wê xwe wê werênê ser ziman wê çawa wê bijî, wê bi wê re wê, bi têtîliyên xwe yên bi hewirdorê û civakê û hwd re wê, bi wê re wê, were fahmkirin. Di warê têtîna dadî de ku mirov bi civaknasîyî wê hilde li dest wê, dema ku wê bahsa civaknasîbûnekê wê bikê wê mirov nikaribê wê weke beremberî têtîna keseyetê a bi serê xwe wê weke artarnatîfekê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê mijara keseyetê û ya civakê wê, di awayekê de wê, hevdû wê di wê temenê de wê di temenekê têtîliyî û hwd de wê temem bikin.

Di rewşekê de wê, mijara rewşên hizirkirinê ên dadî de wê, gelek aliyên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê hebin. Li se gelek têtînen ku ew weke rewstê, olê, felsefeyên ku ew dem bi dem pêşdikevin û hwd re wê, bi awayekê ji wê bi derhanînen hizrî wê bêtê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê hizrî jî wê, bi derfet bê. Lê wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dad wê, di wê temenê de wê, mijara civakê wê, bi têtîliyên nava wê re wê, di wê temenê de wê, çawa wê, fahmbikê wê, di serî de wê, weke mijarek zêde giring wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di serdemên hemdem de wê zêdetirî wê di nava temenê civaknasî de wê, aqilê kirinî wê di wê rengê de wê, derkeve li pêş û wê pêvajoyên civakê ên ku ew pêşdikevin wê bi wê re wê bêtê xwestin ku ew werina hanîn li ser ziman. Lê di wê temenê de jî wê, aliyekê ku wê, di wê temenê de ew karibê bibê temenê pîrsgirêkê wê di serî de wê, li wir wê hinekî wê bikirpênin. Aliyê aqilê şubjeyî ku wê karibê di çerçoveyên têtînen bawerî, rewîst û hwd de jî wê bi wê were şîrovekirin û wê, di nava têtînek serwer de wê weke têtînek artarnatîf a li hemberî obje û kirdeyî jîyanî wê aqilê şubjeyî wê di wê temenê de wê bê derxistin li pêş.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, çand wê, di wê temenê de wê mijara wê ya sereka a weke pîrsgirêkê ku mirov wê hilde li dest wê, di dewama wê de wê, di wê rengê kifşkirina wê ya ji jorin ve bê. Di wê temenê de wê, weke ku wê were dîtîn wê li ser wê temenê wê weke têtînek beremberê dada civakê wê, têtîna dada dewletî wê, li ser temenê hizrên weke yên Hegel û hwd re wê, weke têtînek artarnatîf wê, di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê bê

pêşxistin û domandin.

Di wê rengê de êw kifşkirinên nava civakê wê hemû wê bi wê ji destê wê di awayekê de wê bèn girtin û wê di dest û awayê rêveberiyê de wê bèn bicihkirin. Gotinên weke 'parvekirina hêzê a rêveberiyê' bi serê xwe wê hinek kirdeyên weke yên bi rengê toteriterî ku wê di wê temenê de wê, bènê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê ev gotin wê bêwînkirina civakî jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê, werênê ser ziman.

Ber vê yekê wê dema ku mirov wê mijarê wê dilhilde li dest wê, ji vê aliyê ve wê mijara aqilê civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê, weke ku wê bide dîyarkirin.

Di roja me de wê, di wê temenê de wê li ser temenê têtîgînên hemdem ku wê bi ealîkariya pêşketinên teknikî û hwd jî wê mijara bêwînkirina civakê a di wê temenê de wê li ser temenekê serwerîya serdestîya rêveberiyê û hwd re wê, bi gotinên 'demokrasiyê' û hwd re wê di rengekê de wê, bê domandin. Lê di wê temenê de wê ev mijar wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Pêşnektina têtîgîna civaknasiyê zêde bi bi têtîgînên dadî û hwd re jî wê, di wê temenê de wê, hertimî wê razberkirina wê di wê temenê de wê, sedemek wê ji wê jî wê were. Ber vê yekê wê mijara civaknasiyê û dadê wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê, weke temenekê baş fahmkirinê wê ji aliyekê ve wê biafirênê lê wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî wê, bê temenê hatina ber hevdû a dad û civakê jî li ser esasê xwestekên bindestkirina civakê a bi destê rêveberiyê û saziyên dewletê û hwd re jî.

Di dawîya sedsale 20an de gotina 'dewleta civaknas' ku wê were ser ziman wê, weke encama pêwîstîyek wê pêşketina civaknasiya civakî bi temenekê dadî û têtîgîna civaknasiya dadî û hwd re wê xwe bide nîşandin. Li ser wê re wê pêvajoyên hizirkirinê wê didewama wê de wê, li ser esasê civakê û keseyetê, û têtîkiliyên kes û civakê û ankû civak û kes wê beremberê hevdû wê çawa wê werina fahmkirin wê li ser wê temenê wê werina fahmkirin.

Mijara civaknasiyê û dadê wê, di wê temenê de wê, zêdetirî wê weke mijarek ku wê bi temen û navbeynkariya têtîgîna felsefeyê û aqil û fahmkirinên wê yên ku wê li ser temenekê kirinî ê jîyanî û hwd re wê kirin jî bê. Ber vê yekê wê di nava wê rengên civaknasî û

fahmkirina wê de wê, lêpîrsînên felsefeyî ên li ser temenê rewîst, ol, rêveberî, bîrdozî û hwd ku wê werina kirin wê temenê wê di wê rengê û awayekê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide çêkirin.

Civaknasî wê di awayekê de wê, destûrên ku wê, werina pîretizekirin wê di şêwayê pîretizekirina wan de wê encamên ku wê derkevina li holê wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bide diyarkirin. Wê di nava jîyane civakê de wê li ser temenê jîyankirinê û pêvajoyên jîyankirinê re wê li ser du temenan wê pêvajoyên cihêrengiyên têtînin ku wê bi wê re wê karibin xwe bidina diyarkirin wê fahmbikê. Yek wê di heman demê de wê li ser esasê pêşketina fahmkirinê nû di nava jîyane civakê û civaknasiya wê de ku wê werina ser ziman bê û wê bi xwe re wê temenê têtînin nû wê bi wê rengê wê biafirênê bê. Aliyê din jî wê li ser temenê pêvajoyên dîrokê re ku wê dem bi dem wê têtînin ji hev cihê ku wê bibin û wê temenê wan wê biafirê wê, dikarê bi wê re wê werênê ser ziman.

Dema ku mirov dadê li ser temenê civaknasiyê re wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê ew têtînin wê bi me re wê çêbibê ku wê çavkaniya wê şertûmercên civaknasiyî bin. Di temenê hizirkirinê têtînin weke yên ku wê bèn sipartin li durkheim, weber û hwd wê, di wê temenê de jî wê di regekê de wê, bê xwestin ku ew werina fahmkirin.

Lê li ser temenê wê yê dîrokî ku mirov wê hinekî li wê bihizirê wê gotinê weke yên bi çavkaniyên wê yên civakî re û ankû têtînin civakî ên weke çavkani wê bi wê re wê, rewşên têtînin ku wê ol û rewîst û hwd jî wê di nav de wê bê dîtin wê bi wê re wê werina ser ziman.

Lê di aslê xwe de wê mejuyta çavkaniyên dadê wê, di pêvajoyên şariştaniyê de wê, di awayekê de wê weke ku me hinekî di destpêkê de wê hanî ser ziman wê heta demên sūmeriyên wê hebê. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyên jîyankirinê civakî ên mesopotamiya wê dema ku mirov wê di dewama wê de wê dahûr dikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, were dîtin. Pêvajoyên pêşketina dadî bi dîtbarî wê, di awayekê de wê, ji ya temen û çavkaniyên wê dîr wê di temenekê de wê bi wê re wê karibê were fahmkirin. Wê di serî de wê, bi rewşa dîtbarî wê çawa wê were dîtin di nerînê de wê bi wê re wê li wê were dîtin. Di demên hemdem de wê hinekî jî wê şêwayekê ku wê pozitiwîsm wê

bi wê re wê pêşbixê wê di wê temenê de bê. Wê bi wê re wê, bi têtînen teqez ên serxwezayî û ankû metafîzîkî û hwd re wê newê girêdan. Wê tişt wê bi xwe re û di xwe de wê bê fahmkirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Çavkaniyên destûrên demên sûmerîyan wê dikarê wê ji du temenan ve wê fahmbikê. Wê yek wê yazdanên wan bê. Wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bi hizirkirinên wan re wê, ew wê bêna ser ziman bê. Aliyê din jî wê li ser awayê pêvajoya zêhnî a bi dîtbarî ku wê di temenekê pozitiwîsma sumerî a dadî de jî wê karibê wê fahmbikê wê di wê rengê de wê, bi wê re wê were dîtîn û fahmkirin. Wê ev wê çawa wê bi temenekê wê karibê were fahmkirin? Ew jî wê di wê temenê de wê li ser awayekê ku wê bi wê rengê weke pêvajoyên rûdana ên bi têtîni di wê çerçoveyê de wê ku wê ji hev re wê bina temen û wê li hevdû hevdû wê, di dewama wê de wê werin. Minaq wê di dema gûtiyan de wê dema ku wê bahsa 'zagotinên urukagîna' wê were kirin wê, piştî wî re wê li ser temenekê xwenûkirinî re wê 'zagonên gûade-ensî' wê werin û pêşkevin. Wê di wê temenê de wê ew jî wê di pêvajoya herikina wê dîrokê de wê, hevdû ji hev re wê bikina temen û wê bi wê re wê di temenekê zêhnî ê felsefeya dadî de wê, xwe bi awayekê ku wê weke xwe bide hanîn li ser ziman bê.

Di wê rengê de wê, di nava têtînen zagonên gûada-ensî de wê ew wê were dîtîn ku wê aliyê civaknasî wê zêdetirî wê, weke ku wê were li berçav girtin di çerçoveya têtîna maf û azadiyê û serbestîtiya mirovî de. Wê ber vê yekê wê, zêdetirî wê weke têtîna ku wê zêdetirî wê, maf û azadiyê wê li berçav wê bigirin wê zêdetirî wê li destûrên gûade-ensî wê di wê temenê de wê bê nerîn.

Di aslê xwe de wê pêvajoya pozitiwîsma mesopotamîkî wê di wê temenê têtîna dadî de ku mirov wê li wê bihizirê wê li ser temenekê ku wê li ser aqilê kirinî û dîtbarîya wî ya jîyanî û hwd re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê, were dîtîn. Wê di destpêkê de wê, ji navê yazdanê û hwd wê, weke ku wê newina kifşkirin. Wê piştî wê, ku wê li ser wan wê bihizirin wê ew wê, di wê de wê bi kûrbûnên bi zêhnî û hwd re wê, pêvajoyên hizirkirinê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê êdî wê weke ku wê ew wê kûr bikin di wê rengê de.

Em wê jî wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku ev şewayê hizirkirinê wê piştî wê, di demên felsefeyê ên kevnera de

wê zêdetirî wê li ser temenekê kirinî û pozitiwîst re wê, di dîmenekê de wê xwe di çerçoveyek pêvajoyên pêşketinê ên hizirkirinê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Minaq wê dema ku em li navaroka destûrên ku wê werina nivîsandin ku ew yên hemûrabî bin, destûrên îştar bin û hwd wê di hemûyan de wê zêdetirî wê ji têtînek yazdanî wê zêdetirî wê bi ber kifşkirinên jîyanî û civaknasiya wê ve wê herikin wê bibê û wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê zêdetirî wê ew wê weke ku wê bê hanîn li ser ziman.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijarên hizirkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Pêvajoyên civaknasiya herêmê wê di wê temenê de wê, li ser temenekê rasyonalitya jîyanî re wê, were dîtî û wî di wê temenê de wê zêdetirî wê bi kifşkirinêmn rasyonel ku wê di çerçoveya wan de wê werê hanîn li ser ziman bê. rewşên weke yên jin û mêtê bi zayendî û rolên wan ên di nava jîyanê de bê, rewşa malbatê bê, rewşên weke berpirsîyarên jin û mêtê û zaroyan ên li hemberî hevdu ku wê çawa bê û hwd wê, bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bê hizirkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev rewş wê, di demên kevnera de wê di şêwayekê de wê, zêdetirî wê xwe di awayekê bi sazûmanî ê dadî de wê bide dîyarkirin. Hinekî berî wê, rewşa komên şewirmandan ku wê li rex key û hwd wê weke saziyek şewirmendî a dadî jî wê dem bi dem wê kar bibînê wê piştî wê weke ku em di demên kevnera de wê, weke bi roma û hwd re wê bibînê wê rewşên weke yên 'sanato' û hwd wê pêşkevin û wê bi wan re wê pirsgirêkên deestûrî wê li ser wê temenê wê bi wan re wê bê hizirkirin û wê werina hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijare nivîsandina destûrên bingihîn bo kifşkirinên di nava jîyane civakê û hwd de wê, li ser temenekê kifşkirinêmn rolên nava jîyanê ên civakî û hwd wê, bi wê re wê weke aliyekê din ê ku wê pêşkeve bê. Ev wê di awayên rewşên aborî, ramiyarî û bazirgani hwd de wê di rengekê de wê, bi kifşkirina rêgezên wê re wê di wê temenê de wê, weke aliyna ku wê temenê pêşveçûnên demê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ev

dem û donem wê, weke demek dadî a klasik jî bê ku mirov wê fahmbikê.

Di serdemên kevnera de wê, pêşxistnên bi destûrî ên bi aqilê felsefeyê wê pêşkeve, Wê bi wê re wê, di wê rengê de wê, hin bi hin wê li ser rewşên jîyanî û rewşên nava jîyanê wê di wê temenê de wê, ew wê çendî ku wê pêşî wê li gorî rewşên destûrên pîroz wê werina kirin û wê di wê rengê de wê di mejîyan de wê bigirin wê piştî wê hin bi hin rewşên bidestûrkirî wê bi serê xwe wê weke rewşna jîyanî wê di nava jîyanê de ku ew hatina sakixkirin wê, li ser pêvajoyên jîyankirinê ên bi wan û weke wan re wê, çerçove û temenê wan ê bi aqilê kirinê jîyanî re wê biafirê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, salixkirina kirinan ku wê pêşkeve wê, weke pêvajoyek di wê çerçoveyê de a fahmkirinê wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di rewşa aqilê kirinê û felsefeyî de wê, di serdemîn kevnera de wê temenekê hizirkirinê ê xwezayî jî wê biawayekê wê biafirênê. Di rewşên weke yên roma de wê, di nava azmûnên wan ên dadî de wê were dîtin ku wê têtîna 'hemwelatîyê' jî wê di awayekê de wê, di çerçoveyek destûrî de wê salixbikin û wê bi wê re wê bînin ser ziman. Lê ev têtîna hemwelatîyê wê pêşî wê bi zûmreyek li jor wê bi wê re wê bi sînor bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, di temenê hinek salixkirinên bi destûrî wê bi xwe re wê werênê li holê. Lê wê tiştê din jî wê bi wê re wê bibê. ew jî wê ew bê ku wê weke ku wê roma wê 'seneto' ku wê bi destûrî û çekerîya wê derkeve li pêş û hwd wê piştî wê sazûmanên bi wê rengê ên ku wê di wê de wê kesên ku ew rûniştî û wê weke kesên ku ew di wê warê de ew hizrên xwe dihênina ser ziman wê bibin û wê derkevina li pêş.

Di wê temenê de wê tiştê wê xwe bi de dîyarkirin. Wê, di azmûna romaya kevn de wê, têtîna dadî a wîni û restî wê di zikhevdû de wê, di rengekê de wê pêşkeve, têtîna dada wîni wê, di rengekê de wê weke ku wê bi temenê kesekê ku ew bi gotina wî wê her tişt wê bê dîyarkirin re wê pêşkeve wê, di dewama wê de wê pêvajoyên têtîna dada restî a weke ku wê rêgez û rêzikên destûrî ku wê di temenekê hevbeş de wê, bi wê re wê, temenekê dîyarî wê biafirênin wê pêşkeve.

Pêşketina restan bi destûrî wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê civakî de jî wê weke temenekê pêşketina wê biafirênê. Di aslê xwe de em dikarin di rengekê de wê, weke pêşhizra wê têtîna

restî a dadî wê kevneşopî, orfûadet û hwd wê di wê temenê de wê, di awayek de jî wê werênina ser ziman. Ev çendî ku wê weke restna ne nivîsandi jî bin lê wê weke nivîsandi wê serwer û dihên zanîn bin. Wê di wê rengê de wê bandûra wan wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê bide dîyarkirin.

Têgîna dad û ankû destûra bi rest wê, di wê temenê de wê ji wê demê û pê de wê bi pêvajoyên wê re wê, di awayekê de wê pêşkeve. Berî wê jî wê pêvajoyîna bi hezaran salan wê li mesopotamya wê bi wê re wê hebin. Ev jî wê temenekê azmûnî ê bi wê rengê wê di temenê wê de wê biafirênin. Lê wê di dewama demên kevnera de wê serdemên navîn wê di wê rengê de wê hin bi hin wê pêvajoyek bûhûrîner a li têgîna restên dadî û destûrî wê bi xwe re wê bidest derxistina li holê wê bikê.

Wekî din wê jî wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava civakê de wê, temenê jîyane civakî a komî wê ji xwe re wê di awayekê de wê di fiiliyetê de wê, taqabûlî wê rewşê wê bikê. Wê rêzik û rêstên destûrî ên weke restên hevbeş ku wê bi wê bijîn wê temenê jîyane wê bi kevneşopî, orf û adet û hwd wê biafirênin. Di dewama wê de wê, bi wê rengê wê pêvajoyên wê yên demdirêj wê bi xwe re wê temenê dem bi dem ên azmûnên nû wê bènê li holê.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna dadê wê di wê rengê de wê, pirr zêde wê, di temenekê de wê, li wê hizirkirin jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Mînaq wê, di wê temenê de wê mijara têgîna başî û nebaşîyê, rastî û nerastiyê wê bi wê re wê, weke restna ku wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê dema ku mirov li hevrast ahenge destûrî û restên wê dihizirê wê dibînê ku wê hertimî wê di awayekê de wê weke berê wê bi ya li pêştir de bê. Wê di wateya 'ya li pêştir' de wê çi wê hebê? Wê ew wê hebê ku wê, çawa wê ya baştir û rasttir wê hebê wê bi wê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Di mijara têgîna restî a destûrî de wê, di dewama wê de wê, aliyekê din jî wê bi wê re wê hinbi hin wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê, di awayekê de wê rewşên meşrûiyet, rastîtî û herêkirinên wê ên ji aliyê girse û ankû kes bin. Ev jî wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, mijara rastitiyê û pêşdîtina mirov a bi hişmendî,

û têtîna wijdanî û hwd re wê, di wê temenê de wê, weynek wê di wê de wê bileyizê.

Hertimî wê di wê temenê de wê, têtîna 'rastiyê' wê weke kirdeyek ku wê di rewşek naqadinê û ankû bihartinê a di nava rewşên ku ew weke dibin de wê bibê bê. Mirov wê ya rast wê bixwezê ku wê bigihê li wê. Di aslê xwe de wê, dema ku em li temenê têtîna restî a deestûrî dihizirin wê di awayekê de dibînin ku wê, ji nava jîyane kirinî û azmûnên wê temenê de wê, kirinlên baş, rast bi encam bûna wê weke restna ku wê di wê temenê de wê bèn fahmkirin jî wê xwe bidina dîyarkirin. Mirov dikarê wan weke restên jîyanî ên ku ew weke temenekê dîyarker ku wê bibin wan dikarê fahmbikê û werênê ser ziman. Rest di jîyane de ku ew hena wê ji wê ev wê were fahmkirin ku wê têtînen rêgezî û deestûrî ku ew weke ne hatina nivîsîn jî lê ew weke temene destûrî ku ew di kirinê û hwd de wê kirin, xûy û rewşên me yên jîyanî wê biafirênin bin. Mînaq wê, di wê temenê de wê, têtînen weke yê maf û azadiyê wê, dema ku wê di nava civakekê de wê bi destûrî newê ser ziman jî lê wê di nava jîyanê de wê di mejî de wê hebê ku ew wê, kirinên mirov wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê mirov wê di awayekê de wê bi wê bijî. Wê, li gorî wê bi rêzikî wê bi rêve biçê.

Ev jî wê di awayekê de wê di demên kevnera û pê de ku mirov li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê were dîtin. Destûr wê nîşanaka şaristanbûnê wê were dîtin. Yên dervî wê weke 'hov' û 'dij şariştaniyê dijîn' û ankû 'weke yên bêdestûr' wê werina pênasekirin. Di wê temenê de wê ev wê, weke kesna di wê temenê de wê, bê pîvan û rest wê, di wê temenê de wê werina dîtin. Di gotinek din de wê weke kesna ne hatina ahlkirî wê werina dîtin. Yan jî wê weke kesna ku ew hevnasîn bi jîyane şariştaniyê nekirina wê werina dîtin û wê di wê temenê de wê ji wan wê were bahskirin û wê werina ser ziman.

Dema ku wê bahsa demên kevnera wê were kirin wê ji aliyekê ve jî wê dewletên piçûk ku wê bibin wê destûrên wan wê hebin wê kesên di nava wê de dijîn wê li ser wê re wê bina xwediyê aidiyetekê. Wê di nava wê de wê, ew destûr wê weke hebûna wan ya wê dewletka piçûk de wê, bi temen bikê. Di wê rengê de wê, sazûmana nava wan wê di wê rengê de wê, weke temenê wê biafirênê.

Weke ku wê li roma, sparta û athena wê were dîtin wê hemwelatiti

wê ne tenê weke pîvanek ku wê bi destûrî wê were bidest xistin bê. Wê di wê temenê de wê weke kesna wê bi wê destûrê ve girêdayî û ew destûr wê hebûna wan wê biparêzê û wê di wê temenê de wê, maf û azadiya wan wê bi xwe re wê misoger bikê bê.

Di wê temenê de wê, mafê hemwelatîyê wê kesên ku ew standina wê weke kesna bi zane û gotina wan di nava xalkê de 'weke gotina destûrê' wê were dîtin û wê di wê temenê de wê, li wan wê were hizirkirin. Wê di wê rengê de wê ew wê bi hebûna xwe wê weke kesna ku wê sazûmana dewletê û ankû ya rêveberiyê jî wê bi xwe re wê li ser serê girseyê wê di wê temenê de wê bi temen û misoger bikin. Di dewama wê de wê ev wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe bi wan re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê minaq wê di rewşa hemwelatîyên demên kevnera de wê di wê temenê de wê kesên ne hemwelat wê karibin bidina bindest û heta ku weke kole di malên xwe de bixabitênin. Wê di wê temenê de wê ew wê, bi wan wê ji xwe re wê mal û semyan wê çê bikin.

Li ser wê temenê wê ew weke kesna ji aliyê aborî ve jî wê weke kesna xwedi wasif bin. Wê hêza wan ya aborî wê hebê û wê ew wê ji wan re wê bê temenê hêza ramyarî û hwd jî. Wê di wê temenê de wê, ji aliyên rewşên weke rewîstî ku wê bi temenê rûmetê, rêzgirtinê û hwd jî wê di wê temenê de wê bi wan re wê were pêşxistin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê destûr wê bibin wê restên wê dîyar bibin wê bi wê re wê, tiştêkê din wê bibê. Wê bi gotina 'herkesekê hemwelat li hemberî destûrê wekhev a' wê di wê temenê de wê, temenê wê biafirênê ku wê kesek li ser kesekê re wê mafê kifşkirin û gotin bilvêkirinê wê nebêjê. Wê bi gotina kesekê wê kesekê din newê girtin, û ceza kirin. Wê ev wê tenê wê li gorî wê restên wê destûrê wê dema ku wê kesek wê sûcekê wê biikê wê, di wê temenê de wê, ew wê bi wê bikê. Di wê rengê de wê, sûd wê weke destavêtina malê kesekê din, zina kirin, kuştin û hwd wê bi wê re wê were dîtin û ser ziman.

Ya ku wê di aslê xwe de wê, dema ku wê minaq wê di demên kevnera de wê temenê pêvajoyên hizirkirinê ên bi felsefeyê wê di demên kevnera de wê biafirênê wê hinekî jî wê bi vê aliyê ve wê girêdayî bê. Wê di wê temenê de wê, minaq wê pêvajoyên pêşketinê ên bi dewletî li ber bahra reş li athena wê, di wê temenê

de wê bibê. Wê rewşa berhevkirina restên destûrî ên ji aliyê Drakon ve ku wê weke 'destûrên **drakon**' jî wê werina bi navkirin weke yên cezayê wê, di wê temenê de wê, temenekê wê bi wê re wê biafirênin. Di aslê xwe de wê piştî wê destûrên solon wê hinekî wê weke destûrên xwenûkirinê ên li ser yên drakon re jî bin. Wê weke rewşa başkirina wan jî wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Di wê warê de wê were dîtin ku wê destûrên drakon wê li ser esasê ku wê, weke têgînek qisasiyê jî bê. Wê minaq wê, dema ku wê kesekê deynê xwe nedê wê karibê weke kole di bin destê yê xwediyê deyn de bê xabitandin heta ku ew ew bêjê deynê te nema ya. Di wê rengê de wê, destûrên solon wê hinekî wê, di wê temenê de wê, çawa wê, van rewşan wê sererast bikê wê di wê temenê de wê bi wê armancê wê bibin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê têgîna destûrî wê, li mesopotamiya wê weke ku em di demên wê yên berê ên kevn de dibînin wê pirr zêde wê pêşketî wê hebê. Di nava jîyanê de ku wê hema bêja hemû rewşên jîyanê wê bi wê re wê bîna ser ziman lê wê, ji serî ve jî wê weke destûrên pîroz û ankû destûrên yazdanî wê werina dîtin. Di wê temenê de wê, ev hinekî wê temen û awayekê çerçoveya wan a meşrûiyetê wê biafirênin.

Li ser wê çerçoveyê de wê pêşîya lê gûharnekirinê wê were girtin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava sînorê wê yê zêhnî de wê mirov wê bê girtin. Key û ankû mîr wê weke nimînêrê wê (yazdan) yê li ser rûyê ardê bê. Wê di wê temenê de wê, ew wê, li wê binerê ku wê, çawa wê li wê li gorî wê ew wê were hanîn li cih.

Wekî din wê mirov dibîne ku wê, di wê çerçoveyê de wê, têgîna destûrên kevn û destûrên nû wê bii demê re wê weke çavkaniyek wê ya ku wê di wê pêşxistin û pêvajoyên wê yên pêşxistinê de ku wê li berçav wê bê girtin wê were dîtin ku wê, bibê. Wê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikare wê werênê ser ziman ku wê, di nava kurdan de wê, di wê temenê de wê hinek gotinên ku wê, di zimanê wan de wê werina bilêvkirin wê hebin. Minaq wê, dema ku wê bahsa destûrek ku ew ji demên berê ku ew êdî nayê bikarhanîn û ankû di jîyanê de nabûhûrê wê ji wê re wê gotina 'betal' û ankû betalbûyî wê were bikarhanîn. Li gorî mantiqê wê têgîn û gotinê ê destûrî wê ew bê ku wê, destûrek û ankû rêgezk wê di demên berê de wê hebê di jîyanê de, mirov wê li gorî wê bijîn û piştî bi demê re wê yên nû derkevin û ew wê ji

jîyanê derkeve û êdî wê ti kesek wê di nava jîyanê de wê li gorî wê nejî û ankû wê ew wê ne weke rêgez û ankû bûhûrîner bê.

Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, têtîna betalbûnê û ya betalnebûnê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê jîyanî re wê were ser ziman. Çendî ku wê bi morfolojikî wê goitna ‘betalnebûnê’ wê, di xwe de wê weke bi rengekê nerînî wê têtînekê wê bide dîyarkirin jî lê wê di jîyanê de wê li ser temenekê pozitiw û ankû herênî wê xwediyê wateyek bi têtîna bûhûrîneriyê û ankû hebûna wê ya di jîyanê de jî wê hebê. Wê bi wê re wê di wê rengê de wê ev wê were bikarhanîn.

Ev têtîna betali û betalnebûyînê wê, bo têtînen baweriyî jî wê were bikarhanîn. Baweriyên ku wê di jîyanê de wê ji ber sedemna wê êdî wê endam û bawermendên wê nema bin wê weke têtînek betal a baweriyî jî wê were dîtin û wê bi wê rengê wê bê hanîn li ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna betaliyê wê, di aliyekê wê yê têtînî ê antropolojikî ê bi kirdeyî jî wê hebê. Bo ku ew were bikarhanîn, divê ku ew tiştê ku ew bi wê dihê qastkirin ew berê hebûba û ew di fermiyetê de bûba, mirovan li wê binerîya ba û bi wê re xwediyê rengekê jîyanê ban. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ew wê, bi wê re wê hebê. Minaq wê olên demêna mîtolojiyê ku wê bahsa wan wê were kirin wê weke olên ku ew êdî ti kesek li gorî nayê jînkirin wê ji wan wê were bahskirin. Ev jî wê bi destûrî wê bi têtînek weke ya ew betalbûyîna re wê di rengekê de wê bêtî hanîn ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji aliyê zêhnî ve wê, di wê temenê de wê, ev wê bi têtînî wê temen û awayekê pêvajoyî ê jîyanî ku ew hatiya jînkirin wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê di demên kevnera de wê binerê wê di wê temenê de wê, pêvajoyên xwenûkirinê ên bi zêhnî ku wê di temenên hizrî, baweriyî û hwd de wê bibin wê, di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê, weke ku wê, li ser wê temenê wê yên nû wê bibin û wê yên kevn wê weke ne bûhûrîner û ankû betal bin. Wê li ser wê rengê re wê, were ser ziman. Bawerî wê, dema ku wê, di wê demê de wê xwe bêtî ser ziman wê, ne tenê li ser rêgezên destûrî re wê werênê ser ziman. Wê di reng û awayekê de wê li ser temen û awayê fahmkirinê, rengê fahmkirinê,

temenê fahmkirinê û hwd re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev wê êdî wê li ser temenekê wê, weke bi hizirkiriinên fahmkirinê ên weke bi pêşketina pirtûkan û ankû 'pirtûkên pîroz' ku wê weke pênek fahmkirinê a rêgezî wê were li wê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê, xwediyê temenekê fahmkirinê bê ku mirov wê bi wê were wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mijara fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin ku wê têtîngên felsefeyî wê, di wê rengê de wê, derkevina li pêş. Felsefe wê, weke restên wê yên fahmkirinê ku wê pêşkevin wê di dewama wê de wê, restên baweriyê jî wê di wê temenê de wê, çerçoveya wan wê bi rengê hizirkirina xwe re wê, di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê bi şewayekê felsefeyî wê li gorî baweriyê wê têtîngîna gîyanê, şewayên rewîstê û nêzîkbûnên wê û hwd wê çawa bên fahmkirin wê, li ser wê re wê bê hizirkirin. Wê, di wê rengê de wê, vegotin û hanînen wan ên li ser ziman wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê li gorî wê êdî wê biafirênê.

Di mijarên fahmkirinê de wê, di wê rengê de wê, zêdetirî wê ji temenekê rêgezî wê bi ber şewayên fahmkirinê ên jîyanî û restên wê ve wê pêvajoyên fahmkirinê wê derbasbûn wê bibê. Di wê temenê de wê, kesek li ser rûyê ardê wê minaq wê, bi gotina wî newê kirin. Wê têtîngên baweriyê jî wê meşrûiyeta xwe ya bi wê kirina fiiliyetê de wê, di wê temenê de wê bi wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê, kesek wê weke nikaribê ji wê bi ravê û wê bi mecbûrî wê li gorî wê bijî wê di wê rengê de wê, were ser ziman.

Ev wê di pêvajoyên rêgezên jîyanî û restên wê de jî wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê, di wê temenê de wê li şûna bi gotina kesekê wê were kirin wê destûr wê pêşkevin. Wê çerçoveya wê were hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, çerçoveyek bi wê were kirin ku wê çawa ew sazûmana civakî wê bi têtîngî wê bê parastin wê bi wê re wê, di rengekê de wê were lêhizirkirin. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, nivîsandina destûrî wê, bi destûr, zagon, û rêgezên wê re wê, di wê temenê de

wê pêşkeve.

Di aslê xwe de wê, di nava civakê de wê, çendî ku wê hizirkirin û hwd wê bibê wê ew hizirkirin wê cihê wê were ku wê karibê di hinek awayna de wê weke restna destûrî û ankû rewîstî û hwd wê karibê xwe bide dîyarkirin. Wê temenê wê yê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Ev pêvajoyên ku wê di temenê hizirkirinê de wê di wê rengê de wê bi temenê destûrî wê bi aqilê demên kevnera wê pêşkevin wê heta ku wê dem wê were demên kevnera wê reng û awayna din jî wê bistênin. Xosletên demên serdemên navîn wê cihêyî bê. Wê di wê demê de wê, civaketî wê pêşkeve. Wê, di wê de wê, çerçoveyên 'monarşîyan' wê derkevina li holê. Wê pêvajoyên hizirkirinê ên weke yên xwenûkirinê û hwd wê li ser wan re wê pêşkevin. Piştî têkçûna roman û qatbûna wê re wê, qawmên germenî wê hin bi hin wê derkevin li holê û wê li herêmên rojava û ên wê bixwezin ku ew serwer bibin. Wê di dewama wê de wê, ev wê pêvajoyên şer wê zêdetirî wê weke temen û çerçoveyên aloziyan û hwd wê bi xwe re wê werênê li holê.

Gelek dîrokzan wê ji ber van sedeman wê demên serdemên navîn wê weke 'demna reş' wê bi nav bikin û wê werênina ser ziman. Wê di dewama wê de wê oligark wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê tiştêkê din jî wê bibê. Weke ku me li jor bi têngîna 'pirtûkên pîroz' re li jor hanî ser ziman wê, di temenekê rêgezî û destûrî de wê, bi çerçoveya wê ya weke 'nerîna jîyanê' û hwd re wê, ev wê pêşkevin wê di çerçoveya wê de wê, ew wê xwe bên bidin dîyarkirin. Wê bi wê re wê, civakên wê têngîna û ankû zêhnê wê di wê rengê de wê pêşkevin. Lê beremberê wê civakbûn jî wê pêşkeve û wê, di wê çerçoveyê de wê ev wê, taqabûlî hin rêgez û destûrên ne nivîsandî ên jîyanî û bûhûrîner weke bi çerçoveyên kevneşopî, orf û adet û hwd re ku wê bi wan re wê bên dîyarkirin wê bibîn. Wê bawerî û çand wê, di zikhevdû de wê, li ser çerçoveyek zêhnî re wê di wê rewşê de wê weyn bileyizin.

Di wê demê de wê tiştêk wê bibê wê, têngînen felsefeyî, rewşên weke yên bi destûrên solon, têkçûn û rûxîna roma û hwd re wê, temenê sazûmana civakî a kolederiyê jî wê di renekê de wê, weke ku wê ji holê rabê. Wê were lêpirin. Minaq wê li gorî têngîna destûrî a demên kolederiyê wê kesên ji bûyîna xwe ku ew weke yên asîlzade bûna wê serwer bin û wê civakê wê bi rê ve bibin. Wê di

wê temenê de wê, mafê kifşkirinê wê hertimî wê di destê wan de bê. Wê girse wê li gotinên wan wê bihisênin. Ev wê, di demên serdemên navîn de wê di destpêka wê de wê bikeve berlêpîrsînê de. Wê kolederî wê têkherê û wê civaketiyên bi girêdanîya wan a aerdê ve weke civakên faodal wê pêşkevin. Çerçoveya aşîrî û ankû klanîyên faodal wê li ser du destûrên jîyanê wê ava bê. Yek wê li ser xwûnê a bi hev ve girêdayî bê. Ya din jî wê li ser temenê, bi girêdana bi xabate bi çandiniyê û hwd ve wê girêdayî bê. Wê di nava xwe de wê, hemû çêkirinên weke bi çandiniyê û berhevkirinên wan wê di deverê wê were berhevkkirin. Wê di wê de jî wê, di wê rewşê de wê, girseyên bîndest ku wê ji gelek mafên xwe yên hebûnî bêpar in bi girseyî wê biafirin. Ev jî wê, di awayekê de wê, çendî ku wê ne weke rewşek ku em di çerçoveya têngîna rejimên koleder re wê werênina ser ziman jî bin lê wê di wê rengê û awayekê de wê, sazûmanek wê ya hîyararşîkî a li ser temenê xwûnê, weke pêşeng û serek bûyînê û hwd re wê ava bê.

Di wê rengê û rewşê de wê ev wê weke rewşek teybet bê di serdemên navîn de ku wê bibê. Mirovên serdemên navîn wê dema ku ew kolederiye dawiyê li wê dihênin û wê hê di dewama wê de wê weke bê maf û ne xwediyê azadiya xwe ya di destê xwe de bin wê ev wê di mejiyê wan de wê, bê sedema lêpîrsîn û raperinên ku wê dem bi dem wê bînin kirin jî bin. Wê didewama wê de wê ev rewşê wê demê wê, di awayekê de wê li ser temenekê jîyanî û civakî wê bi wê re wê bikê berlêpîrsînê de. Di wê navberê de wê encamên felsefeyê û hwd ên bi zêhnî û hwd jî ku wê di wê çerçoveyê de bûna em divê ku wan jî ji bîrnekirin û bînin ser ziman ku ew jî wê bandûra wan wê di wê temenê de wê, pîr zêde wê hebê.

Ev wê bi demê re wê, di nava rewşa civaknasî de wê, mijarên xwandinê û hwd wê bi xwe re wê bînin li rojevê. Pêşî ku wê çendî wê li ser têngînan baweriyê re jî bê ku wê temen û çerçoveyek perwerdekirinê wê were pêşxistin jî lê wê di dewama wê de wê êdî ev wê pêşkeve û wê weke xûy û restek civakî a pêşketinê jî wê di nava jîyanê de wê xwe bide dîyarkirin û domandin. Wê, di wê temenê de wê, têngîna pirtûkîtiyê ku wê di temenê baweriyê û hwd de wê pêşkeve wê di temenê wê de wê, wê bi armanc û hewldana fahmkirinê re wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Ev wê, di awayekê de wê bi demê re wê, kêr zêde wê girseyek ji

nava wê girseya mazin a weke girseya nezan û civakê wê ya xwande ku ew dikarê bixwênê wê derxê li holê. Wê di wê rengê de wê, ev wê bi wê re wê di awayekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê ev girse wê, weynek dîrokî wê di warê pêşxistina têgîn û tevgerên weke ku wê temenê lêpîrsênên li ser maf û azadiyê re wê bên kirin wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê zanîn wê bikeve nava jîyanê de û mirov wê ew wê bikarbênê wê, di dewama wê de wê fêrî wê bibê ku wê bi wê re wê ya rast û ne rast wê ji hev cihê bikê. Di dewama wê de wê, rewşên weke yên bi şertûmercên xwe yên jîyanî jî wê bi wê re wê bidest kirina berlêpîrsînê de wê bikê. Ev jî wê, di temenekê hizirkirinê de wê, weke encamake wê ya giring ku wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa pergalek faodal wê were kirin wê, di rengekê de wê ji ya berî xwe wê berî her tiştê wê pêşketitir bê. Wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, girseya ne kole û weke di nava jîyanê de hertimî weke xulam û hwd dixabitê û ti tişt di destê wê de berhev nabê wê ev wê ev rewş wê, di mejiyê wê de wê bina sedema lêpîrsînê. Wê dema ku ew ne kole bê wê çima ew ne xwedyê tişteke bê. Wê dema ku ew hebê wê diafirênê bê wê çima ew ne xwedyê wê bê. Ev wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê ew wê li wê bipîrsê bê. Ev jî wê di rengekê de wê, weke nîşanaka pêşketina bixwebûnê û ankû keseyetê bi temenekê hişmendî û hwd jî bê.

Piştî dema kolederiyê û dawî lêhatina wê re wê, mirov wê êdî wê weke ku wê di rengekê de wê xwe bi azad jî wê bidest hizirkirinê wê bikê. Wê di wê temenê de wê, di nava jîyane xwe de wê bi wê bidest hizirkirinê wê bikê. Di dewama wê de wê li ser wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Wê li ser wê temenê de wê, hindik jî bê wê tevgerên aborî wê di awayekê de wê pêşkevin. Wê bazarên kirin û firotinê wê di wê temenê de wê, bi temenê pevguhharandina mal bê û ankû bi rewşên weke bi qayma û ankû wereqeyan û hwd bê ku ew bikirê û hwd re wê di rengekê de wê, derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, hin bi hin wê mirov wê fêrî bi ya ku ew diafirênê ew bijî û hwd re wê, bê xwedyê rewşek jîyanî. Wê dema ku wê kesek wê di male xwe de wê, çend sawalên ku ew

ji wan şir bigirê hebê wê bi wê ne tenê wê male xwe bi rêve bibê wê bi wê re wê, temenê kirin û firotinê jî wê bi wê re wê bidest bixê.

Di wê temenê de wê, mijara ne kolebûnê û ne bûna xwedîyê ard û hwd wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê din ku wê li ser wê temenê wê were lêpîrsîn kirin bê. Wê di dewama wê de wê, li ser wê temenê wê pêvajoyên hizirkirinê wê weke ku wê werina dîtin wê li ser temenê ku wê berê wê bi ber bixwebûnê, serbestiyê, azadiyê û hwd ve bê. Wê li ser wê re wê bi wê êdî wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê ji aliyên din ên zêhnî ve jî wê hinekî wê bibêjê. Wê têtîgînên weke yên rewîstê, baweriyê û hwd wê, di wê temenê de wê, weke temenne hem lêpîrsîner û ankû jî wê weke temenne bi gîyanî ku wê bi wan wê bê xwestin ku ew bi hevdû ve werina girêdan wê biafirênin. Wê di wê temenê de wê girêdaniyên rewîstî û bawerî wê, di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin. Mînaq di serdemên navn de wê, dema ku wê îsa wê, di incilê (û ankû mizginê) de wê bahsa 'xilasbûna sermed' wê bikê wê di wê temenê de wê ev têtîgîna xilasbûnê wê di awayekê de wê, çawa wê were fahmkirina di nava jîyane mirov de wê weke ku wê temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê.

Rêyên zêhnî ên weke bi rewîstê û hwd re wê weke rêyên xilasbûnê ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê de ew, di reng û awayekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de çawa wê rast wê were jînkirin wê ev wê li ser rewşên jîyanî, kevneşopî, orf û adetên jîyanî ên kevn re wê di renekê de wê bèn lêpîrsîn û bi wan hizirkirin. Wê di temenekê de wê, mînaq wê rêgezên rewîstî wê weke têtîgîna restî ên destûrî ên xwezayî wê bi demê re wê weke ku wê bèn dîtin wê di wê demê de jî wê bibin û wê bi wan re wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ev wê, di reng û awayekê de wê bi wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa temenekê fahmkirinê ê destûrî di serdemên navîn de bikin wê li ser wê temenê re wê bê kirin û ev temen jî wê bi çerçoveya têtîgînên pîroz re wê were dorpêçkirin. Wê li ser wê re wê li wan wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, çerçoveyek destûrî a xwezayî wê di aslê xwe de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, têtîkiliyek restî a destûrî û wê pîroziyê wê bi hevdû re wê li ser wê temenê wê bê çêkirin û wê bi wê re wê, temenê li gorî wê jîyankirina girseyan wê bê afirandin. Wê pergale

hizrî a baweriyê wê bi têtînen wê yê weke hebûna jiyana ku em di wê de dijîn û ya jîyana piştî mirinê wê bijî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê di aslê xwe de wê bi awayekê aslî wê li gorî wê di wê demê de wê bi aqilî wê bidest jîyankirinê wê bikê. Wê bi aqilê wê re wê hevnavînê bikê. Wê bi rastî jî wê hevnasînê wê bi mejiyê xwe wê bikê. Ber vê yekê wê temenê zêde lêpîrsînê û ketina dijitiya wê bi rewşên weke yê lêpîrsînê, gûmanê û hwd re wê ew wê di wê temenê de wê bikê.

Di nava wê têtîna wê ya jîyanî de wê hinek rewşên weke yê lêpîrsînê wê xwe bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Lêgerîn û lêpîrsînên mirovî ên di jîyane xwe de bi armanca ghiştîna aramî û aşîtiyê di nava xwe de û hwd wê, bi wê re wê, hizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê rewşên weke yê ku wê, çawa wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, bijî wê rewşên weke yê gûmankirinê û hwd wê, di wê temenê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê ev wê were dîtî ku wê mirovê serdeman navîn wê, bi rewîst, zanîn û hwd re wê, di çerçoveyekê de wê bixwezê ku ew xwe bi wê re werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê hin bi hin wê keseyetiya xwe wê biafirênê. Di aslê xwe de wê, zêdetirî wê çerçoveyên rewîstî wê, weke ku mirov dibînê wê di wê demê de wê bi pergâlên hizirkirinê wê zêdetirî wê temen û çerçoveyek giring wê biafirênin. Heta ku wê di temenekê wê weke di zikê têtînen baweriyê de wê, pergâl û têtînen rewîstî wê pêşkevin û wê hin bi hin wê xwe weke bi temenê rêgez û restên jîyanî ku wê li gorî wan wê were jînkirin wê bidina dîyarkirin û wê derkevina li pêş. Çendî ku wê weke kesê bi rewîst, baş û dîrûst wê weke oldar jî wê were dîtî jî lê wê, di dewama wê de wê ev wê were dîtî ku ev wê, di dîmenekê di hev re derbasbûyî wê were dîtî û wê di dewama wê de wê, di xwe de wê, şewayna wê yê hizirkirinê ên ji hev cihê wê bi wê re wê hin bi hin wê bi teorîkî û pîretîkên jîyanî û hwd re wê bi wê re wê bikê ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê çawa wê ya bawerî û rewîstî wê ji hev wê were cihê kirin? Di aslê xwe de wê, dema ku em li ser wê pîrsê re wê li wê dihizirin wê dibînin ku wê di wê rengê de wê, aliyê rewîstî wê di wê rengê de wê, weke têtînek zanînê ku wê bi wê re wê, temen û çerçoveya fahmkirinê wê di jîyane xwe de mirov wê bi wê bikê bê. Lê ya baweriyê wê di temenê bi wê dîtî û her wusa xwe

di renekê û awayekê de girtinê bê. Wê ev reng û awa wê ji dîmenekê pozisyonî wê derbas nebê. Lê rewîst wê derbas dikê. Di wê temenê de wê, têtîna rewîstê wê bi dîmenekê gelemperî wê zêdetirî wê, xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bi rêgez û restên xwe yên hizirkirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, derxê li pêş.

Di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara rewîstê wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê di wê temenê de wê, meşrûiyetên xwe wê ji yên baweriyê wê cihê jî bikê. Di wê temenê de wê, di rewşên hizirkirinên mirov de wê ev wê, di dîmenekê de wê hin bi hin wê were hizirkirin. Di jîyane xwe de bi jîyankirina xwe wê, rewşên weke derketina dervî olê, derketina dervî baweriyê û hwd ku wê bi wê re wê, were hizirkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê were lê hizirkirin bê. Rewşa ku wê weke ku wê ya 'dervî olê' û ankû 'dervî baweriyê' wê were dîtin ku mirov wê bi xwe û bi aqilê xwe wê li wê bihizirê wê, weke rewşek ji wê cihê bihizirê wê, di xwe de wê, weke rewşek dervî baweriyê bibînê jî wê di mejiyê xwe de wê dervî rewîsta xwe û têtîna xwe ya rewîstî wê nebînê. Ev wê, weke aliyana morfolojikî ên ku wê bi wê bi têtînî wê hin bi hin wê temenê ji hev cihê wê di reng û awayekê de wê di mejî de wê bi wê re wê biafirênin bin.

Di dewama wê de wê, wê ev wê were dîtin wê, ya weke ya 'bêrewîst' wê, di aslê xwe de wê ne bêrewîstî bê wê ew wê bi wê re wê, di renekê de wê di mejî de wê were kifşkirin. Di aslê xwe de ku mirov li vir di nava mijarê de wê weke aliyekê din wê di çerçoveya hinek hizrên ku wê di demên hemdem de wê bi wê re wê werina ser ziman wê, weke ji hev cihê kirina têtîna destûr û rewîstê wê, bi têtînî wê, weke xosletekê hizirkirinên pozitiwîst ku wê ji aliyê kes û zaneyên weke Oliver W. Holmes û hwd ve wê were kirin. Di aslê xwe de wê, kesên ku wê di wê warê de wê hizrên holmes wê weke bi bandûra wan re wê wer ser ziman wek james, wright, bentham û mill û hwd bin. Wê di wê temenê de wê, gotinên destûrî ku wê li ser çî temenê wê werênina ser ziman wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê, li wê bihizirin. Wê têtîliyên civak û destûrê wê lê bikê. Wê di awayekê de wê, hinek hizrên xwe li dij zêde bikarhanîna têtîna mantiqê di nava têtîna destûrê de jî wê li ser wê hizrên xwe wê bîne ser ziman. Di awayekê de wê, hizrên Holmes ku ew dihênê ser ziman mirov dikarê di renekê de di çerçoveya têtîna pragmatîsma pozitiwîst de wê werênê ser ziman.

Di renekê de wê, di awayekê de wê, bandûra hizrên holmes wê li ser wê temenê di nava têtîna destûrî a amarikî de wê bi çerçoveyek pozitiwist re wê xwe bide dîyarkirin. Ew bo ku wê cihêyîya nava destûr û rewîstê wê bêtê ser ziman wê di xabatên wî yên li ser têtîna destûrê de wê nbi zêdeyî wê kirpendinên li gotina *'erka destûrî'* wê bikê. Ev têtîna ku wê di awayekê de wê li ser temenekê pêşketinên têtîna destûrê li ser temenekê realist û hwd ku wê bê kirin re wê bibê. Di aslê xwe de wê, pêşketina têtîna destûrî a realist wê, di wê temenê de wê, di pêvajoyên fahmkirinên destûrî de ku wê ji têtînen metafizikî û hwd wê dûr wê ji temenekê jîyanî û azmûnên wê encamên xwe wê bigirê û wê bi wê re wê were ser ziman re wê, bi wê li wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyên pêşketina têtîna destûrî a realismî wê xwe di wê çerçoveyê de wê weke xosletekê pêvajoyên hizirkirinên demên hemdem jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê, di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna realismê a şubjeyî û objeyî wê di wê temenê de wê salixkirinên ku wê bêtê kirin wê di awayekê de wê, bina mijarên hizirkirinê. Ji aliyê şubjeyî ve wê, li ser temenekê objeyî wê bi gihiştinên rengê hizirkirinên weke empirismê û hwd re jî wê di wê temenê de wê di temenekê bandûrî de wê xwe bide **dîyarkirin**. Pêvajoyên hizirkirina bi realismê û ankû têtîna realismê a di wê temenê de wê, li ser temenekê hizirkirinê ê objeyî re wê çawa wê were hizirkirin wê di wê temenê de wê, were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijara destûrê wê di wê temenê de wê li ser temenê têtîna deestûrî û gûharînê di fahmkirinê de wê bi demê re ku wê bibê wê, dikarê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Destûr bi xwe wê, di dîmenekê negûhar de ku wê hebê jî wê di pêvajoyên jîyankirinê ên ku ew bi wê dihên salixkirin gûharînîya wan bi ankû rewşên dem bi dem ên gûharînê êmn cihê ku wê bibin û hwd wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê karibê bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê, di wê rewşê de wê, bi heman têtîna destûrî cûr bi cûr rewşên ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a gûharîner wê bi wê re wê bikin ku ew bîafirênin. Di wê temenê de wê pêvajoyên herîkinên di jîyanê de û rewşên deestûrî ên bi têtînî wê, çawa wê hevdû wê fahmbikin wê, di her demê de wê weke mijarek

ku wê di wê çerçoveyê de wê bê hildan li dest.

Di demên hemdem de wê, di wê temenê de wê têtîna pozitiwîsmê wê ji rewşên têtînî ên nepenîparêz wê di rengekê de wê bixwezê li ser şenberîya zelal a bi kirinê û azmûnê re wê di rengekê de wê fahmbikê. Lê ez di wê temenê de wê dibînin ku wê têtîliya destûrê û pêvajoyên têtîna hizra azmûnî a ji kirinê wê, di wê temenê de wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, bi wê ku mirov karibê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê kifşkirina kirinê û pêvajoyên kirinê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di wê dîmenê ne gûhar ê destûrî de wê, weke temenekê gûhar wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Aliyekê din jî wê weke aliyê şêwayê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji serî ve nerîn wê hertimî wê di wê temenê de wê, di temenekê pêşdîtinî de wê, bê sedema rengekê fahmkirinê. Ber vê yekê wê, ji temen ve wê bi ber aliyê destûrî ve wê çûyina bi ber wê ve û gihiştina rengekê fahmkirinê wê di rengekê de wê, temenekê fahmkirinê wê karibê biafirênê.

Ji temen ve û ankû ji kirinê bi ber têtîna destûrî ve çûyin wê, di serî de wê giring bê ku mirov wê, weke aliyekê bi şêwayî wê fahmbikê bê. Ji xwe kirinên me wê dema ku em li wê dihizirin wê, ji aliyekê ve wê restna weke yên rewîstî û hwd wê, ji aliyekê ve wê, weke ku wê bi wan wê hebin ku ew bi wê weke ku ew dihê kirin. Destûr, li ser kirinê re wê, dema ku wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê ji xwe dana fahmkiriinê zêdetirî ku ew jî wê fahmbikê wê bi wê rengê wê ji aliyekê şêwayî ê fahmkirinê ve wê weke ku wê bi derfet bê. Tenê li ser temenekê hizirkirinê weke 'lîgorî wê fahmkirinê' hizirkirin wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê ji jîyanê wê dûrbikê û wê ya ku wê were fahmkirin jî wê di temenekê razber de wê karibê bi awayekê bide dîyarkirin û fahmkirin. Ev wê bo felsefeyê jî wusa bê. Ku em gotina felsefeyê dênina rex ya destûrê û ankû dadê wê di wê temenê de wê, tenê wê weke têtîna ku wê hewlbide ku ew wê fahmbikê û temen û çavkaniya wê fahmbikê bi wê re wê bi sînor werênê ser ziman wê hingî wê felsefe ji felsefetiya wê derkeve. Ber vê yekê wê, ji wê zêdetirî wê, di fahmkirinê de wê, çendî wê, ew wê, bi çavkani û temen û awayên wê yên pêşketinê re wê fahmbikê wê ji aliyekê din ve jî wê bi aqilê kirinî ê derkî û hwd re wê temenekê fahmkirinê ê lêpîrsîner jî wê, bi wê re wê çawa wê biafirênê wê weke aliyekê wê yê giring **wê biafirênê** bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe wê,

mijare fahmkirina têtîna deestûrê li ser aqilê kirinê re wê hinekî wê tevlihev wê dîmenekê jî wê karibê bide me. Wê di awayekê pêşî ê fahmkirinê de wê pirsên weke ku wê ji temenê fahmkirinê wê, wateya hebûna deestûrê wê çî bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke temenekê darazî wê, di awayekê weke di rengekê dewrûdayimî de wê, biqasî ku wê, ji temenê jîyanê û pêvajoyên wê fahmbikê wê bi wê re wê, bi wê re wê xwe bigûharênê û wê li ser wê re wê di dîmenekê de wê, çerçoveyek destûrî a darazê wê di wê temenê de wê biafirênê. Ev wê, weke têtîliya fahmkirinê a aqilê kirinê bi têtînen şubje û objeyê a fahmkirina hevdû û hwd jî wê karibê **were fahmkirin**.

Di mijara ji hev cihê kirina destûr û rewîstê de wê, di awayekê de wê, di nava felsefeya demên hemdem de wê, bi wê re wê, bi zêdeyê wê, li ser wê bê sekin in. Minaq francis Bacon wê di wê warê de wê mijarê li ser têtîna olî re wê werênê ser ziman û wê bi gotina ´baweriya olî û fermanên wê nebin jî wê rewîst hebê´ re wê, têtîna wê di wê rengê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ev têtîna bacon wê aliyekê din jî wê bi xwe re wê, di çerçoveya têtîna rewîstê de wê, temenê hizirkirinê wê weke ku wê biafirênê. Dervî têtîna rewîstê a ol û baweriyên li têtînek rewîstî hizirkirin jî wê di reng û awayekê de wê bi xwe re wê, bikirpênê. Di dewama wê de wê di nava felsefeya heman de wê, bandûra têtînen felsefeyên weke yên platon û hwd wê, di rengekê de wê were dîtin. Minaq Bentham wê li ser têtîna ´ya astbilind´ re wê bêtê ser ziman û wê di wê temenê de wê bi gotina ´bo ya baş ji ya nebaş cihê bikê wê li wê bê nerîn ku ew çendî bi fêde ya´ bê. Wê di wê temenê de wê li ser têtînek feydatiyê re wê, mijara wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Nietzsche wê di rengekê weke yê bi hizirkirina li ser têtînek fahmkirinê re wê li mijarê wê binerê û wê bi têtîna weke wê li ser têtînek ku wê ´mirov wê xwezaya wê bi wê bêtê ser ziman û wê bêjê ku wê ´biqasî sîyenê wê bêsiyanî jî wê asayî bê´ wê mijarê wê ji aliyê xwe ve wê werênê ser ziman. Li gorî Nietzsche li asayibûnek (nromal) gerîn wê, ne pêwîst bê. Wê di wê temenê de wê mijarê wê li ser temenekê wê weke ku wê bi dualiteya dijberiyên hevdû re wê weke ku wê li mijarê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Minaq wê, sîyan û bêsiyanî û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev rengê

hizirkirinê ê ku em bi Nietzsche re li ser têtîna rewîstê re wê dibînin wê di rengekê de wê, têtîna kant a rewîstê ku wê bi têtîna weke 'çi mirov dixwezê bi pêwîstî' wê li wê bihizirê. Kant wê di temenekê wê weke li ser temenekê hizirkirinê ku wê rewîstê wê bi ya baş û nebaş ji hevdu cihê kirinê re wê di wê temenê de wê bihizirê. Bi gotinek ku wê di nava kurdan de wê heya bi rengê weke "ya ku tu nexwezê li hemberî te were kirin tu jî li dijî kesekê din wê neke' wê, di rengekê de wê, rengê hizirkirina şewayê hizirkirina kant wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Kant di gotina rewîstê de wê li têtînek objeyî wê weke ku wê bi fenomenî wê li wê bigerihê wê were dîtin. Gotinên weke 'rewîstê mirov nikarê bi gotinên dîtbar ên weke şahbûnê re wê, lêbikolê' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew wê, di wê rengê de wê wê şahbûnê û ankû dilşahbûnê wê weke pîvane rastbûn û ne rastbûnê wê, nebûnê. Di wê temenê de wê şahbûn û ankû dilşahbûna rast û ne rast jî wê di wê temenê de wê, li gorî wê hebê. Wê jî wê bi gotina 'bo şahbûnê maf bikê û rast bê wê esas bê'. Ew wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê, dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîna şahbûnê wê li gorî wî weke fenomenek hiş wê, mafbûn û hwd wê bi kirdeyî **wê li wê were lêkirin.**

Ev wê bê temenê azmûna rewîstê a bi baweriyê re ku wê ji wê cihê êdî wê were fahmkirin jî bê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê bi demê re wê xwe bide nîşandin. Di sedemên navîn de wê, di wê temenê de wê, ev wê, zêdetirî wê, di reng û awayekê de wê, xwe bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê bide diyarkirin.

Di aslê xwe de ezê li vir gotinekê li ser têtîna dada hemdem bo demên pêş bêjim û cardin vegehiima li wê nûqteyê. Minaq wê li gorî têtîna destûrî a hemdem wê çi wê weke destûrî û ne destûrî wê were dîtin wê, li gorî rewşa hêzek serdest ku ew wê çi wê weke wê bê dîtin û newê dîtin wê weke rewşek ku wê li ser xwesteka wê ya ku ew çî wê bi wê rengê dibînin û nabînin û hwd ve wê girêdayî bê. Wê destûrên ku wê li gorî xwe nivîsandina wê weke hinek 'rêzên destûrî' ên li gorî desthilatdariya xwe û ankû serdestiya xwe wê ji nava yên jîyanê naqandina û hwd bin. Nexwe dervî wê jî wê, rewşên destûrî ên jîyanî û hwd re wê dervî wê rewşên destûrî wê her hebin. Ya ku wê temenê ketina wê rewşa wê ya destûrî li dijber

bi hebûnên din ên civakî, kes û hwd re jî wê li ser wê temenê wê bibê. Wê li ser wê rewşên deestûrî ku ew hena û yên ku wê li gorî xwe wê bi wê rengê hasibandina û yên ku wê ne hasibandina û hwd ve wê girêdayî bê.

Dema ku wê di çerçoveya têtîna destûrî de wê kirpendin wê were kirin wê weke têtîhek ku wê aîdî ya cihane dadî wê were dîtin bê. Mijarên li ser wê weke yên destûra razber û ya şenber, gelemper û ankû xwezayî û pozitiv û hwd wê, weke aliyna wê yên ku wî di demên hemdem de wê, di dewama wê de wê li ser wê were sekin in bê. Wateya gotina pozitiwîsmê di çerçoveya têtîna destûrê de wê, di serî de wê, ew bê ku ew li ser temenekê felsefeya kirinê a jîyanê re ku wê, ji nava wê peyxama xwe wê bigirê û wê, çerçoveya xwe ya fahmkirinê wê bi wê re wê çêbikê re wê, were ser ziman bê.

Qweke xosletekê têtîna destûrî a di demên hemdem de jî wê were dîtin wê, di wê çerçoveyê de wê, destûr wê zelalî û safîya wê ya di fahmkirinê de wê li ser wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were fahmkirin û ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijara têtîna destûrê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Têtîna destûrî a pozitiw wê wateyek wê ya dîn jî wê li ser temenekê naqandî a weke di çerçoveya têtînek destûrî a netewî û ankû çerçoveya wê ya desthilatdarî û hwd de ku wê bê berhevkin û çêkin jî bê. Di wê temenê de wê, rewşên netewî û hwd wê ji aliyekê ve jî wê di demên hemdem de wê di wê temenê de wê xwediyê rewşek bi çerçoveyî a jî ya giştî cihê ku wê xwediyê temen û çerçoveyekê fahmkirinê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê têtîna destûrî a gelemper wê bi çerçoveya têtîna destûrî a xwezayî re wê were ser ziman û ev jî wê di wê temenê de wê, weke aliyê ser yê çerçoveya destûrî a pozitiwîst re bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, wê karibê were fahmkirin. Çerçoveyên dewletî, desthilatdarî, rêveberî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê çerçoveya pozitiw û hwd re wê were çêkin.

Sînore zêhnî ê destûrên pozitiw wê, di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, xwediyê sînorekê bi sînorkirî bê. Wê mirov nikarê wê bi têtînek gelemper wê, di rengekê zêhnî de wê fahmbikê ku wê çendî wê destûr di awayekê objektîw de wê, di xwe de wê, di reng û awayekê de wê, xwediyê rewşek giştî a ku ew dikarê bi wê

were fahmkirin jî bê.

Di mijara fahmkirina têtîna destûrî a xwezayî de wê, navaroka wê bi gelemperî wê di çerçoveyek gerdûnî de ku wê weke xwediyê çerçoveyek fahmkirinê jî wê bi wê were lê hizirkirin bê. Lê di wê temenê de wê, têtîna gerdûnê wê di xwe de wê bi morfolojikî û wateyî wê karibê berê mirov bi aliyekê metafizîkî û hwd de jî wê li ser wê temenê razber û hwd bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê di nava têtîna destûrên xwezayî de wê, beremberê têtînen pozitiw ên netewan wê, têtînen destûrî ên gelemper wê zêdetirî wê di wê temenê de wê, weke ku wê xwediyê wateyek şenber bê wê, zêdetirî wê li mirov wê were û wê were fahmkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ji hev cihê kirina di roja me de wê çerçoveya destûrî a navnetewî û ya netewî wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê were fahmkirin. Lê di wê pêvajoya pêşketinê a wê de jî wê were dîtîn û kifşkirin ku wê hertimî wê ber û aliyê têtîna netewî wê bi awayekê mecbûrî wê bi aliyê pêşketinê wê aliyê têtîna destûrî a gelemper ve bê. Wê ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, rewşên weke yên maf û azadiyê wê li ser wê li wê bê xwestin ku wê were lê hizirkirin. Ev wê di mijarên rêgezên bawerî, rewîstî û hwd de jî wê bi temen û çerçoveyek restî a giştî û teybetî û hwd re wê, di wê rengê de wê xwe di renekê de wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Bi gotinekê jî bê wê li vir li ser têtîna destûrî a xwezayî re wê, dikarê wê gotinekê wê li vir wê bibêjê ew jî wê di wê temenê de wê, bi wê rengê bê ku wê, di çerçoveyek giştî de bê. Wê di çerçoveya têtîna destûrî de wê, weke li ser ya destûrî a pozitiwist û ankû netewî û hwd re bê. Wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê fahmbikê û wê derxê li têtîhiştinê bê.

Mijare têtînen destûrî ên gelemper de wê, di wê rengê de wê, têtîna maf û azadiyê ku wê li wê were hizirkirin wê li ser temenê maf û azadiyê a ku ew ji hebûna me ya heyî dihên wê bi wê ku ew xwediyê wan a û divê ku ew xwediyê wan bê wê, weke xosletekê wê yê giştî wê bi wê re wê were hizirkirin. Minaq wê her zindî wê bijîn û wê xwediyê mafê jîyanê bin. Ev wê weke têtînek giştî a mafî bê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê li wê bihizirê bê.

Di çerçoveya têtîna destûrî a xwezayî de wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê gelemper û giştî wê xwediyê temenekê fahmkirinê

bê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Lê di aslê xwe de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya destûrî a nivîskî û hwd wê, tenê wê weke rewşek çerçoveyî a giştî ku wê bi wê re wê, were ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa çerçoveya giştî a bi gelemperî a destûrî wê were kirin wê dikarê wê di awayekê din de jî wê bi tegînên baweriyên re jî wê hinekî wê li wê bihizirê. Ber ku wê li ser temenekê giştî ê jîyanê wê bi wê re wê, bikê ku ew bihizirê.

Lê di temenê têtîna xwezayî de ku mirov wê bihizirê wê, bi aqilê hizirkî ê hemdem de wê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa têtîna xwezayî a destûrî wê bikê wê di rengekê de wê weke bahsa dad û destûrîya ku mirov ji bûyêna xwe xwediyê wê ya bê.

Di mijara têtîna destûrî de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dema ku mirov wê li ser têtîna destûrî a xwezayî a demên hemdem re wê bihizirê wê weke têtînek ku wê, dervî hebê, bi demê re negûharê, rêgezên xwe ji xwûda û ankû aqil digirê, ne girêdayî dever û derekê bê û hwd re wê di wê temenê de wê, xwediyê çerçoveyek ku wê bi wê re wê, were fahmkirin bê. Di aslê xwe de wê, mijara têtîna destûra xwezayî wê, di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê li ser temenekê hizirkî û ankû aqilî wê bê hizirkirin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê li wê were hizirkirin.

Li vir di wê temenê de wê, mijara têtîna gûharînê wê dikarê wê ji aliyekê ve jî wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Rêgezêk û ankû destûrek wê dema ku ew bû û pê de wê weke ku ew her hebê wê di reng û awayekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, xwediyê rewşek fahmkirinê bê. Lê ev wê weke rewşek ku wê ji kîjan aliyê ve mirov li wê dinerê wê bi wê ve girêdayî jî wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Di nava jîyanê de wê, gûharîn wê weke xosletekê tabîî ê ku ew di jîyanê de wê hebê bê. Di wê rengê de wê, di nava jîyanê de wê, nikaribê were redkirin bê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, dema ku em ji aliyê wê têtînê ve wê, binerîn wê di wê temenê de wê, weke ku wê rewş wê weke negûhar wê xwe di dîmenekê cemidî de wê bide nîşandin. Lê jîyan wê, di wê temenê de wê, ji aliyê wê ve ku mirov li wê binerê wê, dikarê wê bi wê re wê werênê

ser ziman ku wê pêvajoyên wê yên gûharînê wê di wê de wê, temenê şêwayên ciheyî ên cûda bi şîrove û fahmkirinên nû re wê xwe bi wê re wê bide dîyaerkin. Wê demê wê ji aliyê jîyanê ve li wê destûrê nerîn wê weke ji temenekê gûharîner wê, nerînê mirov bikê wê weke dîmenekê wê bi xwe re wê, di wê rengê de wê, li ser temenekê şenber wê di dîmenekê de wê xwe bide nîşandin.

Di awayekê de wê, dema ku mirov wê, ji aliyê destûrê ve wê binerê wê, di wê rengê de wê, rewş wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, hertimî wê weke ku ew weke xwe bimênê wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî wê ku mirov wê herê bikê wê demê wê her tişt divê ku ew di reng û awayekê de bê û ne gûharê û di wê temenê de xwe bide dîyarkirin bê. Lê dema ku wê rewşên zêde di nava jîyanê de wê bibin wê demê wê, pêwîstiya weke çêkirina destûrên din wê di wê temenê de wê, weke encama wê gûharîniya bi rengê pêşketinê ku wê xwe di nava jîyanê de wê bi wê re wê di regekê de wê bide dîyarkirin bê.

Aliyekê din jî wê weke rewşek gûharîner wê, li ser rewşa wateyê re wê, dikarê wê bi heman rengê wê bi têngînek gûharîner re li ser rêgez û destûrên bingihînî re wê, li wê bihizirê wê, fahmbikê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, destûrek wê newê gûharandin wê, çêkirina deestûrek din wê, bi wê re wê, di regekê de wê, bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, rewşa gûharînê wê, di wê temenê de wê, li ser şêwayên morfolojikî ên ku wê weke biriqînê û hwd re wê, di regekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê karibê were fahmkirin bê. Di nava jîyanê de ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di wê rengê de wê, di serî de wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, li ser temenê wê yê ku mirov wê bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, çerçoveya rêgezên destûrî wê çawa wê mirov dikaribê wê di temenekê hevbeş û giştî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman? Minaq em dikarin bi wê bahsa mafê jîyanê bikin. Wê jîyanê weke dîyardeyekê ku em wê fahmbikin wê weke aliyekê hebûne bê. Aliyê din ê hebûnê wê weke aliyê ne jîyankirinê bê. Di wê temenê de wê aliyê jîyankirinê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, ew wê, weke minaq gelek zindî wê xwediyê rewşek jîyanê bin. Wê demê wê li gorî wê, destûra jîyanê wê hemû zindiyên dijin wê xwediyê wê jîyanê bin. Wê dema ku ew xwediyê wê bin wê demê wê jîyan wê weke mafê wan ê jîyankirinê bê. Wê

di wê temenê de wê dema ku wê weke mafekê bê wê demê ew maf wê weke mafekê gerdûnî ku wê nikaribê ji wê were standin bê. Ber ku wê dema ku ew ji wê hat standin wê dawî li wê jîyane wê zindiyê wê bê. Zindîtî wê temenê wê li ser wê jîyankirinê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Weke aliyên din ên teybet ên nava wê rewşa giştî wê minaq ku wê zindiyek wê xwediyê wê, rewşa jîyanê bê wê di nava wê jîyanê de wê her zindî wê çi bijî wê weke xosletê wê zindiyê û jîyankirina wê ya teybet bê. Di nava jîyane zindiyê de wê giştîbûn û teybetîbûna wê di wê temenê de wê, di ahengekê de wê bi hevdu re wê xwediyê rewşek hevdu temem bikin bin.

Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di aslê xwe de wê, rewşa têtîna destûrî a xwezayî a giştî û ya teybetî a ku em di çerçoveya hundirê wê de wê fahmbikin wê di renekê de wê, di dîmenekê de wê weke ji ya rengê ku ew di roja me de weke 'destûrên netewî' ku wê bê nivîsandin wê ji wê cihê jî wê dîmenekê wê weke ku wê bi wê xwediyê wê bê. Wê di wê temenê de wê, weke wê ya giştî û xwezayî kirina wê destûra netewî û weke gihandina xosletên jîyankirinê û hwd wê di wê temenê de wê, weke pêvajoya wê ya gûharîne a bi ber ya giştî ve wê, herê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, were fahmkirin jî bê.

Di aslê xwe de wê, ti tişt wê, di nava jîyanê de wê weke xwe wê nemênê. Her tişt wê bi xosletên xwe yê jîyanî re wê, hebê û wê di wê temenê de wê, ew wê bi wê re wê li ser temenekê xwezayî wê hebê. Wê dema ku wê em bahsa maf û azadiyê dikin jî em wê dikarin wê bi wê re wê fahmbikin. Wê rewşa têtîna azadiyê û mafê a bi destûrên netewî re wê, tenê wê weke rewşek kê, qûsandî, ji wê hatî birrîn û ne temem wê dikarê wê fahmbikê. Di temenê maf û azadiyê de wê, di temenê têtîna xwezayî de wê, ew wê hebê ku wê weke xwe û weke ku ew dixwezê bijî wê, di wê temenê de wê, xwediyê temenekê fahmkirinê bê. Dema ku em wê dibînin em têtînek alozî û ne sazûmanî wê dikirpênin? Na, wê ne wusa bê. Vajî wê, di temenekê hizirkirinê de wê di renekê de wê bi wê rengê wê, weke ya ku ew bi pêwîstî heya û dibê wê, dikarê wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên hizirkirinê de wê ev wê di awayekê de wê were dîtin ku wê çendî ku wê aqilkirîin, hizirkirin, fahmkirin û

hwd wê bibê wê bi wê re wê mirov wê bigihijê rengên cihê ên derkkirî, têgihîştî, hiş û hwd jî. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di hizirkirina xwe de wê bigihijê wê awayê wê yê hizirkirinê ku mirov wê fahmbikê ku ew çawa dixwezê bijî. Wê di wê rengê de wê, her zindî wê xwediyê xate xwe ya jîyanê bê û wê, di nava wê herikîna jîyanê de wê karibin xatên hinekan lev bikin û hinekan levnekin. Di wê temenê de wê, wekehevkin jî wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke ji aliyekê ve pêşiya awayên pêşketinê ên jîyanî girtinê jî bê. Wê di wê temenê de jî wê dikarê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijara rewşên civakî û hwd de jî wê ev wê di wê temenê de wê wusa bê. Çand wê, hebûna civakê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bi hebûna mirov a zindiyî ya ku ew dijî re wê bi temen bikê û wê bi wê re wê temenê hizirkirinê ê bi aqil û hwd re wê weke ku wê biafirênê. Di wê rengê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, jîyankirin wê, hertimî wê di wê rewşê de wê bi şêwayên cihê wê pêşkeve û wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bide çêkirin û jîyankirin.

Di mijara hizirkirina bi têgîna destûrî û hwd de wê di wê rengê de wê ev aliyê ku em wê bi berdewamî wê di wê rengê de wê dihênina ser ziman wê di şêwayekê objektiv de wê di dîmenekê de jî wê were dîtin. Ev wê, li ser temenekê hizirkirinê wê di demên kevnera de wê, di nava têgîna stoayîyan de bi têgîna gerdûnê, hizirkirinên platon ên bi îdeayê, hizirkirinên aristo ên bi têgîna darêkê, berî wan hizirkirinên Zerdeşt ên li ser têgîna dualisma kosmolojikî ku wê çendî wê vajî hevdû wê were hizirkirin wê di temenekê hevdû temenkirinê a li ser fahmkirinê de wê bibê ku wê bi wê li wê were hizirkirin û hwd re wê, di renekê de wê were dîtin û ser ziman.

Di demên kevnera û piştî wê de wê demên serdemên navîn wê werina û wê di wan de wê, hizirkirinên bi baweriyî weke bi xiristîyanîyetê, islamê û hwd re wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê bi îdeaya wê têgîna gerdûnî wê were ser ziman. Têgîna 'umetitiyê' a islamê di aslê xwe de wê, bi wê îdiayê bê ser ziman, ku wê çendî wê hê jî wê navaroka wê ji fahmkirinên civakî, civakê, cihêrengî û hwd wê dûr jî bê.

Di wê temenê de wê, di demên aqil û hemdem de wê, îdiaya aqil wê bi wê re wê çawa wê cihane xwe ya gerdûnî wê bi hizirkirinê wê

di wê temenê de wê bikê wê bi wê re wê di temenekê de wê bihizirê û wê werê hanîn li ser ziman. Wê di dewama wê de wê hizirkirinên li ser têtîna rewîstê û hwd wê, di aslê xwe de wê, di şewayekê de jî wê, bi wê re wê, aliyekê wê yê gerdûnî ku mirov wê di wê temenê de wê fahmbikê wê hebê. Hizirkirinên weke 'hevdu kuştin ne raast', 'başbûn wê wê rast a mirov bê', 'dûrûstbûn', 'mirov bûn' û hwd wê di wê temenê de wê weke têtîna ku wê li wan wê were hizirkirin bê. Minaq wê li ser temenê jîyanê re wê hizirkirinê mafê pêşketinê ê herkesekê ku wê li wê were hizirkirin wê bi temenekê weke çawa ji wê re maf were dîtîna wê bi wê re wê di rengê de wê li wê were hizirkirin. Ev jî wê, di rengê de wê ne tiştêkê şaş bê.

Di nava gotinên ziman ên weke baş û nebaş, rast û nerast û hwd de wê dûalîteyê gerdûnî a rewîstî jî wê dênenekê wê yê ku mirov wê ji wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê bi wê re wê weke ku wê hebê.

Di wê rengê de wê mafên jîyanê û bûyîna ji jîyanê wê bi wê re wê, li wan hizirkirin û herêkirina wan bixwe jî wê karibê weke têtînek rewîstî a giştî were dîtîna. Di wê rengê de wê, mafê jîyanê û di wê temenê de wê weke ku kurd wê di nava xwe de wê werênina ser ziman 'mirov ya ku ji xwe re rast bibînê ji yê hemberê xwe re jî wê rast bibînê' wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê ku wê karibê di wê temenê de were kirpendin jî bê.

Di wî temenê de wê dema ku mirov li ser têtîna rewîstê re bihizirê wê dikarê li ser gotinên felsefeyê ên ku wê werina ser ziman. Minaq wê têtîna rewîstê a 'kinîk' wê, temenê wê li ser filosofên weke diojen re wê were ser ziman. Gotinên diojen ên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê di rengê weke 'ketina rewîst û sîyanê (erdemê) wê ne rast bê. Bo dilxweşbûnê mirov li ti tiştê gûh nedê.'

Di çerçoveya têtîna rewîsta kîrenî de wê, bi hizrên filosofên weke Aristippos ku wê bêjê 'tiştên hazê bidina me baş in û yên kê êşêbidin ew ne baş in' re wê, rengê hizirkiriina rewîstî wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê, têtîna mirov wê weke ku wê derkeve li pêş. Minaq protagoras wê bi gotina 'pîvane her tiştê mirov a' û ankû 'mirov ser her tiştê re ya' wê, bînanê ser ziman. Sokrat wê, rewîstê wê bi têtîna sîyanê re wê bînanê ser ziman û ew sîyanê jî wê weke zanîna pênase dikê û wê werênê ser ziman.

Minaq gotinên weke "sîyan zanîn a" wê, di wê temenê de wê bi navê wî were ser ziman. Platon wê di awayekê de wê, dema ku wê li ser rewîstê wê bihizirê wê bi gotina 'gihîştina li sîyanê wê bi rêya zanîne, mêranîyê, pîvanê re wê bibê' re wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê bi têtîna weke 'ya herî bilind weke ya herî baş' re wê, di renekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Stoayî wê, dema ku wê bahsa rewîstê wê bikin wê bi gotina 'gihîştina destûra rast wê dikarê tenê bi rêya aqil re li wê bê gihîştin. 'rasyonelîzm rewîst a' jî wê weke rengê fahmkirinê ên ji stoayî ku wê werina fahmkirin bin.

Di mijara têtîna destûrê û fahmkirina wê de wê, di awayekê de wê, heta radeyekê jî wê, têtînen rewîstî wê bandûra wan li wê bibê wê weke ku wê çawa wê li pêşveçûnên fahmkirinê ên bawerî û olî û hwd wê bibê. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveya hizirkirinên bi temenê têtîna destûrî wê, di awayekê de wê, piştî demên kevnera wê, di demên serdemên navîn de wê li ser temenekê giştî wê hizirkirinên bi wê ku wê werina kirin wê ji temenekê felsefeyî ên bi wê hizirkirinê bin. Di dewama wê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di serdemên navîn de wê, monarkî û piştî wê, dewletbûnên ku wê di temenekê faodal de wê bi awayekê zêhnî bin wê pêşkevin. Wê di wê rengê de wê, li ser temenekê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bibin. Di pêvajoya dewletbûnê de wê, di aslê xwe de wê, têtînen weke yên rewîst û hwd jî wê bandûra wan di fahmkirinê de wê were dîtin.

Lê ku mirov mijara dewletê û destûrê wê bi hevdu re wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê, ev wê, weke xosletekê bi wê hizirkirinê ên demên hemdem bê ku wê li ser temenekê 'şenber' ku wê bi wê re wê bi teorikî, fîzîkî, gîyanî, zêhnî û hwd re wê bi wê re wê were hizirkirin. Hewldanên salixkirinên li ser têtîna dewletbûnê re wê, dema ku wê di temenê demên hemdem de wê were lê hizirkirin wê, hizrên weke yên Hegel û hwd ku ew dewletbûnê di kirasekê pîroz de wê dibîne û wê dihênê ser ziman re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Dewlet wê weke têtînek destûrî ku wê di gelek aliyên de wê di demên hemdem de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê dema

ku wê bahsa sînorê destûrî ku ew dihê çêkirin wê bê kirin wê weke bahsa wê sînorê dewletî jî wê were kirin. Di wê rengê de wê, bahsa wê were kirin.

Dewlet û destûrên hemdem wê di reng û awayekê kirdeyî de wê, weke rêxistinna nîjadî jî wê xwe di dîmenekê de wê bidina dîyarkirin. Têgînên nîjadperestî ku wê li ser wê temenê bi awayekê zêhnî wê werina pêşxistin û wê bi wê re wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê temenê pirsgirêkên destûrî û hwd ên di demên hemdem de wê biafirênin wê, ev rewş bixwe bê. Di wê temenê de wê mijara dewletbûnê wê weke çerçoveyek destûrî wê were dîtin û wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di nava wê de wê, bi destûrî wê çawa wê salixkirin wê bèn kirin wê bi wê re wê, hebûn û nebûna girse û komên civakî jî wê bi wê re wê, li herêmên wan wê bi bandûr bikê.

Dewletên hemdem wê di awayekê de wê, nîjadîtî û bişavtin wê dû temenê wan ên ku ew li ser wan re xwe di demezrênin û bi wan re xwe dihênina ser ziman. 'Weke xwe lê kirin' wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, nîqaşên weke yên li ser temen û gotinên weke yên 'demokrasiyê' re jî wê li gorî wê dem bi dem ku wê werina ser ziman wê ji rewşna manipulasyonî wê derbas nebin.

Di aslê xwe de wê mijara dewlet û destûrê wê di wê temenê de wê, di temenê pirranîya pirsgirêkên civakî, destûrî û demkî û hwd de jî bin. Wê di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Pêvajoyên piştî salên 1990'î û pê de wê, rewşên weke yên 'dewleta civaknas' ku wê were ser ziman û ankû ya 'liberal' wê, di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê, weke çareserîyek ku wê van rewşên bi pirsgirêk ên bi dewletê û destûrên wê re wê çawa wê derbas bikê jî wê, ji aliyekê ve wê bi wê re wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê mijara destûrî û ankû li ser temenekê felsefeya destûrî a civaknasî û hwd re wê li wê hizirkirin wê di wê temenê de wê, ji çerçoveya tenê rewşek weke ya fahmkirinê derbasbûnê û bi wê re gihiştina têgîn û hizirkirinên vegûhar û hwd jî wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, werênê ser ziman. Dîmenê destûrî ê dogmatik ku wê di rengê de wê, xwe bide dîyarkirin wê bi kirdeya wê ya ku ew li ser temenekê

civakî û hwd re wê, were salixkirin jî wê dem bi dem wê li hev nekê. Wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de dijîtiya li hemberî wê bi têtînên weke 'derbaskirina dewletê' wê di encam wê de û di temenê wê de wê ev weke aliyekê giring ê bi destûrî jî ku wê diafirênê wê di rengekê de wê hebê.

Mijara dewletê wê di demên hemdem de wê zêdetirî wê weke mijarek zêde kûr wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, bi têtînên teorikî ên di sedsale 19'min de ku wê were ser ziman wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara destûrê wê bi wê re wê, weke çerçoveyek ku mirov wê çawa wê fahmbikê wê xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê çawa wê bê hizirkirin wê derkeve hemberî me.

Di wê rewşê de wê, di wê temenê de wê dema ku wê mijare destûrê û lê nerînê wê were ser ziman wê destûr û civak wê, di wê temenê de wê, weke kirdeyek ku wê beremberê wê derxê li pêş bibê. Di wê temenê de wê, destûr û civak wê karibê rewşa destûr û dewletê di reng û awayê wê de li şûn xwe bide hiştin? Di aslê xwe de wê, di dîmenekê wê yê hizirkirinê de wê, di wê çerçoveyê de wê, salixkirinên destûrî û têtîliya têtînî a bi hevdû re ku wê bi wê re wê bê danîn wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê pêwîst bê ku mirov gotinên weke yên 'dewleta **destûrî**' wê li ser wê hinekî bisekinê. Ev gotin wê dixwe de wê, hinek mifteyên fahmkirinê ên ku mirov wê, di wê çerçoveya wê de wê li wê bihizirê wê bihawênê.

Gotina dewleta destûrî wê di awayekê de wê, weke têtînek ku wê, hemû karûbar, rewş û hwd wê bi temenekê destûrî wê were fahmkirin û wê were ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê were fahmkirin. Lê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, bo ku mirov wê gotinê bi başî fahmbikin wê pêwîst bê ku mirov wê, gotina destûrê wê di serî de wê, di rengekê de wê, weke baş fahmbikê. Minaq gotina 'hukukê' di arabî wê ser temenê fermandayinê, û ankû li ser temenê di rewşek lêrazandin û ankû cezakirinê de jî wê were fahmkirin. Di kurdî de gotina destûrê wê di di temenekê de

wê, mantiq û felsefeya wê ya gotinî wê bi wateyî û morfolojikî wê li ser temenê wateya 'destûrgirtinê', 'iznegirtinê' û hwd wê ava bê. di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, gotin wê, di awayekê de wê, rengê salixkirinîya wê di renekê de wê, karibê di hinek rewşên fahmkirinê ên ahengî û hwd de wê, di renekê de wê fahmbikê.

Di têngîne destûrê de wê, dema ku mirov wê, li wê bihizirê wê di mejuya wê de wê were dîtin ku wê dîroka wê li ser temenê ya baweriyê û hwd re wê, di renekê de wê, xwediyê renekê fahmkirinê. Marks wê 'birdozîya alman' de wê, gotina 'destûr wê ji olê zêdetir bixwe wê dîroka wê nebê' û divê ku mirov wê jibîrnekê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, gotinê mirov dikarê wê di serî de wê ji du aliyan ve wê, fahmbikê. Yek wê pêşî wê bi serê xwe ne nivîsandîniya dîroka wê bê. Ya din jî wê, ew bê ku wê, ji ya olê cihê wê, ne xwediyê hebûneka ku ew bi demê re pêşketî jî bê karibê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê rewşa fahmkirina têngîna destûrê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijara têngîna fahmkirina wê ya li ser temenê dîrokî bê. Hegel wê dema ku wê, werênê ser ziman wê, li ser temenê têngîna wînê û hişmendîya wînê re wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Marks wê dihênê ser ziman ku wê destûr wê, tenê wê ji hebûna wînê û fahma wê tenê bi serê xwe ne afirê. Yanî wê bi gotinek din wê dikarê wê bêjê ku wê dervî wê di renekê de wê, bi rewş û hwd re jî wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê.

Di têngîna destûrê de wê, dema ku mirov wê li ser têngînek civakî re wê werênê ser ziman wê, di renekê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê, weke têngînek ku wê heta roja me wê bê hanîn li ser ziman ku wê bi wê re wê çerçoveya civakî wê xwe bi temen û çerçoveyekê wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di nava civakê de wê, dema ku mirov wê bahsa aqil û pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê bikê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê ew wê were fahmkirin ku wê, têngînên hiş ku wê di renekê de wê, bi wê re wê biafirin wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mînaq hişmendîya me ya ku em bi wê baş û nebaşîyê ji hev cihê dikin wê çawa wê pêşkeve? Wê li ser çi temenê wê pêşkeve? Wê dema ku em li wê bihizirin wê di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, têngînên kevneşopî û hwd ku wê di demên berê de wê bibin wê bi wan re wê,

ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê were dîtin ku wê temenê wê yê fahmkirinê wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê mijara di wê temenê de wê, afirîna darazên me wê, di wê çerçoveyê de wê bi aqil û hişekê şubjeyî re wê, di wê temenê de wêbi wê re wê, di rengê de wê biafirê. Hişên me yên di wê temenê de wê, dema ku em bi têtînen weke yên kevneşopî wê dihênina ser ziman wê, li ser temenekê kirinê ê jîyanî ku mirov bi jîyankirinên xwe re wê derk dikê û hwd re wê, dikarê wê fahmbikê bê.

Di wê rengê de wê, dema ku em balê bikişênina li ser wê, di wê temenê de wê aliyekê din wê xwe bi wê re wê, bi xwezayî wê bide dîyarkirin. Ew jî wê temenê civakî ê weke yê aborî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê têtîliyên afirandinê û hwd bin. Yan jî wê, rewşên weke amûrên afirandinê û hwd bin. Wê di wê temenê de wê, li ser temenekê wê, kirinên me yên ku em dikin wê weke ku wê çawa wê, di xêvên me de wê, cih bigirin û wê di hebûna me ya xêvî de wê cih bigirin wê bi heman rengê wê bi rengên têtînî ên kevneşopî û hwd re wê, di nava jîyanê de jî wê, weke têtînna ku wê bi wan wê ji hev cihê kirinê ku mirov wê bi wan wê bikê û hwd re wê, xwe di rengê de wê bi wê bide nîşandin.

Cihêkirinên di nava jîyanê de wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, li ser temenê dûaliteya başî û nebaşîyê, rastî û nerastiyê û hwd re wê, di rengê de wê, bibê. Di dewama wê de wê dema ku em ya baş dihizirin wê di dewama wê de wê ya nebaş jî wê, di wê rengê de wê, weke ya vajî wê, di rengê de wê, di mejiyê me de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê jî bi têtînî em dikarin wê bêjin ku wê minaq wê dema ku em li ya baş dihizirin ku wê ya nebaş wê çendî xwe bide dîyarkirin weke 'vajiya wê' û yan jî em li ya rast dihizirin wê ya 'ne rast' wê xwe bi wê re wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin û wê weke ku wê bi wê ve girêdayî jî bê ji aliyê ve lê wê, ji aliyekê din ve jî wê weke têtînek ku ew bi serê xwe wê, di rengê de wê, di mejî de wê, bi têtînî wê şaq bide û wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, têtîn wê weke ku em ji wê fahmdikin wê hem wê bi serê xwe wê, di rengê de wê bi hizrî, aqilê, zanînî, felsefeyî û hwd wê hebê û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê weke ku em bi başîyê li nebaşîyê dihizirin û yan jî bi nebaşîyê re wê ya baş çî û çawa bê wê bibînin û hizirbikin û hwd re wê bihizirê wê bi wê rengê wê bi wê ve wê girêdayî jî wê xwediyê bendên xwe yên xwe yên

fahmkirinê bê.

Bi saya wan wan bendên girêdanê mirov wê di nava têtînan de wê bi wê rengê wê bi fenomenî wê bihizirê û wê bi wê re wê aqilekê afrîner wê, di mejiyê xwe de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê. Di wê temenê de wê, têtînen destûrî wê di rengekê de wê bi rengên wateyên ku wê were lê kirin û hwd re wê di wê temenê de wê, li ser ya baş re wê ya nebaş wê bi darizênê. Di wê rengê de wê, ew wê, kifşbikê. Di nava têtîna hizra destûrî û ankû dadî a hemdem de wê bo ku wê, rewşek bi xirabî were pênamekirin wê, bûyîn, pêkhatin û hwd wê, di wê temenê de wê, bo temenê salixkirinê û hwd wê weke pîvan û şartekê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Hizirkirinên bi felsefeyî wê, di wê temenê de wê, dema ku em dihizirin wê aliyekê wê yê di wê rengê de ê bi wê rengê ê hizirkirinê wê bi wê re wê bi çerçoveyekê têtînî a destûrî û hwd re jî wê bi wê were dîtin. Lê di wê rengê de wê, di wê temenê de wê mijara destûrê û fahmkirina wê di aslê xwe de wê, di nava dîroka hizir de wê, hertimî wê weke alî û rengekê hizirkirinê ê ku mirov wê bi teybetî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava jîyane civakê de wê, destûr ji gelek aliyan ve wê karibê di nava jîyane wê de wê bi dîyarkirinên wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Rewşên weke têtîliya mirov bi mirov, mirov bi civakê, rêveberî û civak, civak û rêveberî û hwd wê, bi wan re wê, wê weke temenê rengê hevdû fahmkirina wan wê bi wê rengê wê di xwe de wê, di rengekê de wê weke ku wê pêname bikê.

Destûrê aqilê wê ji aliyekê ve wê, weke têtînek ku wê aqilê wê di temenekê baş fahmkirinê çareserkirina pirsgirêkan û hwd re jî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin. Di aslê xwwe de wê, di nava jîyane civakê de wê, di wê rengê de wê, têtîliyên wê yên ku wê mirov bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di temenekê hizrî de wê bi têtînen weke yên kevneşopî û hwd re wê, bi çerçoveyek rêgezî û hwd re wê çerçoveya xwe ya destûrî a xwezayî wê biafirênê.

Di nava civakê de wê, têtîna destûrên dijîn ku mirov wê li wê bihizirê wê li ser wê temenê wê, destûrên ku ew bi nivîskî bin û ankû ne bi nivîskî û hwd ku ew hebin û di nava jîyanê de ew hê rengên têtîliyên me bidina dîyarkiriin bin wê weke di çerçoveya têtîna destûrên dijîn de wê karibin werina ser ziman bin. Di wê

temenê de wê minaq têngîna maf û azadiyê wê, çendî ku ew di nava rêzên destûrekê de werina nivîsandin û newina nivîsandin jî wê newina wê wateyê ku ew hena û ankû ew nîn in bin. Wê di wê temenê de wê, dema ku ew ne wina nivîsandin jî wê ew wê weke ku ew hena wê hebin. Yan jî em bi wê rengê wê bêjin ku wê bi rengê ku ew dihên pênasekirin jî wê ji wê cihê wê, karibin weke xwe ku ew dijîn wê hebin.

Destûr wê, çawa wê, ku ew weke têngînek nivîskî û hwd ew ji ber vê hebê û wê kirinên ku ew pirr piştre bû wê bi wê re wê, bê temenekê fahmkirin û darazê? Ev wê, weke aliyna ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman û li ser wan bisekinê. Mirov wê nikaribê pêşbîbnê ku wê çî wê derkeve hemberî me û emê di demên xwe yên pêş û pêşarojê de wê çawa bijî. Di kirinek ji rêzê de jî wê dema ku mirov wê kifşdikê ku mirov wê bikê wê, ji wê kifşkirina me cihê wê rewşên ku me hizirnekirina û tefkir nekiriina wê karibin xwe bi wê re bidina diyarkirin. Ber vê yekê ev têngîn wê dikarê bi xwe re wê di rengekê de bide fahmkirin ku wê wê her tişt wê, di xwesarî û bi teybetîya xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê bê.

Destûr wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, bibînê ku wê li ser temenê xwe yê têngînê ê restî re wê, dikarê wê fahmbikê. Her destûr wê, bi têngîna xwe ya restî ku ew bi wê heya re wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, bi wan restên wê yên ku ew bi wê heya re wê, çerçoveya wê ya hizirkirinê wê biafirê û ew wê bi wê re wê, were ser ziman.

Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rest wê di nava têngîna darazî de ku ev weke bi destûrî bê, têngînen rewstî û ankû bawerî û hwd jî bin wê bi wan re wê, temenê çerçoveya sazûmana civakî wê bi restên wê re wê, biafirênê. Restên deestûrî wê tenê wê bi rêya sazûman û sererastîyên destûrî û hwd re wê bi tenê wê nebê. Wê wekî din wê bi wê re wê aliyekê aliyekê din jî wê bi rewşa hêza zora têngîna destûrî ku ew ji wê diafirê wê bi wê re wê dikarê wê di dewasma wê de wê bi wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveya ku wê bi wê destûr wê, temenê çêker ê sazûmana civakî bi ramiyarî, aborî, û hwd re wê bibê wê di wê temenê de wê bi çerçoveya xwe ya restî û wê hêza xwe ya zorê re wê, di wê rengê de wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov di vê

nûqteyê de wê bi wê dihizirê wê dibînê ku wê aliyê têngîna zorê û destûr wê weke mijarek zêde giring wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê di çerçoveya mijarê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Destûr wê, di dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, di nava jîyane civakê de wê, bi encamên wê yên neyînî û herênî ên weke li ser pêkhanîn û ankû nehanîna wê re ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê, aliyê wê yê zorê wê xwe bi wê re wê, weke aliyekê li ser re xwe bi temenekê bandûrî a destûrî re wê bide dîyarkirin.

Di roja me de wê, dema ku mirov wê, di nava rewşa civaknasî de wê, restên destûrî wê, li wê were lê hizirkirin wê, çerçoveya sazûmana civakî wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê, bi hinek aliyên wê yên giring ên ku ew bi wê re wê, were fahmkirin wê bibê. Ev alî wê weke aliyên ku wê bi wan wê temen û çerçoveya civakî û sazûmana wê bi wê re wê, were çêkirin û adilandin jî wê bi wê li wê were nerîn. Di nava jîyane civakî û têkiliyên ku ew werina fahmkirin de wê, dema ku wê bahsa sazûman û sererastkirina destûrî bi fahmkirinê wê hilde li dest wê, sê aliyên giring wê xwe di wê temenê de wê, di bi têngîna civakê re wê bidina dîyarkiriin. Ew jî wê, statû, weyn û ankû rol û restên destûrî ku wê bi wê re wê, ew temenê wê were çêkirin bê. Di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê li ser wê temenê de wê, dema ku wê bi sazîyî wê bahsa sazîyên civakî wê bê kirin wê ew qalibên wan wê li ser wan re jî wê ev hersê ali wê di reng û awayekê de wê, bi temenbûna wan re wê xwe bide dîyarkirin. Di çerçoveya têngîna çerçoveya civakê de wê, dema ku wê bahsa wê were bi têkiliyên wê re wê were kirin wê çerçoveya wê ya têkili bê ku wê karibê bi wê were ser ziman.

Di dewama wê de wê, were dîtin ku wê weke temenekê restî ku wê karibê jî were fahmkirin wê çerçoveya çandî wê bo çerçoveya civakî û sazûmana wê, rêxistinîyên têkiliyên nava wê û her wusa rewşên weke yên bi jîyan û sazûmana civakê alaquadar dikin wê di rêxistinîya wan de wê, weke aliyekê giirng wê derkeve li pêş. Di wê rengê de wê, çand wê di rewşa çêkirina temenekê hizirkirinê, restên ku wê bi wê tevweregerîn û hwd re wê, ew wê çerçoveyê wê bi wê re wê çêbikê.

Di nava jîyane civakê de wê, dema ku em wan rewşên xwe yên weke yên statûyan salix dikin em di wê temenê de em, wê divê ku em ne di farqê de bin û ankû em di farqê de bin em bi temenekê

çandî jî û pêvajoyên pêşketinê wê dikin. Li ser du temenan wê temenê statûyî wê dikarê wê werênê ser ziman di nava jîyane civakê de. Wê di awa û rengê pêşî de wê, li ser temenê weke bi beşên civakî ên weke dê, bav, zaro, ciwan, kal, mamoste, xwandavan, bijîşk, nexweş û hwd re wê dikarê wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman. Wê di wê temenê rêzkirinê de wê, di rengê û awayekê de wê, weke ku em dibînin wê di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê, ev rewşên statûyî wê weki din wê rewşa wan ya bi rengê rolê û hwd re ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê hebê. Minaq bijîşk wê, dermankirin û başkkirinê wê bikê. Mamoste wê bide xwandin û hwd.

Statû wê, weke rewşek ku ew bi temenê dihê pêşxistin jî bê wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê di nava jîyane civakê de wê, herkesek wê bi wê statûya xwe re wê, weyna xwe ya rolî wê bileyizê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê, were nasîn.

Di nava civakê de wê, bandûra ku ew di encama têkiliyan de diafirê wê, weke bandûra bi têsîr jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, rewşa statûyan wê dema ku mirov wê fahmbikê wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew di wê temenê de wê, bi wê re wê, karibê xwe pêşbixê bê.

Statû wê, di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, weke temenekê fêrbûnê a nava civakê jî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê, di wê rengê de wê, dema ku em li ser temenekê çandî re wê fahmbikin wê statû wê, pêvajoya xwe pêşketinê, jîyanî û hwd re wê, qalibên xwe yên jîyankirinê wê biafirênê. Ev jî wê weke aliyna ku mirov wê dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq em dema ku em di roja me de li rewşa civake hemdem binerin wê bi wê werê dîtî ku wê li ser wê temenê re wê, xwediyê rewşek sazûmanî a statûyî ku ew bi wê dijî wê were dîtî. Di nava jîyanê de wê, gelek sazî, rêxistin, sazûmanên civakê û hwd wê bi statûyên cûr bi cûr wê xwe bidina pêşxistin û dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, têkiliya statû û erkê wê di wê rengê de wê bi gotinekê jî wê dikarê wê bi kirpênê ku wê, li ser wê rengê ew hatî salixkirin û bûya xwediyê statûyekê wê bi wê re wê, weyna xwe di nava civakê de wê bi wê re wê bileyizê.

Minaq wê dema ku em li nava jîyanê dinerin wê di wê temenê de wê her rewş bistatûyî wê çawa wê were jînkirin wê bi wê re wê salixkirinê wê di wê temenê de wê bîn kirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa statûyê wê, minaq wê, bi weynleyistinê wê re wê di nava jîyanê de bi rêxistin, sazûman, brokasiyên dewletî, kargeh, dibistan, deverên mazin û piçûk ên kirin û firotinê, deverên leyistin û cihên şahiyên û hwd re wê karibê were dîtin.

Wê dema ku em di dewama wê de wê bahsa têgîna destûrê bi erk û karîyên wê re wê, li gorî demê ku wê bigûharênê wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di nava civakê de wê, temenê sazûmanê aborî û ramyarî ku wê xwe bidina domandin jî wê bi wê re wê were salixkirin.

Destûr minaq wê, di nava civakê de wê, weke statûyek 'negûhar' wê çendî ku wê, di dîmenekê de wê were dîtin jî lê di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, karîyên wê yên demî wê, hertimî wê bi wê re wê, di wan de wê gûharîn wê bibê û ev jî wê weke bi wê ku wê bibê temenekê bi pêvajoyî ên pêşketinê, gûharîni û hwd re ku wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê mijara destûr û rewîstê wê weke ku wê di roja me de wê were dîtin wê bi zêdeyî wê di dîmenekê vekirî de wê, têkiliyekê cihê wê di nava wan de wê were pênasekirin. Wê weke du aliyên ku wê bi hebûna xwe re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bin wê were dîtin. Rewîst wê xwediyê temenekê darazî bê wê were dîtin. Destûr wê weke temen û çerçoveye cezakirinê û hwd bê. Lê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, aliyekê rewîstî jî wê bi cezakirinê wê di xwe de wê, bi kirdeyî wê hebê. Minaq wê darazandin û di wê temenê de weke bvi helwest û hwd wê, di wê temenê de wê bikê wê, di wê rengê de wê bê danîşandin wê bi wê re wê were dîtin.

Çendî ku wê ji hev cihê jî bin lê di wê temenê de wê were dîtin ku wê rewîst û ddestûr wê, di dîmenekê de wê weke ku wê xwediyê du dîmen û rewşên ji hev cihê bin. Yek wê weke bi aliyê hundirîn ê me ve wê weke girêdayî bê wê dîmenekê wê bide me. Aliyê din jî wê weke wê bi aliyê derve ê me ve wê girêdayî bê ku mirov wê di wê temenê de wê, bi çerçoveya sazûmana giştî re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, rewîst wê bi temenê

civakî re wê xwediyê restna xwe yên fahmkirin û darizandinê û temenê kirin û helwestê ên nava civakê ên li hemberî hevdû bê. Destûr wê di nava wê de wê zêdetirî wê, weke rêgezna naqandî ên li ser temenê desthilatdariyê ku wê, xwediyê temenekê kifşkariyê û hwd bê. Wê, di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê destûr û rewîst wê di wê temenê de wê, dîmenê xwe dana nîşandinê a di wê rengê de wê xwe di rengekê de wê bidina nîşandin.

Di roja me de wê, dema ku wê bahsa jîyane civakî wê were kirin wê, di wê temenê de wê, bi wê bê hizirkirina bi destûr û zoriyên ji wê, hema bêja wê newê dîtî ku wê bê wê were hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, bi temenekê restî ku wê bi wê re wê rêvebirin wê di nava jîyanê de wê were birin wê, civak û çerçoveya wê were kirin. Wê bi wê re wê ji nava malbatê û rewşên jîyankirna kes bigra û heta ku wê bigihijê rewşên weke yên asta bilind ên weke yên aborî û ramyariyê û hwd re wê di çerçoveyek sazûmanî û di zikhevdû de ku wê bi hevdû re wê xwediyê têkiliyên civakî û hwd bê wê bi wê re wê were hizirkirin wê were dîtî û ser zinan.

Di wê temenê de wê, restên destûrî ên ku em di wê temenê de bi wan dihizirin di nava jîyane civakî de wê, bi wê re ew wê were dîtî ku wê hêza wê ya cezakinê û zorê pêşxistina wê re wê, bi wê re wê bandûra wê, were çêkirin. Di wê temenê de wê, rewşên weke yên bi pergalek dadî, ramyarî û hwd re wê, di wê temenê de wê were dîtî wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, were dîtî. Têkiliya nava pergalek dadî û ya ramyarî wê, di temenekê hevnasîn û pênasîna statûyî de wê, di wê rengê de wê xwe bide nîşandin. Her element û fektorên ku wê bi pergalek dadî wê çawa wê karibin weke fektorna bandûrî û gûharîner û afrîner wê weyn bileyizin wê bi heman rengê wê, ji aliyê pergale ramyariyê ve ji wê dikarê wê bi heman rengê wê bêjê. Nasîn û danasînen bi ramyarî wê di wê temenê de wê, ne tenê wê çerçoveya asta bilind a wê biafirînin wê her wusa wê bi wê re wê temen û çerçoveya darizandinê û restên wê yên bi wê hizirkirinê û hwd ji wê ji aliyekê ve wê biafirînin.

Têkiliyek du alî wê di nava pergalek dadî û ya ramyarî de wê di serî de wê, were dîtî. Ya pêşî wê ji aliyê hizirkirin, rêvebirin û hwd ve bê. Ya din jî wê ji aliyê têgîna meşrûiyetê û hwd re bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa temenê ramyariyê wê were kirin wê ew nasîna bi dadî ku wê weke temenek meşrû ji wê re wê

were dîtin jî wê ew wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê biafirênê bê.

Dema ku mirov bahsa têkiliya ramyariyê wê bikê wê di wê temenê de wê, bo sînore hizirkirinê ê dadî jî wê di wê temenê de wê di çerçoveya sazûmana civakî de wê, sînorekê wê bi wê re wê, weke ku wê bi statûqûyî wê li ser wê temenê statûyê û hwd re wê biafirênê. Her axiftin, gotin, şîrove û fahmkirinên bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê rengê wê di awayekê de wê, di encama wê de wê, xwe bidina dîyarkirin.

Wekî din wê li ser dîmenên pergale dadî û ya ramyarî re wê dîmenekê din ê pergaliê ê sêyem wê weke xiyaletekê wê biafirê ku ew wê, çawa wê, di wê temenê de wê, di zikhevdû de wê, bi wan wê ew rewşa sazûmanî a sehêtê wê bi wê çêbikê û wê bi wê re wê, ew wê çerçoveya sehêtê wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê. Wê dema ku wê bahsa destûr û sehêtê wê were kirin wê karibê ev ji gelek aliyan ve wê, werênê ser ziman. Lê di serî de wê ji du aliyan ve wê weke bi temenî wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê li ser salixkirinên wê yên bi fahmkirinê bi wê fahmkirinê wê, têgihîştina wan ku wê bi wê re wê çerçoveyek hiş wê bê afirandin bê. Aliyê din jî wê, di temenekê kirinê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê li ser wê re wê, çawa wê, li gorî wê dîmenekê hişmendiyê ê bi rest û têngînên destûrê û hwd re ku wê di temenekê levkîrinê û hwd re wê bi wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, çerçoveya fahmkirinê wê bê çêkirin.

Di dema darazekê de wê, di wê rengê de wê têngîna lêhatinê û ankû lênehatinê wê di wê temenê de wê were lêgerîn. Ev wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê rengê de wê li ser wê têngînê û bi gelek awayan şîroveyên wê yên bi wê ên weke rewşên 'binpêkirin' û ankû 'li gorî wê jîyankirinê' û hwd wê, bi wê re wê were kirin. Rewşên weke lêgerînên bi fahmkirinê ên li ser temenê darazê û hwd re ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê li ser temenekê fahmkirinê ê dîbar re wê bibin û wê di wê temenê de wê derfeta hertimî şîroveyên ciheyî ên cûr bi cûr ku wê karibin ji kesên cûda weke şîroveyên ne levkir bi heman restê û hwd re jî werina kirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di renekê de wê di temenê wê de wê hebê ku wê rengên me yên fahmkirinê, darazên me yên çandî, felesefeyî ên ku em bi wan dihizirin û hwd wê di wê

çerçoveya fahmkirinê de wê weke ku wê weyn wê bileyizin.

Li vir wê dema ku em em bahsa hanîna li cih a destûrî û ankû jîyankirina li gorî destûrê jî wê karibê wateyên cihê bide me. Di wê temenê de wê du kes wê fahmkirinên wan jî wê karibin li ser wê heman temenê karibin cihê bin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, çerçoveya fahmkirinê wê weke aliyekê din wê ji ya rest û destûrên nivîskî xwediyê cûdahiyên jev cûda bin.

Di nava têngînên me yên çandî de wê di wê temenê de wê restên me yên baş û nebaşiyê ku wê bi wê bibin wê di wê temenê de wê, temenekê darazî jî wê bi xwe re wê werênin. Di her civakê de wê gotinên weke yên di rengê namûsê, serkevtinê û hwd wê hebin ku wê, xwediyê wateyên ji hev cihê bin. Wê di wê temenê de wê ev wê, di awayekê de wê çendî ku wê di wateyek cihê de wê karibin werina fahmkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di rewşa ji wan gihiştina têngînên bi fahmkirinê jî wê heman ciheyî wê karibê were dîtin.

Li ser temenekê civakî wê çerçoveyên civakî ên ku wê temenê wê biafirênin wê sazîyên weke yên malbatê, ol, aborî, ramyarî, sazîyên perwerdeyê, dad û hwd wê, weke aliyna ku wê bi wê re wê werina hizirkirin bin. Piştî wê, têngîna dewletê wê bi zorê jî bê wê xwe di nava wan de wê bi awayekê wê bicih bikê. Di nava civakê de wê li ser wan re wê, çerçoveyên darizandinê wê û pêşketinê wê werina dîtin.

Wê dema ku em bahsa sazûmana darizandinê a civakî wê werênê ser ziman wê li ser van gotinan re wê, dikarê di rengê de wê werênê ser ziman. Minaq bergirên aborî ku wê li ser temenê aborî wê werina kirin, bergirên dadî ku wê li ser temenê dadî wê werina kirin, bergirên ramyarî ku wê li ser temenê ramyarî wê werina kirin û hwd wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, rewşên weke cezakirinên aborî ku wê werina kirin wê li ser wan bergiran re wê werina kirin. Wekî din ku wê bi ramyarî bin wê li ser rewşên ramyari re wê bîn kirin. Ev wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê bi wê re wê, xwe bidina dîyarkirin.

Di dewama wêd e wê, diakrê wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyane civakê de wê, ev wê were dîtin ku wê mijara minaq cezakirinê wê bi destûrî, li ser temenê fîzîkî û aborî, civakî û hwd re wê bibin. Ev wê karibin bi şewayên darazî li ser rewşên derûnî û hwd re jî wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê werina pêşxistin.

Di dewama wê de wê makanismayên xwe yên ku ew bi wan werênîê li cih wê pêkbênê. Di nava civakê de wê, dema ku wê bahsa wê bikê wê minaq wê zora girseyê wê, di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Di nava komekê de wê, dema ku wê kesek wê, weke wê nekê wê di awayekê de wê, çawa wê bi helwestî wê were cezakirin wê karibê weke minaqe wê were dayîn nîşandin. Di wê temenê de wê, di temenekê de wê çendî ku wê weke çerçoveya weke bi encama destûrê re wê were ser ziman jî lê di aslê xwe de wê, weke makanismayek pirr alî wê hebûna civakê wê li şûna wê di wê temenê de wê, ji gelek aliyên ve wê temenê bergirên xwe yên civakî wê bi wê rengê wê di xwe de wê pêşbixê.

Hevdû herêkirin û ankû herê nekirin wê di wê temenê de wê, di nava civakê de wê, dema ku wê were jîyankirin wê li ser têtînek civakbûyî û hwd re wê, di wê temenê de wê bi encamên wê re wê were jînkiriin. Bo ku du kes wê hevdû herê bikin wê ne pêwîst bê ku ew bi hevdû re di hemhizrê de bin û weke hevdû bihizirin, bibînin, binerin û hwd. Wê di wê temenê de wê, li vir wê pêwîstîyên jîyanî ku wê di çerçoveya civakî de wê, hebin wê di wê rewşê de wê, weke aliyna ku wê weyn bileyizin û wê, di çerçoveyek di rengê dîmenekê dana zorê de wê bide nîşandin de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê di nava jîyane civakê de wê, ev alî wê, bi hevdû re wê, dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê li ser temenê civakbûnê û civaknasiya wê re wê, dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê ku wê mijare civakê û civakbûnê wê, li ser temenê hinek restên hevdû temen dikin û bi wê di nava hevdû de dijîn û hwd re wê, hebê. Di rewşên fahmkirina wan restan de wê aliyêmn çandî, derûnî û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê, di regekê de wê xwe di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Restên civakbûnê ku mirov wan di wê temenê wan de wan li ser temenekê destûrî bi wan bihizirê wê di wê temenê de wê, ev wê çawa wê werina fahmkirin? Di rewşên nivîsandina restên wê bi destûrî de wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em ji aliyê têtîna civakbûnê û hwd ve binerin wê di aslê xwe de wê ji wê zêdetirî wê, bo pêşxistina makanismayên weke yên dewletê, pêşxistina ramyariyê û hwd li ser serê wê jî bin. Ber vê yekê wê, di

wê temenê de wê, destûr wê, ji wê rewşa civakê û civakbûnê wê di wê temenê de wê, karibê bibê xwediye armancên cûda jî. Di wê temenê de wê, ev armanc wê ji civakê zêdetirî wê weke rewşna weke yên bi afirandina zêhnî, pêşxistinên rêveberî, serdestiyê û hwd ve wê di awa û rengê de wê bi wê ve wê weke ku wê girêdayî bin.

Civak wê, di wê temenê de wê dikarê wê kifşbikê ku ew hebûna wê hebê wê ji xwe wê di dîmen û awayekê de wê ew restên wê yên destûrî û hwd wê weke ku ew wê hebin. Miirov wê nikaribê wê nîqaş jî bikê. Di wê temenê de wê, rewşên destûrî wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, bi rewşên wan ên nivîsandinê de wê pêwîstiya wê ya fahmkirinê a cihê wê hebê. Çendî ku wê bi çerçoveyek civakî û hwd wê were salixkirin jî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ya ku ew civakê wê, li hev digirê wê ew destûr bê? Di wê temenê de wê, dema ku mirov ji aliyê wê ve binerê wê weke ku ev wê bi wê rengê bê. Lê di awayekê din de jî wê, destûr wê ji wê zêdetirî wê li ser serê civakê wê bi rêveberiyê wê temenê serdestiyekê û li gorî wê dana jîyankirinê bê. Rewşên weke yên bi pêşxistina destûrî û hwd ku wê werina ser ziman jî wê, di rewşa sazûmana civakî de wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê, karibê li wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara destûrê wê di demên hemdem de wê, weke çerçova û temenê hemû sazî û mekanismayên civakî wê biafirênê ku wê were ser ziman jî lê wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê temenê hemûyan sehêtkirina bi rêveberiyê weke hêzek serdest a ser serê wê û hwd jî wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê, di nava civakê de wê, restên wê heta ku ew dihêna rêveberiyê dibina destûr û ew destûr dibina rêgezna ku ew bi wê re ew xate pêşketina wê werina hizirkirin bin.

Di wê temenê de wê, ew destûr û restên civakî wê, di awayekê de wê, di dîmenê weke ji hev hena ku wê bibin jî lê wê ketina dijî hevdû wê bi wê çawa mirov wê fahmbikê? Wê jî di wê temenê de wê, rengê wê yê fahmkirinê ê cihê wê hebê. Wê jî di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa ew restên bûna destûr û temenê rêveberiyê diafirênin ku ew bi wan xwediye rewşek serdestiyê ya wê, di wê temenê de wê, bi zorê ku wê bixwezê civakê sehêtkirî wê bi wan restên wê yên xwezayî ku ew

bi wan dijî û hwd re wê, were hemberî hevdû. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke du rewşên restî û ankû destûrî werina dijî hevdû û hemberî hevdû wî di dîmenekê de wê ev rewş wê xwe di rengekê de wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de ev mijar wê di wê temenê de wê, hinek aliyên wê yên din jî wê hebin ku mirov wan li wan bihizirê wan fahmbikê bê. Ber vê yekê bi berdewamî em divê ku wê hinekî din jî wê li ser wê bisekin in. Minaq em li ser restên cezakirinê û ankû weke lêrazandinê bihizirin wê, dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê, dema ku wê kesek wê tişteke ne baş li dijî wan restan wê bikê wê bê cezakirin darizandin bi nebaş û ankû baş bikê wê were xelatkirin û ankû baş darizandin. Di wê temenê de wê, dualiteya darizandin û nedarizandinê wê, di rengekê de wê, li ser temen û çerçoveyek hizrî ku wê, çawa wê bi wê re wê, di rengekê de wê, li gorî wê restê wê di ast û pîvanekê de wê di levkirinekê de wê bê girtin wê bi wê ve wê girêdayî ev were kirin. Wê dema ku ev li ser temenekê dadgehî û fermî wê were kirin wê weke rengê darizandinê ê bi fermî ku wê bi temenê destûr û zagonên wê re wê bê kirin bê. Lê awayê wê yê ne fermî jî wê hebê û ew jî wê di wê rengê de wê weke li ser rewşên xoslet, helwest, bertek û hwd re wê, bê kirin. Minaq wê dema ku mirov wê ji ber kirinê, gotinek nebaş û hwd kesekê di darizênin bi nebaşî wê di wê temenê de wê, weke rewşek darizandinê a ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Darizên me wê di wê temenê de wê li ser ya rast dîtî û rast nedîtî re wê di rengekê de wê bibin û wê bînan dîyarkirin. Ev wê weke ku me di paragrafa li ser wê de hanî ser ziman wê, di çerçoveya tîgînek civakî û hwd de jî wê hinek wateyên wê yên bi çerçoveya girseyê re ku mirov wê werênê ser ziman wê hebê. Minaq wê, di xwe de wê mecbûrî dîtina 'weke kesên li dora kirinê' û ankû weke wan tevgerînê bo bûna yek ji wan wê di wê temenê de wê rengekê darazî ku wê bi zora hewirdorê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku ew bibê wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dema ku em bahsa tîgîna sehêta makanismaya civakî dikin wê di wê temenê de wê weke me di paragrafa li ser ya li ser vê re wê hanî ser ziman wê, di dewama wê de wê, cezakirin û ceza nekirin wê di wê rengê de wê, di rengekê de wê, weke çerçoveyek makanismayekê wê, li kirinên

mirov ên ne baş wê were kirin. Di wê temenê de wê, çendî ku wê di dema cezakinê wê ji aliyekê ve wê ya rewşa nebaş wê were darizandin û cezakin wê ji aliyê din ve jî wê di temenê wê de wê çawa wê bê kirin weke yek ji nava civakê û weke ku wê bê gotin 'qizinckirina li nava civakê' wê bi wê re wê, di regekê de wê, bê ser ziman. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê were hizirkirin bê ku wê, mijare cezakinê wê di wê rengê de wê, aliyê wê civakî ku wê li wê were hizirkirin wê li hebûna kirinê wê bi wê kirin û kes ji hev cihê kirin û bi wê re kes û civak bi hev salixkirin û bi wê re hanîna ser ziman re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Ev alî hemû wê, aliyekê din wê bi xwe re wê werênê ser zima ku em wê li vir wê bikirpênin û wê werênina ser ziman. Ew jî wê di çerçoveya gotina civaketiyê de wê, têtîna sazûmanbûn û qalibgirtinê a di nava rengê jîyanê û hwd de bê. Di wê temenê de wê, civaketî û qalibên sazûmanî wê, di regekê de wê bi hevdû re wê, xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bin. Dema ku em bahsa civaketiyê wê dikin em ji wê aliyê ve wê li ser hinek qalibên fêrbûyî re wê, bahskirinê dikin. Wê di wê temenê de wê di nava têtîna civaketiyê de wê bi xwe re wê têtîna û kirdeya sazûmana bi têtîna pêşketina makanismayên civakî û sazûmana wî ya weke bi sazîyî û ankû têtîna sazîyî û hwd jî wê bi awayekê morfolojikî wê di xwe de wê bihawênê.

Ev jî wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijara civakbûnê wê bi qalibên wê re wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê rêveberek wê bi gotina bi saya destûrê û zora wê re ew civaketi wê bibê wê, bêtê ser ziman jî lê wê vajî wê di çerçoveya pêvajoyên jîyankirî de ku mirov wê bi darazên li ser wê re di mejiyê xwe de wê bikê û hwd re wê, ew wê biafirênê û wê, bi wê re wê bigihêjê li rastiyê. Wê di wê temenê de wê, makanismayên civakî wê ji ya ku wê rêveberek û ankû destûrvanek wê fahmkirinê wê hertimî wê zêdetirî wê xwediyê rewşek xwe ya jîyanî a ku mirov wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê makanismaya civakî û ankû civaketiyê ku wê

fahmbikin wê bi pêvajoyên wê yên jîyankirinê re wê pêşî wê qalibên wêbiafirin. Ew qalib wê, temenekê fahmkirinê, rengê û bi jîyamkirinê û di çerçoveya bi fahmkirina çawa jîyankirinê de wê, di renekê çandî û hwd de wê bi wê re wê li ser felsefeya wê re wê biafirênê. Di dewama wê de wê, ev qalib û çerçova wê di mejiyê me de wê hertimî wê karibê bibê temenê têtînên weke bi darazî li ser aliyên weke bi baş û nebaş re jî. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê kir wê, di wê çerçoveyê de wê êdî wê çawa wê were fahmkirin mirov wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê pêvajoyên fahmkirinê wê bi wê re wê pêşbixê. Ew qalib ku wê di wê temenê de wê bibê temenê darazên bi wê rengê wê bi wê re wê, rengên derkî ku mirov wê bi wê re wê bi wê bihizirê ku wê çî û çawa wê baş bê kifşbikê di mejiyê xwe de û bi wê darazê wê, di dewama wê de wê bê weke renek nerînî ku mirov wê kirinên li pêşîya ku ew bûna wê wan di çerçoveyek darazî de wê bikê ku ew wan fahmbikê û di dewama wê de wê, ew daraz wê çawa wê, li rengê kirin nîşandinê wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê we re dîtîn. Di aslê xwe de wê dema ku em ji wê nûqteya dawî a wê rengê fahmkirinê gavê diavêjin wê hingî mirov wê, çawa wê, bi wê re wê, di renekê de wê, bi wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê, kirinên xwe wê bi wê rengê wê ew darazên xwe ku ew çawa dikê temenê wan û kirina wan de wê bi wê re wê were dîtîn. Di temenekê kirinekê û kirina wê û têtîna darazî a di temenê wê de wê, di wê rengê de wê, weke di renekê pêşditina wê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, bihizirê. Minaq wê, tiştên baş dîtîn û baş nedîtîn wê bi wê re wê, li wan bihizirê. Wê tûndûtûji wê ne rast û nebaş wê were dîtîn. Zor wê nebaş were dîtîn ku ew ji çî jî bê.

Di wê temenê de wê, darazên me wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê li ser wan rengên darazî û hwd re wê encamên wê xwe di kirinên me de wê bi fahmkirinên me re wê bidina dîyarkirin. Minaq wê, dema ku mirov bihizirê zor û tûndûtûji ne baş û ne rast bê wê demê wê di kirinên xwe de wê, ew wê nekê. Yan jî wê bikê wê weke tiştê ne rast kirî wê bê dîtîn û pêşwazî kirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê jî bê. Di wê rewşê de wê tiştê din wê dikarê wê li vir wê bikirpênê û wê fahmbikê. Minaq wê di wê têtîna darazî wê de wê, çendî wê cihê destûrê wê giring bê ku mirov wê bi kirpênê û bêjê ku wê deestûr wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê,

kirinên me û xûyên de wê bi reng û awa bikin û wê kirinên wan bidina dîyarkirin? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov li wê dihizirê, wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ev têtîna wê, di wê rengê de wê, di serî de wê, têtîna destûrî û darazê wê dikarê wê ji hev di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Daraz dikarê ne tenê ji destûrekê û hwd were kirin. Dikarê ji wê zêdetirî gelek temen û çavkaniyên wê yên weke rewîstî û hwd jî hebin. Yan jî hinek têtînen din ên felsefeyî û hwd hebin.

Di wê rengê de wê, dema ku wê, bi awayekê darazî wê xwe ew bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê, di aslê xwe de wê di mijara darazê wê bi çavkaniya wê re wê, di wê rengê de wê karibê weke aliyekê wê yê giring xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di temenê darazê de jî wê li pêşîya destûrê wê rest wê hebin û em di serî de wê, divê ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bikirpênin û wê werênina ser ziman. Di nava civakê de wê, di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên bi sazûmanî ku wê bibin wê bi wê re wê bibin. Sazî wê, di nava xwe de wê, dema ku ew adilî û bû û gihîşt wê sazûmana xwe wê di nava xwe de wê xwediyê wê, rengê restî ku ew bi wê dibê û tevbigirihê, bertekê bide nîşandin û hwd wê bibê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, ev wê, di nava civakê de wê, dema ku mirov bihizirê wê mijara bertekên li hevd ên di wê temenê de ku wê di nava civakê de wê bibin wê, ji aliyekê ve jî wê weke temenekê pêşketinê ê nava civakê jî wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, mijara têtînan destûrê û civakê wê di wê çerçoveya wê de di dewama mijarê de wê bi çend gotinan wê dikarê wê werênê ser ziman. Ber ku wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê biafirênê. Mînaq wê dema ku mirov wê mijare destûrê wê di nava civakê de wê werênê ser ziman wê, rengên fahmkirina civakê wê, di awayekê de wê, di rengekê de wê salixkirina wê, hertimê wê bo wê karibê weke temenekê pirsgirêkî jî bê, ku ew bi destûrî jî bê.

Ber vê yekê wê di serî de wê derketina dervî wê, di çerçoveya nava civakê de wê hizirkiriina wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were dîtin ku wê civak wê, di nava xwe de wê, xûyek bê, restek bê û ankû reşwek din a di wê rengê de bê wê, bi gelek awa û rewşên din

re jî wê karibê salix û bi temen bikê. Wê di wê temenê de wê ew rest û xûy û hwd wê, weke rêgezêk navendî a razber wê bo wan rewşan hemûyan wê bide nîşandin. Em wusa hasab bikin ku wê di nava civakê de wê, minaq 50 milyon kes wê hebin û hemû dijîn. Wê demê wê rewşa jîyanê wê bi gotinî wê weke razber wê bimênê. Wê herkesê ku ew dijî wê yek wê ne weke yê din wê bijî. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê 50 milyon rengên jîyanê wê demê wê hebin. Ev wê, di wê temenê de wê, demê wê gotina jîyanê wê tenê wê di wê çerçoveyê de wê bigihênê 50 miliyon jîyankirinê û rengên wê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê hingî wê di wê rengê de wê, gotina jîyanê wê di wê rengê de wê, herkesê ku wê bikardihênê wê, ji aliyê xwe ve wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi temenê wê û afirandina wê re wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Rest wê, di temenê darazî de wê dikarê wê bêjê ku wê berê wê hetimî wê bi ya baş ve bê. Lê wê heman tiştê wê dema ku mirov wê li ser ya gotina destûrê re wê bihizirê wê nikaribê wê bibêjê. Gotina destûrê wê çendî ku wê di dîmenekê de wê weke ku wê heman restê wê karibê ji wê bi çavkanî jî bê lê wê di wê temenê de wê ev wê ji wê cihê bê. Destûr wê, weke ku wê carna wê di nava gel de wê were ziman wê, weke ku ew hatî salixkirin û heya wê bibînê. Di wê temenê de wê ew dîtin wê dema ku ew hat kirin û pirezekirin wê çawa wê encamê wê bi xwe re wê werênê wê destûr wê li wê ne hizirê. Ber ku destûr li şûn xwe nahizirê û wê berê wê ne bi şûn ve bê. Ber wê ber ku wê hertimî wê bi pêşîya wê ve bê.

Di wê temenê de wê mijara destûrê wê di aslê xwe de wê, di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê teybet wê bi wê rengê wê xwe di nava jîyanê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, dema ku ew weke tîgînekê xwe di wê rengê de wê dide dîyarkirin wê li gorî wê hizirkirin wê, di wê temenê de wê, ji aliyê wê ve wê rast bê. Lê ji aliyê kes, kom û ankû girseyekê ve wê kirin wê çendî wê rast bê wê deestûr li rastbûn û ne rastbûna wê ne hizirê. Di wê temenê de wê, rengên gotinên rastbûn û ne rastbûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê nebin. Wê tenê wê bi ya hebûna wê ku ew weke wê hebê re wê hebê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser

ziman. Ya ku wê hebûna deestûran di awayekê de wê, di nava jîyane civakan û hwd de wê di pêvjaoyên civakî û hwd de wê bikê temenê pirsgirêkan û hwd jî wê çavkaniya wê di aslê xwe de wê ev nûqta bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê rengê de wê mijara destûrê wê dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê li wê dihizirê wê, dibînê ku wê weke yekalî wê xwediyê rengekê dîtînê û fahmkirinê bê. Lê ev aliyê din wê çawa wê hebê, were dîtîn, fahmkirin û hwd jî wê ew jî wê weke pirsgirêk din a ku wê hertimî wê hem cihê wê û bersiva wê vala bimênê bê.

Di mijarên hizirkirinê ên bi civakî de wê, civak wê, di wê rengê de wê ghiştina li destûrê wê di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê, di wê temenê de wê, di wê rewşê de ku wê rewş ev bê wê demê wê, destûr wê hertimî wê bi wê formelî û hevrastiya xwe ku wê pêde wê herê wê, çî encamên wê bibin û wê çawa wê bibin wê di wê temenê de wê, weke mijarek zêde giring ku ew li wê were hizirkirin û fahmkirin. Minaq wê di encama wê de wê, ku wê bi wê pêdeçûyinê û nerîna li pêş re wê kirinekê wê bibînê û piştre li şûnê wê encamên xirab ku ew divê ku ew werina telefikirin û ankû nerastî ku ew werina rastkirin wê, di wê rengê de wê, çawa wê ew wê bibê. Di mijara hizirkirinên bi destûrî û hwd de jî wê, di wê temenê de wê mijara destûrê wê encamên wê yên ku ew bi başî bîn û ne bi başî jî bin wê weke têgînna li gorî wê bêdaraz jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bimênin.

Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di mijara wê û hizirkirina wê de wê, ev rewş wê, çawa wê were fahmkirin wê bo civakê û jîyanê wê weke pirsgirêk her demê wê xwe bide dîyarkirin. Bo tiştêkê najî weke kevirêkê, hesinekê û hwd wê, li şûn neçûyin û ne hizirkirin wê ber ku wê nebê wê, ew daraza wê destûrê wê karibê were dîtîn ku ew bi wê rast bê. Lê bo zindiyek ku ew weke mirov dijî û dihizirê wê ew wê, di wê temenê de wê weke faktorek ku ew rewşa jîyankirinê û hizirkirinê weke ji aliyekê ve nabînê û ankû li wê kor a wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê ew destûr wê were dîtîn.

Di mijara destûrê û hwd de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bi wê re wê karibê bide dîyarkirin ku wê mijara destûr û civakê wê di wê temenê de wê, li ser temenê hebûna zindiyê a ku ew dijî û dihizirê re wê di wê temenê de wê temenê pirsgirêkê wê xwe bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, rewşa civakê wê, mijara wê ya jîyankirinê wê di wê rengê de wê bi destûrê wê bi gotina 'civaketiye' û civakbûnê û hwd re ku wê were ser ziman wê çendî wê di wê temenê de wê karibê were fahmkirin wê cihê lê hizirkirinê bê. Di wê temenê de wê, ev weke mijarek zêde giring ku wê pêvajoyên jîyankirina me wê di reng û awayekê de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijara civaketiye wê, bi wê re wê, weke aliyekê zindiyî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ber ku wê çavkanî û temenê wê hebûna zindî weke mirov û hwd wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Di temenê hizirkirina bi destûrekê re wê, minaq wê dema ku wê kirinek wê mianq weke girtina kesekê di zindanê de ku wê şaş wê were dîtin û ew kes ew 10 sal bê di zindanê de bê wê çawa wê, ew bi şûn ve wê herê û wê weke ku ew maxdûriyeta ku wê kesê di wan deh salan de jîyankirî wê telefî bikê?. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke ku wê di nava gel de wê were gotin wê di rewşek weke kes bi ya ku windakir re wê wê ew wê bi sînor bimênê bê. Di **nava** civakên hemdem de wê, hemû rewşên civakî, bi sazûmanên wê, sazî û hwd wê li ser temenekê destûrî û hwd wê bèn demezrendin. Wê di wê temenê de wê restên jîyane demên hemdem ên civakî ku wê bahsa wan wê were kirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê bi wan were hizirkirin. Wê di nava jîyanê de wê, salixkirinên weke bi statû, weyn û ankû rol û hwd re wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bê dîtin. Civak wê di wê rengê de wê, di nava wan rewşan de wê, di temenekê bi wan statûyan ku wê di zikhevdû de wê bi wê bijî re wê xwediyê rengekê dîtbarî ê bi wê jîyankirinê bê.

Çerçoveya têkiliya civak û destûrê

Di aslê xwe de wê, dewama wê de wê weke aliyekê wê giring wê mijara civak û destûr wê, di awayekê de wê, derkeve hemberî me. Dema ku em di wê temenê de wê beremberê gotina civakê em gotina destûrê wê dihildina li dest wê, demê wê gotina destûrê wê ji dîyardeyekê zêdetirî wê weke çerçoveyek pêşketinê a bi dîyardeyî ku wê di çerçoveya wê jîyane civakê û hwd de wê bibê wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di dewama wê de wê dikarim wê werênima ser ziman ku wê mijara civakê û civaketiyê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Destûr di nava civakê de wê, weke temenekê têtîniê ê ku wê bi wê re wê, bi zêhnî wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê û hwd bê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Cîcero wê dema ku wê têtîliya civakê û destûrê wê werênê ser ziman wê bi gotina "li deverê ku civakê hebê wê destûr jî wê li wir bê" re wê, di wê rengê de wê, ew wê bi hev re wê têtîliya wê dênê û wê werênê ser ziman. Em dikarin li ser wê gotinê re wê, di wê rengê de wê bi temen bikin û wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara destûrê pêşî wê bi têtîna destûra nivîskî û destûra ne nivîskî re wê ji hev cihê wê di temenekê de wê, di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Destûra nivîskî ku wê 'weke destûra giştî a civakê' jî wê were dîtin di aslê xwe de wê, di çerçoveya wê gotina giştîyê wê weke gotina ku wê li hemberê wê rengê fahmkirina civakê û pêşketina wê ya bi destûrê û pêvajoyên wê re wê ji gelek aliyên ve wê, weke bê temen jî wê karibê bimênê bê. Ber ku wê destûrê wê, mirov nikarê wê di ti demê de wê ji ya ku ew nivîsandî wê bi tenê re wê werênê ser ziman.

Ya ku ew hatî nivîsandin weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê weke şewayekê wê yê ku ew di wê de ew ji nava rêgezên destûrê û hwd ên nava civakê ku ew bi dîyarî hena û ew ji nava wan hatiya naqandin bê. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser têtîna naqandinê re wê, di rengê de wê tenê wê awayekê, beşek û ankû qatekê wê bi xwe re wê, weke ku wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, destûrê wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê, di çerçoveya civakê de wê, di wê rengê de wê, hilde li destê wê, ji ya ku em li wê dihizirin û wê dibînin wê zêdetir wê di wê de wê weke ku wê hebê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê bide dîyarkirin.

Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di rengê de wê, bide çêkirin. Destûrê wê, dema ku mirov wê, di wê

rengê de wê bikê ku wê fahmbikê mirov wê di çerçoveya jîyane mirov de wê fahmdikê û weke kju em cismekê û ankû rewşek bûjenî û fizîkî wê fahmdikin em nikarin wê di wê temenê de wê bi rengê wê bi jîyane zindî û dijî û hwd re wê, fahmbikin. Wê di wê temenê de wê, ev wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di serî de wê, di rengê de wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê hinekî jî wê li ser têtînen çandî re wê bi gotinekê wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê her çand wê dema ku mirov wê çerçoveya wê dihizirê wê bi xosletên wê yê teybet re wê rêze-dîyardeyna ku wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê rengê de wê dikarê wê fahmbikê wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, têtîna civakê wê dema ku mirov wê bi wê re wê, di çerçoveya têtîna çandî de wê hilde li dest wê, çawa wê salixkirin û fahmkirin wê bi zêhnî wê bi wê hebin wê weke aliyna ku mirov dikarê di çerçoveya vê fahmkirinê de wê li berçav bigirê bê.

Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê û kes wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijara kes û civakê de wê, ji aliyê pêvajoyên wê yê pêşketinê ve wê, di demên hemdem de wê di wê temenê de ew kîjan alî wê zêdetirî wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê bê derxistin li pêş wê pirr zêde wê, li wê were lê hizirkirin. Durkheim wê ji aliyê girseyîya civakî ve wê nêzî mijarê bibê. Weber wê ji aliyê tekekasiyîyê ve wê nêz bibê. Wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê, weke mijare ku wê pirr alî bê. Wê di wê rengê de wê, dema ku wê li nava wê bê hizirkirin wê li ser çî temenê wê ew wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, hewlbêdayin ku ew bi wê temenekê fahmkirinê were çêkirin.

Wê dema ku wê di wê çerçoveyê de wê li civakê wê were hizirkirin wê çawa wê çerçoveyek civakî a bi sazûman wê bi wê were fahmkirin wê hinekî wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê, were fahmkirin. Di nava pêvajoyên pêşketina civakî de wê mirov dibînê ku wê di nava rengên hizirkirina ên weke bi çandê felsefeyê û hwd wê, di aslê xwe de wê hinek miftayên ku em di çerçoveya hizir, teorî û felsefeya destûrî û hwd de jî fahmbikin wê karibê bide me.

Di wê rengê de wê, di wê temenê de wê, şêwayên hizirkirinê ên weke bi kevneşopî, rewîst û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyana ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, mijara fahmkirinê wê di wê temenê de wê, li wê were hizirkirin.

Di wê temenê de wê têtîna destûrê wê mirov nikaribê wê tenê di çerçoveya têtînek destûrê jî aliyê destûrçêker ve ku wê bê hanîn li ser ziman ve wê, bi tenê wê fahmbikin. Ber ku wê di wê rengê de wê, destûr wê, di awayekê de wê, weke navê renekê têtîliyên nava mirovan ên bi hiş û ku ew bi wê dihên fahmkirin û dîtin jî bin.

Di wê temenê de wê, mijara deestûrê wê, di wê temenê de wê, tenê ku mirov wê bi wê rengê wê li ser rewşên têtînî ên bi wê fahmkirinê re jî wê, bi wê re jî wê werênina ser ziman wê di wê rengê de wê, weke çerçoveyek berfireh a ku em bi wê fahmbikin re wê bê dîtin û wê karibê were fahmkirin. Li ser wê temenê di aslê xwe de mirov diakrê wê pirsas ku wê destûr ji çî diafirin wê dikarê bipirsê. Wê di temenekê civakî de wê li ser xûy, fêrbûn û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, weke çerçoveyek restî a bi wê jîyankirinê jî wê dikarê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku em li ser temen û têtînek felsefeyî re wê li wê bihizirê wê lêgerînên mirov ên bi ermanca gihiştina têtînen başî û nebasîyê, rasti û ne rastiye û hwd wê, di wê temenê de wê, weke aliyana ku wê, li ser şêwayên salixkiri ên bi fahmkirinê û hwd re jî wê di wê temenê wê fahmkirinê de wê dikarê bicihbikê û wê fahmbikê.

Di wê temenê de me li jor hinekî bahsa têtîna destûrî a xwezayî kir li ser pêvajoyên felsefeyê ên demên kevnera re. Wê di aslê xwe de wê di vê çerçoveyê de wê weke aliyekê temenî wê dikarê wê bikirpênê wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, têtîna destûrê wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê, weke 'têtînekê' ku wê bi destûrî, rêgezî, û hwd re wê, di awayekê de wê, were fahmkirin jî bê. Ev wê di nava felsefeyê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê de wê, weke têtînek ku wê li ser wînek xwûdayî re jî wê di demên kevnera de wê were ser ziman. Lê di temenek fîzîkî û hwd de wê, şîroveyên li ser xwezayî wê weke ku em bi têtîna gûharînê a haraklit, têtîna atomê a demokrit û hwd re jî wê, di renekê de wê, weke têtînek destpêkî û hwd wê were fahmkirin. Di nava felsefeyên baweriyî û olî de wê weke têtînek wîni jî wê ji aliyekê ve wê were salixkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Di demên

ku wê li ser têtîna wî nê re wê bê hanîn li ser ziman wê demê wê kirpêendina li wî nekê wê were kirin. Wê di wê temenê de wê, herêkirina hebûna wî nekê ku ew her tiştê dide dîyarkirin û ankû li gorî wê û dîyarîya wê pêşdikeve wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, mianq li ser têtîna destûrî a wî nê re wê, bi têtînek pozitiwist wê John Austin(1790-1859) wê, bahsa sê dîyardeyên weke serdestiyê, pêrazandinê (in: sanction) û fermankirinê wê bikê. Di wê temenê de wê, bi wê rengê wê di awayekê de wê bê nê ser ziman k uwîn weke destûrê k uew har pê nasekirin wê demê wê, serdestîya wê çawa bê wê dikarê wê li wê bihizirê. Hegel jî wê di temenekê de wê di têtînan destûrê de wê bi wî nê wê li hebûnekê wê lêbigerihê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de ew, hewldanên wî yê di çerçoveya têtîne şubjeyî de biwê xwe gihandina têtînek xwûdayî û hwd jî wê, di aslê xwe de wê, weke encama wê rengê fahmkirinê bê ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê gotina 'serwerîya destûrî' wê di rengekê de wê were bigotinkirin û wê bi wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, têtînek ku wê di wê temenê de wê karibê wê rengekê hizirkirinê jî bi xwe re bide me. Ev têtînan wê bi serê xwe wê, weke têtînek ku wê întîbayên ku ew bi têtînan dikarê di xwe de biafirênê wê ji têtîna hegel a di xwe de li xwûdayekê dihizirê wê ne cûdatir bê. Wê di wê rengê de wê weke ku wê berî ku wê xwûdê wê were wê destûrên xwe bişênê û wê xwe jî di wan de wê bicihbikê weke şubjeyekê wê di wê rengê de wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Ya ku wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mijare destûrê wê, bi serê xwe wê di rengekê de wê ne hêlê ku wê bi têtînek xwezayî wê hilde li dest jî wê ji aliyekê ve wê ev bê. Wê ji aliyê têtînan û gotina 'destûra xwezayî' ku wê were bi lêvkirin de jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê destûrî a ku wê bi wê re wê, were gelemperkirin û ankû wê bi têtînek gelemperî wê were ser ziman jî bê. Wê di wê temenê de wê di wê de wê ji têtîna destûrî a xwezayî wê zêdetirî wê têtînek gelemperî a di darêjka xwezayê de bi şubjeyî di wê temenê de hatî dayin fahmkirin wê di reng û awayekê de wê were dîtin.

Di wê temenê de wê, destûr wê ber vê yekê wê, di wê xwestekê de bin ku wê civakên îteatkar wê biafirênin li xwe. Di wê temenê de

wê, civakên destûran ên îteatkar ku wê biafirin wê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê di awayekê de wê wekek u wê bê dîtin. Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê bi mijara fahmkirina civakê re wê fahmbikê ku wê, di wê temenê de wê, li ser çerçoveyek destûrî re wê çawa wê biderfet bê ku mirov bahsa wînbûnê û ankû bi wînbûnekê bikê. Di wê temenê de wê, destûrên ji destûrê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weyn di wê de wê bileyizin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê di demên hemdem de wê mijara cibêchikirina goitna 'destûrê' ku wê were bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê li kû û çawa wê bicih bikê û wê di çî rengê de wê dikarê wê fahmbikê wê, ew jî wê weke mijarek din a fahmkirinê bê ku wê derkeve hemberî me. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara destûrê wê di wê rengê de wê, ji wê aliyê ve wê, çawa wê were fahmkirin wê giring bê ku mirov wê, li ser wê bisekinê. Mînaq wê dema ku em bahsa 'serwerkirina destûrê' û ankû 'serwerkirina wîna destûrê' dikin wê bi wê re wê çî wê were qastkirin? Di wê temenê de wê di rastiyê de wê bahsa têtînek destûrî wê were kirin û yan jî wê bahsa têtînek hegomenikî ku wê di zikê wê de wê hatî bicihkirin û wê bi wê bahsa wê were kirin? Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, hertimî wê, dema ku wê bahsa wê 'serwerkirina destûrî' wê were kirin wê, weke bi kirdeyî wê di gotinê de wê 'yek' ku ew hebê û dervî me bê ew were serwerkirin wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Ev wê weke têtînek ku wê karibê ji gelek aliyên ve me bi gelek têtînen dervî û ankû bi wê jî di çerçoveya wê de jî bide hizirkirin. Ji aliyekê ve wê dema ku ez li wê rewşê dihizirim weke ku wê Hegel dixwezê wê kirdeya bi wîni ku ew dihê xwestin ku ew wê, di rengekê de wê, ji destê mirov derxê întibayekê jî wê bi wê re wê bi xwe re wê bide me.

Di nava rewşa fahmkirina pêvajoyên destûrî de wê, dema ku mirov wê, di awayekê de wê li ser têtîna restî re wê li wê bihizirê wê, weke levkirin, lêhatin û ankû lênehatina xûy, tevger, kirin û hwd jî bê. Di wê temenê de wê şaş dîtin û ankû şaş nedîtin wê, ne bi rewşa restekê ve wê girêdayî bê. Wê bi rewş û rastîya wê, weke du rewşên têtîni ku ew levbikin û ankû lev nekin û hwd ve wê di rengekê de wê bi wê ve wê weke girêdayî bê. Di wê temenê de wê, di nava wê rewşê de wê gotina şaş û neşaşê, rast û nerastê, baş û

nebaşê û hwd jî wê di rengekê de wê dîtbar wê weke ku wê bimênê.

Wê dema ku mirov wê di çerçoveya têtîninê destûrî ên dewletî ên roja me li wê bihizirê wê bînpêkirina restekê û encama wê lêrazandin (in: *sanction*) bê. Wê di wê temenê de wê, di dema bînpêkirinê de wê, di wê temenê de wê encamên wê çî bin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê dikarê bi wê bihizirê. Bêgûman wê encamên wê hem herênî û hem jî wê ne herênî wê karibin werina kifşkirin û bèn hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê, di dewama wê de wê mijara darizandinê a weke bi dadgehên û hwd re wê dikarê di dewama wê de wê, werênê ser ziman. Wê di dadgehê de wê li ser wê temenê rewstî û rewşa bînpêkirinê û encama wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bê kirin. Di wê rewşê de wê, pêvajoya fahmkiriina restan û rewşên bînpêkirinê mirov dikarê wan ji gelek aliyan bvi cûr bi cûrî wan kifşbikê û werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çî rewş wê çawa wê were ser ziman wê weke mijara din a restî bê. Lê li vir wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê têtîna bînpêkirinê wê, dikarê wê di temenekê fîzîkî û dîtbarî de wê, di destpêkê de bi van herdû aliyan re wê fahmbikê. Aliyê pêşî ê fîzîkî weke minaq yek yê din bikujê û hwd re wê, werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê, weke kifşkirina encamê li ser temenê wê li gorî wê bergirên destûrî û cezakirinên wê werina kirin. Mafê jîyanê di her têtînê de wê weke mafekê pîroz bê wê mirov nikarê ji destê kesekê din wê bigirê.

Aliyê din ê bi bînpêkirinên dîtbarî jî ên weke yên bi zêhnî, rewşên weke ku wê di roja me de wê bi têtîninê di çerçoveya têtîninê 'maf û azadiya ramanê' û hwd de wê werina ser ziman re wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê zêhnî bê û wê, ev jî wê, di aslê xwe de wê bergirênên li dijî xwe hanîna li ser ziman û ankû bi rengê xwe hanîna û ankû rengê jîyankirinê û hwd wê, mirov nikaribê bi temenekê destûrî û hwd re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, ev tenê wê, weke rewşna ku wê, li gorî hinek zêhnên serdestî û destûrên wan wê bibin bin û wê, di wê temenê de wê, ev wê, ne rewşna rast bin.

Ber ku wê axiftin, xwe hanîna ser ziman û weke ku ew dixwezê jîyankirin û hwd wê, weke xosletên jîyankirina mirov ên ku mirov nikarê wê, di temenê hinek mudahaleyên de wan herê bikê bikê bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê, mudahaleyê li wê bikê

wê weke ku wê li çerçoveyek jîyanî a bûyina li pêşarojê ku wê bibê jî wê bibê wê were dîtin û bi wê re wê weke rewşek pêşilêgirtina wê bê û wê, mirov nikarê bi temenekê mirovî û rast wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di rewşa herêkirina têtînen restî ên weke ku ew bi rewşa herêkirina wan ya li ser aktivbûn û ankû ne aktivbûna wan re wê were ser ziman bê. Wê dema ku wê, restek ne aktiv bê wê çawa wê nikaribê wê herê bikê? Di wê temenê de wê, restek wê dema ku ew newê bikarhanîn jî ku ew di temenekê de wê, were bikarhanîn wê, encamên wê bi başî wê hebin wê ne bi derfet û rast bê ku ew pêşîya wê were girtin. Di wê temenê de wê, di nava rewşek têtîliya civakê û restê de wê, di wê rengê de wê, cih û derfeta ji hev naqandin û hwd kirina hinek restan bo serdestiyê û yê din weke piştguhkirinê û ankû serdest nekirinê wê hem ne rast bê û hem jî wê dema ku ew were kirin wê bi armanca ji rê û hevrast wê derxistina civakê û hwd jî bê.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev rewş wê, di demên derketina dewletiyê de wê, xwe bide dîyarkirin. Destûr wê, bi dewletê û bûna wê re wê destpênekin. Lê wê awayekê wê yê naqandî selleksiyonist wê, di wê temenê de wê li ser esasakê zêhnî wê, bi wê re wê destpêbikê. Wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, dewlet bê gihandin li zimanê, çandekê, felsefeyekê, rengê fahmkirinê û hwd wê di wê temenê de wê bi zêhn wê karibê wê bi temenê wê re wê fahmbikê. Ev jî wê di rengê de wê temenê wê biafirênê ku wê, dewlet 'civake xwe biafirênê' wê hinekî jî wê di wê temenê de wê, weke xwediyê wateyekê bê. Ti civak di aslê xwe de wê nikaribê li gorî zêhniyeta dewletekê û ankû çerçoveya wê li wê bihizirê. Wê hertimî wê derketina dervî wê bi wê re û pêvajoyên wê yê pêşketinê re wê bibê. Wê di wê temenê de wê, ber vê yekê wê hertimî wê dewlet wê, bi civakê re ku wê di nava gengêşîyî de bê hinekî jî wê temenê wê di wê rengê de wê, li gorî xwe dîaynkirin û bi sazûmankirin û hwd ve wê girêdayî bê.

Aliyekê din wê bi wê re wê xwe bi mijarê re wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku mirov karibê destûrê dervî dewletê wê salixbikê bê. Wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov li temen û pêvajoyên destûrê ên ku wê diafirê li wê bihizirê wê ew bi derfet bê ku mirov ji wê cihê

karibê wê li wê bihizirê bê. Her wusa wê, di dewama wê de wê, dewlet wê weke iktidarê bê û wê, di wê demê de wê, karibê ji wê bihizirê? Di aslê xwe de wê, çendî ku wê, di wê temenê de wê, hinek dordor wê di roja me de wê bêjin ku wê ne bi derfet bê ku mirov iktidarê ji destûrê cihê nikarê li wê bihizirê jî lê wê, bi derfet bê ku mirov li wê bihizirê. Destûr bi iktidarê destpênakê di nava jîyane civakê de. Lê hebûna iktidarê bi wê re wê bi pêvajoyek wê re wê, destpêbikê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, ber wê yekê berî wê weke ku wê bi wê hebê wê piştî wê jî wê di wê temenê de wê bi wê karibê hebê..

Li vir di aslê xwe de wê, mijara iktidarê wê ji du aliyên ve wê herî hindikwê ê dikarê bi çend gotinan wê di dewama wê de wê dikarê werênê ser ziman. Yek wê ji aliyê civakê vê û ya din jî wê ji aliyê destûrê ve bê. Pêşî wê ji aliyê civakê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Weke ku em li jor wê bi gotinekê wê hanî ser ziman ku wê sînorê dewletbûnê wê bo civakê wê ne sînorekê zêde berfireh bê û wê civak di nava wê de wê, nikaribê weke ku ew bi xwe dixwezê bijî û pêşkeve wê bi pêvajoyên xwe yê pêşketinê wê nikaribê pêşkeve. Ev jî wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Lê dewlet bo ku ew xwe bide domandin wê hebûna civakê wê karibê li ya xwe fede bikê. Yanî wê, di dewama wê de wê, çawa wê, weke xwe wê li wê bijî wê, di wê temenê de wê, awayê civakî ê heya wê ji hin aliyên ve pêşîya awayên pêşketina wê bigirê û ji hinek aliyên ve wê li gorî ve wê bide vekirin û destûrên xwe wê li gorî wê sererastbikê û wan pêşbixê wê, di wê temenê de wê, çawa di nava wê sînorê wê de wê pêşkeve wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, werênê ser ziman bê.

Di têkiliya nava civakê û iktidarê de wê, bi sînorkirina wê çendî ku wê ew wê ser destûrê re wê bikê wê ji wê derbasbûn jî wê di awayekê de wê, bi destûrê re wê karibê bibê. Ew jî wê di wê temenê de wê bibê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê destûrê civakê zêdetûrî di xwe de esas girt û pêşketinê wê di nava xwe de bi watekir û pê de wê, deerkeve dervî wê.

Di wê temenê de wê, destûr û civak wê, bi hevdû re wê, di awayekê de wê karibin li ser hebûna iktidarê û ya dewletê û hwd re jî ew bibina temenna gûharîner di wê temenê de. Wê di wê rengê de wê her awayê civakê ê bi wê afirî ku ew bi destûrî hat salixkirin wê li gorî wê gihandina awayekê destûrî wê biriqîna wê ya li iktidar

û dewletê wê di temenê xwe nûkîrinê bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin.

Lê weki din wê dema ku wê ji jor ve wê bi destûrî wê weke ku wê bi wê li civakê weke were lê hizirkirin û weke 'li şûna wê bê hizirkirin' jî wê weke ku wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, xwe di dewama wê de wê, bi wê re wê, di regekê de wê karibê bide diyarkirin. Destûr di wê temenê de wê, pêwîstiya wê ya fahmkirinê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê karibê wê ji du aliyan ve wê bibînê.. Yek wê bi wê temenê civakî pêvajoyên wê yên pêşketinê ku wê çawa wê bi biriqina wê re wê, temenê gûharînê û xwenûkîrinê wê bi wê re wê biafirênê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, iktidar wê, bi dewletê wê li ber wê xwe negirê û nebê xwediyê helwestên kifşkar ku ew weke xwe bikê. Wê dema ku wê ew kir wê hingî wê civakê ji rêya wê ya rast a dîrokî wê weke ku wê derxê jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava jîyane civakê de wê, mirov dema ku wê li ser temenê normatif ve wê li wê bihizirê wê pêvajoyên wê yên dîrokî wê bidina dîyarkirin wê, sazûmana civakî wê di her demê de wê, têngîhên restî ku wê bi awayekê wê, di nava wê de ku ew dihên jîyîn û bi bandûrin wê bên dîtin wê hebin. Ev jî wê bi têngîna 'restên dihên jiyîn' û ankû 'destûra dijî' re ew dihê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê wateya wê di wê rengê de wê ew bê ku wê di kîjan demên dîrokê û hwd bê û çavkaniya wê çî bê ku wê, restên destûrî ku ew di nava jîyane wê de bûna û hê weke aktiv û xwedî wate û kifşkariyê na wê, bi wê re wê, di regekê de wê werê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi gotinê li ser têngîna deestûrî û ankû restî re atfên bi gotina 'dijî' û ankû jîyanê re ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê ku ew dijî, serwer a, heya, dijî, xwediyê temenekê dînamîk a û hwd re wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji vir wê di dewama wê de mirov dikarê mijarê hinekî li ser têngîna civaknasiyê di çerçoveya jîyane civakê û pîretizekirinê restî û deestûrî re wê li wê bihizirê. Ev hinekî dikarê weke mijarek ku ew bikeve bale têngîna û hizirkirinê civaknasiya dadî de jî bê. Lê wê li ser temenekê dîrokî wê dema ku mirov wê di wê temenê de wê li wê dihizirê wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê mijara têngîliya hizirkirin li ser rewşa jîyanê a

civakî û rewşên bi hevdû re jîyankirinê, temenê wê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, karibê li wê were hizirkirin. Minaq wê di demên serdemên navîn de wê di destpêkê de wê, hizrên Mezdek, û heta suhrewerdî û şehrezorî wê di wê temenê de dikarê mirov bikirpênê. Di dewama wê de wê kesên weke Kûre haldûn û ankû ´ibnî haldûn´ wê di wê temenê de wê hizirkirinên ku ew dikê wê di rengekê de wê mirov karibê bixwênê ku wê, di temenekê civakî û hewldana fahmkirina wê ya di wê temenê de ku wê bên kirin bin.

Di dewama wê de wê, di serdemên navîn de wê, wê pêvajoyên hizirkirinên li civakê wê di serdemên navîn de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibê û wê çawa wê bi hevdû re wê li ser temenekê rewîstî wê bê jînkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê di demên ronansasê de wê bi teybetî wê di çerçoveya civakî û keseyetî wê bi hevdû re wê di temenê têtikiliyên wan li ser temenekê hiş û felsefeyê re wê bê dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, berî wê demê wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê mijare tekakesî û ankû kes bi serê xwe wê, di rengekê de wê di nava şertûmercên xwe wê, di rengekê de wê li wê were hizirkirin. Têgînên xilasbûnê ku wê bi baweriyî û hwd jî wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê ji kes wê di dîmenekê de wê weke ku wê bên dayîn destpêkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bii wê re wê, bi destûr û restên baweriyê û teolojikî û hwd re wê li wê were lê hizirkirin.

Ji demên ronansasê û hwd û pê de wê, dem bi dem wê hizirkirinên ku wê bi felsefeyê zêdetirî wê derkevina li pêş wê bibin. Minaq hizrên Spinoza, descartes, Montesquieu, Beccaria û hwd wê, di wê temenê de wê karibê were kirpêendin. Di wê temenê de wê piştî wê, comte, hobbess û heta Weber, durkheim û marks mirov dikarê wê pêvajoyê bi gelek kesên ku wê di wê warê de wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê bibin. Marks wê di temenekê de wê li ser temenê hizirkirinên têtikiliyên hilberînê ên jêr û jorîn re wê bixwezê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di nava çerçoveyek civakê de wê Weber wê, kes wê weke kirdeyekê wê bixwezê wê derxê li pêş. Li ser temenekê hizrî û heta ku wê hinekî jî teolojikî wê durkheim wê giştîya civakê û kollektifiya wê derxê li pêş. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina

ser ziman. Hizrên Beccaria wê li ser pergalek restên destûrî ên cezayê û hwd re wê bibê. Lê wê, di dewama wê d ewê, tişteke din wê werê dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê pêvajoyên hizirkirinê wê di dewama wê de wê hin bi hin wê li ser temenekê realist û rasyonel ku wê çawa aliyên weke yên humanist wê li berçav bigirin û hwd re wê, di temenê û çerçoveyekê de wê hin bi hin wê pêşkevin. Ev jî wê weke serkevtinê û pêşketinek giring di wê pêvajoya pêşketinê de bê. Beccaria wê di xabate xwe ya bi navê “di derbarê sûc û cezayan de” wê werênê ser ziman ku wê, kirinên cezayî wê çawa wê, pêwîstiya xwenûkirinê jî wê ji aliyekê ve wê li gorî wê bi xwe re wê bînina ser ziman. Di wê temenê de wê, weke ku em di çerçoveya hizrên Jean-Jacques Rousseau de dibînin wê di çerçoveya gotina “hevpeymaniya civakî” de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, têgîna hevpeymaniya civakî wê, weke rengekê hizirkirinê ê li civakê rewşenbîrên dema ronakbîriyê jî bê. Di çerçoveya civakê de wê, mijarê wê di wê temenê de wê were hildan li dest. Beccaria wê, li hemberî cezayekê wê lêpîrsînê û heta derxistinê û pêşxistina restên destûrî ên ku wê di wê çerçoveyê de wê pêwîstbin wê di gelek waran de wê bi wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê de wê weke ku em di nava hizrên Maine wê, serî li destûra dana berhevdû wê bide. Wê li rojhilatê û heta hindistanê û wê li gelek deveran wê bigerihê û fêrbûnên xwe wê, di wê temenê de wê bikê temenekê fahmkirinê jî. Li vir wê xosletên hizrên Maine wê di serî de wê, ew bê ku ew li ser temenekê rasyonel wê bi aqilmeşandinê wê çawa wê bigihijê encamê wê were dîtin. Maine wê li ser çavdêriyên xwe yên li ser rengên darizandinê û hwd ku wê bînê ser ziman wê pêvajoyên peresandinê ên ku wê bi wê re wê di çerçoveya jiyane civakî de wê çawa wê bibin wê li ser wê re jî wê, di rengê û awayekê de wê weke ku wê bi wê bihizirê û wê li ser wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di têgîna Maine wê bi têgîna hevpeymanî ku wê bi temenekê destûrî a ku wê li ser fahmkirina kesê û hwd wê avabê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, di hizrên xwe de wê, di derbarê demên berî demên dîrokê de ku wê çawa wê, ji çerçoveyek komî jî wê zêdetirî wê weke kombûnek bi malbatî û bi çerçoveya malbatî wê hebê wê li ser wê re wê di rengekê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê li ser pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman. Di wê

temenê de wê, erka kes, rewşa ciwanan, kalan û hwd wê beremberê hevdû wê çawa wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew çerçoveyek civakî ku ew bi wê heya wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijara civakê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di serî de wê, weke ku mirov wê dibînê wê pêşî wê li ser temen û çerçoveyek civakî û civaknasî di zikhevdû de wê, weke ku wê were dîtî û fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, ji temenê civaknasî wê pêvajoyên lê bandûrkirinê ku wê bi wê re wê çawa wê bibin wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê li ser wê bisekinê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê, bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê mijara fahmkirina pêvajoyên wê yên fahmkirinê û di nava wê de ên demên berê û demên nû û pêvajoyên piştî ku wê çawa wê biibn wê bi wê re wê weke aliyna ku wê bi wê re wê li ser wê were sekin in bê.

Di wê temenê de wê, di nava jîyane civakê de wê, di aslê xwe de wê di mijara fahmkirina restên civakî de jî wê, di wê rengê de wê bê dîtî ku wê civaknasî wê bi wê temenê civakî wê derkeve li pêş. Marks wê dema ku wê li ser temenekê metalyalist wê pêvajoyên civakê li ser temenê temenê tîkiliyên hilberînê ên kapitalist, bingihê wê yê çînî û hwd wê ew wê dahûr bikê. Wê bi wê re wê, li ser temenekê dîyardeyî re wê mijarê wê bikê ku wê fahmbikê. Di dewama wê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, Durkheim wê li ser tîgîn û nêzîkatîya civakê a kolletif re wê, bi temenekê çandî û funksiyonist re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Freud wê li ser temen û tîgîne derûnî re jî wê, bi çerçoveyek derûnî re wê, restên civakî û zêhnî wê bi wê bixwezê ku ew fahmbikê ku wê çawa wê bandûrê li pêvajoyên pêşketinê wê bikê.

Di wê rengê de wê pêvajoyên hizirkirinê ku wê bibin wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, civak wê çawa wê bi hevdû re wê di çerçoveya wê de wê were fahmkirin

wê weke mijara pêşî a ku wê li ser wê bê sekin in bê. Di demên piştî ronansê re wê, civaketî wê bi wê temenê wê were kifşkirin û navaroka wê û pêvajoyên wê yên pêşketinê û yên ku ew dibin wê çawa wê werina fahmkirin wê li ser wan were sekin in. Di wê temenê hizirkirinê bi armanca gihiştina çerçoveyek baş a ideal a civakî û civaknasî di fahmkirinê de wê bi wê re wê, li wê were kê hizirkirin. Di wê rengê de wê, dema ku em bi wê armançê wê dihizirin û wê dixwezîn wê werênina ser ziman wê, demê wê di wê temenê de wê, civak wê li ser çî temenê restî û hwd wê bê fahmkirin wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku ew were dîtin û fahmkirin.

Di wê demê de wê, di demên hemdem de wê pêvajoyên hizirkirinê wê weke ku mirov wê minaq bi marks û hwd re wê bibinê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkiirn. Marks, tekoşîna çînî dikê navende hizirkirinê xwe û li ser wê re dihizirê. Di dewama wê de pêvajoyên xwe afirandinê li ser temenekê metalyalistî re wê, bi têtikilyên hilberînê ên jêr û jor re wê werênê ser ziman. Li gorî marks wê di pêvajoyên hilberînê de wê, ne tenê wê hilberînê bikin û bikina têtikilyên hilberînê de. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê wekî din restên destûrî, ramyarî û civakî jî wê bi temenekê bîrdozikî wê biafirênin.

Li ser wê temenê de wê dema ku mirov li wê dihizirê wê dibînê ku wê bê hizirkirin ku wê jîyane mirov wê, civakî û dîrokî bê. Di temenê wê rengê fahmkirinê wê, weke nêzîkatîyek ku mirov wê dema ku wê hilde li dest wê ne ji navenda wê ya civakî, dîrokî û xwezayê ku ew di nava wê hilde li dest. Wê li dijî wê bê ku wê mirov ji temenê civakî dîrokî û xwezayî dûr were hildan li dest. Li gorî wê jî wê her her elemenên civakî wê di pêvajoya bûyîn û gûharînê de wê, bi hevdû re wê di têtikilyê de bin.

Di dewama wê de wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê li ser temenê aborî û têtîna wê ya jorîn ramyarî re bi wê re di ahengekê de wê werênê ser ziman. Aborî wê weke çavkaniyek afirandinê û xwe bi wê re afirandinê wê di wê temenê de wê were dîtin û wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Li ser wê temenê ku mirov bahsa têtikilyek destûrî û civakî nbi hev re bikê wê şertûmercên xwe yên navendî û civakî de wê, bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. di temenkê jêr û jorin de wê, çerçoveyên ramyarî, bê destûrî û hwd bê wê li gorî wê, ji şertûmercên xwe yên bûjenî wê bi bandûr

bibin û wê bi wê re wê, di regekê de wê, xwe bi wê re wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê destûr wê bi temenekê fizîkî, bûjenî û kirinî ê jîyanî ku wê li ser şertûmercên wê û hwd re wê, karibê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê re wê, pêvajoyên afirina hêzên aborî û hwd jî wê bi pêvajoyekê re wwê bibin û wê di dewama wê de wê, bûyîn û xwe afirandina mirov jî wê bi wê re wê bi wînek bixwe wê di dewama wê de wê bi xwe wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Ev pêvajoya xwe afirandinê ku wê li ser temen, têkilî, pêvajo û rewşên din ên aborî re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke pêvajoyîna ku wê pirralî wê di nava jîyane bi têkiliyî a bermeberê hevdû de wê biafirênênin bin.

Di wê temenê de wê, têtîna destûrî wê di regekê de wê di çerçoveya têtînek ramyarî a bi wê têtîna aboriyê re diafirê re wê, weke temenê jorin ku wê were ser ziman wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê, wê dema ku wê bahsa rewşa ramyarî a li ser pêvajoya hilberîna aborî re ku wê werênê ser ziman wê di zik wê de wê weke ku wê weke têtînek temenê jorin wê destûrê jî wê bi wê re wê, di regekê de wê, weke temenek kifşkar a li ser wê temenê aborî û hwd re wê li wê bihizirê û wê weke ku wê werênê ser ziman. Marks wê dema ku wê bahsa wê têtîliya aborî û ramyarî û bandûrîya wê ya li hev wê bikê wê, di pirtûka xwe ya bi navê "18 brumaire" de wê, ew wê, di çerçoveya hizrên xwe yê li ser şerê navxweyî ê fransa re wê di regekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, nêzîkatîya marks wê di wê temenê de bê ku wê dema ku wê têtînen weke yê destûrî wê hilde li dest wê vajî têtînen din ên îdealist ku ew ji civakê û pêvajoyên hilberînê û temenê aborî razber dikin û wê dihênina ser ziman wê, bi wan re wê di ahengekê wê di regekê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê rengê hizirkirina wî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ew destûrê wê weke bi serê xwe wê weke têtînekê razber wê nabîne û wê bi wê rengê wê naxwezê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li gorî wê têtîliya marks wê têtîna destûrê wê hilde li dest re li ser temenekê têtîliyên civakî ên fizîkî, dîrokî, û hwd re wê, bi temenê sazîyên civakî ên şariştan (civil)

wê, dihilde li dest û wê dihênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, weke têngînek temenê jorin lê wê bi pêvajoyên pêşketinê ên temenkê jêrîn re wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê de wê dema ku em bahsa têtîliya aborî û hwd bikin wê weke ku wê bi wê were fahmkirin ku wê dema ku mirov wê bikeve wan têtîliyên hilberîner de wê, ne tenê wê hilberînê wê bikê. Wê bi wê re wê, pêvajoyên afirandinê wê, di awayekê de wê, çêbikê û bihiş bi wêne bikê. Di wê çerçoveyê de ew dîmenê bûyî ku ew li wê dihizirê wê, dixwezê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman wê, bi temenê metalyalîsma dîrokî û dîyalektîkî re wê, di rengekê de wê li ser pêvajoyên jîyane civakî û hilberînê û hwd re wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê pêvajoyên afirandinê wê bi jîyane civakê û xwe afirandinê û bi wê re wê bûhûrandina pêvajoyên gûharînê ên ji demê li demê wê bixwezê ku wê bi wê temenê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê weke ku wê mirov karibê ji nêzîkatiya marks wê fahmbikê wê dewlet wê dema ku ew çendî tûndûtûjîyê li ser serê girse û civakan ew diafirênê û pêvajoyên zêhnî ên bi sînorkirinê diafirênê wê bi wê re wê, temenê wê, di rengekê de wê, bi tûndûtûjîyê wê weke mîreteyekê wê barî pêşarojê jî wê bikê. Li ser temenekê zêhnî meşîn û bi wê re wê dema ku wê xwe hanîna li ser ziman wê, di wê bêtemeniya xwe de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, êdî wê ew wê, weke rêyek xwe bi wê jîyankirinê wê bibînê. Ber ku wê di wê temenê de wê bêtemenî wê, weke bi şêwayên sehêtkirinê û ankû li şûna li wê gûhdarkirin û nerînê wê xwestina ew li wê gûhdarbikê û bînerê û di wê temenê de wê, ji xwe re wê bikê rewşek îteatê û hwd re de wê, bi wê ew ew wê temenê wê barî pêşarojê wê bikê. Ya ku wê, piştî rûxîna yekitiya sovyetê ku wê di aslê xwe de wê li giştîya dûnya hegomenîkî wê bi wê re wê bibê jî wî ji wê ne cihê bê.

Wekî din wê temenê rûxîna sovyetê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bigotinekê wê werênê ser ziman. Wê di wê warê de wê tenê li ser temenekê teorîkî meşîn û aliyên wê yên weke bi jîyane şariştan (sivil) û hwd re wê, ji aliyên rewşên weke bi têtîliyên ramanî û hwd wê kêma hewldanên fahmkirinê û di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê teoriya marks ku wê di bin bandûra şoreşa burziwa a firansa de wê

bimênê û wê li pêşîya şoreşek sosyalist wê, şoreşek burziwayî wê dênê jî wê hebê.

Ev wê di rengekê de wê, bê temenê wê ku wê derketina dervî wê di rengekê de wê nebê. Wê dema ku ew şoreşa bûrziwayî bû wê êdî wê ji wê derbas nebê.. Wê di wê temenê de wê gotina marks a pêşî şoreşa burziwa û piştire ya sosyalist wê, nivê wê yê pêşî wê were û bibê û nêvî din wê ji hevokê di wê temenê de wê winda bibê.

Hizirkirinên di wê temenê de wê, werina kirin wê di wê temenê de wê karibin di gelek waran de wê, têgîn û temenekê azmûnî di fahmkirinê de biafirênin. Lê wê di serî de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê û rewşên nava wê ku wê ji ya hebûna dewletê wê zêdetirî wê giringtir bin wê, di wê temenê de wê, di derbarê navaroka wê de wê, kê m şîroveyên bo fahmkirinê ên li ser wê temenê wê werina kirin. Ev qad wê dema ku wê weke qwadek vala wê bimênê bi teorikî êdî wê ji aliyê rewşên dîn ên teorikî re wê di wê temenê de wê, were dîtin. Wekî din wê rewşa makanismaya dewletê jî ku wê di wê temenê de wê, li ser temenê avabûna wê ev wê were hizirkiriin û wê bi wê re wê bi bûhûrîna bi şoreşê û ankû reformê (xwenûkirinê) bi bûhûrîna wê were lê hizirkirin û hwd re wê, ew temen wê weke ku wê newê afirandin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, ji xwe wê, li şûna rengê civakê dîtina çerçoveya dewletê wê, weke aliyekê din ê ku wê weke kêmesîya wê teoriyê ku wê bi xwe re wê, temenê rûxînê wê bi wê rengê wê werênê. Heta roja me jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku li ser temenekê civakî wê hizirkirinên bi wê re wê kê m bin. Yên ku ew di çerçoveya civake dewletî ku wê weke ´netewî´ jî wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, ew têrê nekê ku ew rewşa civakê bi wê were fahmkirin. Wekî din wê aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê, civak wê dema ku wê were lê hizirkirin wê bi temenê gûharînên bi dewletî û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê weke têgînek ji temenê jorin bi wê dihê nerîn bê û wê di wê temenê de wê, ji gelek aliyên ve wê wê bê temenê nedîtina hebûna civakê.

Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê çî ji civakê wê were fahmkirin wê bi serê xwe wê weke mijare zêde giring a ku mirov wê serî li wê biwastênê bê. Ber ku wê di wê temenê de wê, ev wê, di her demê de wê weke têgînekê wê derkeve hemberî me. Di wê temenê de wê, mijare civakê û navaroka wê bi têtikiliyên wê yên

hilberînî û hwd re wê kifşkirin û wê hanîna li ser ziman û di wê temenê de bûyîna xwediyê seknekê wê temenê gûharîner ê temenê jorin jî wê bi wê re wê bibê bê. Li ser wê temenê wê di wê rengê de wê weke temenekê jorin wê, tenê rewşa abori û ankû aliyê wê yê têtîna ê ramyarî bi wê hizirkirin jî wê di wê rewşê de wê di nerînê û dîtînê de wê weke ku wê kêmbimênê. Ya ku wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê were dîtîn ku ev wê li hemberî civakê wê zêde razber wê bimênin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, dema ku wê rewş wê ev bê wê demê wê mijarên civakê wê, di rengekê de wê, weke ku wê were fahmkirin wê di nava çerçoveya têtîliyên jêr û jorin û ankû têtîliyên wê de wê li wê hizirkirin jî wê êdî wê bi wê re wêbi sînor wê bimênê. Di wê temenê de wê şîroveyan ku wê li ser temenê civakê wê werina kirin wê bi sîroveyî ku wê weke aliyê hizirkirinê wê li ser wê temenê jorin wê bi wê li wê were hizirkirin wê bi çerçoveyek teorikî wê pêşxistin û di temenekê razber de wê danîna ber civakê wê weke wê rewşa beyenîbûna mirov a ji nava xwezayê bi aqilbûna wê re wê weke rewşek beyenî wê xwe bide dîyarkirin.

Di her temenekê de wê, temenê jêrîn wê civak û hwd wê di fahmkirinên wê yê şenber û hwd de wê weke ku wê bêbersiv wê bimênê wê di dîmenekê de wê were dîtîn. Ev jî wê bi wê re wê, rengekê din ê hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê li holê. Wê dema ku em bi wê re wê li wê hizirkirin wê, dikarin wê fahmbikin ku wê mijare temenê civakî wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser temenê kifşkirinên temenkê jorin û ankû ramyarî û hwd re wê, li wê hizirkirin wê di temenê razber de wê, bi nêzîkatîya teorikî wê encamekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Em di wê rengê de wê, divê ku wê hinekî din wê derkevina dervî wê û wê di wê temenê wê yê bingihînî de wê fahmbikin. Wê li ser wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di wê mijarê de wê, rewşên weke yê destûrî û hwd ku wê weke rewşna razber wê di wê temenê de wê bi serê xwe wê werina pêşxistin wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, weke encama rengekê hizirkirinê ê bi wê rengê jî bin. Ev jî wê, di rengekê din de wê, bi destûrî wê weke ku wê di dema civake koleder de wê, bi wê rengê îteatkirina wê û bi rengê civake faodal de wê bi wê rengê îteatkirina wê ku ew bûna wê, di dîmenekê ji wan hatî lê ghiştin û hwd re wê, ew wê, êdî wê, were pêşxistin. Di wê temenê de wê gotina rejîma destûrî ku mirov

wê di wê temenê de wê pêşbixê û wê bi wê re wê di dewama wê de wê, li wê bihizirê wê rast bê. Wê di wê rengê de wê, rejima destûrî wê, di wê temenê de wê hemû lingên wê yên bi wê rengê ku ew bi wan li civakê dinerê wê li ser temenê îteatê bin. Ev wê ber vê yekê wê fektorên dervî aboriyê ên weke ol, ramyarî, çand û hwd wê, weke temenê wê ku wê bèn pêşxistin wê ji wê re wê bina temen.

Durkheim wê dema ku wê li ser têngîna civakî û jîyane wê weke bi têngînek 'xwezayî' wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê, bixwezê ku ew bi temenekê metafîzîkî û pêşherêkirinên wê re jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bi pêvajoyên wê, li ser wê temenekê dîyardeyî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê hemû pêvajoyên fahmkirinê wê tenê bi encamên wan ên ji wan derxistin û hanîna ser ziman re wê hanîna ser ziman wê ne tenê bê. Di dîmenekê de wê weke wê fahmbikê û wê bènê ser ziman jî wê, bi wê rengê û temenê wê xwediyê fahm û wateyekê bê. Di aslê xwe de wê, têngîna dîyardeya 'jîyane civakê a xwezayî' ku wê di wê temenê de wê weke dîyardeyekê wê li wê were lê hizirkirin wê bi wê temenê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare jîyane civakê wê di wê temenê de wê weke dîyarde û fektorek objektiv bi têngînek temenî ê asta jorin wê were lê hizirkirin û hanîn li ser ziman re wê, êdî wê di wê rengê de wê bi wê re wê bibê. Ew temenê jorin ku wê marks wê di encama tøkili û pêvajoyên hilberîna aborî de ku wê weke afirandina wê werênê ser ziman wê, ew hertimî wê weke temenekê jorin ku ew danekeve jêrîn wê bimênê û wê di wê temenê de wê, bi temenê xwe yê restî, destûrî û hwd re wê, di wê rengê de wê, bê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a bi statûyî û di dewama wê de jî wê weke statûqûyekê ku wê xwe bide pêşxistin jî bê. Li ser wê temenê wê dema ku em wê temenê jorin mînaq weke ramyariyê wê hildina li dest wê di temenê wê de wê têngînên destûrî û hwd wê di wê rengê de wê çawa wê werina ser ziman wê, di aslê xwe de wê weke mijarek zêde giring wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin.

Gelek şîrove ku wê di çerçoveya ramyarîya abori û ankû aboriya ramyarî û hwd de wê werina kirin wê ew wê temenê jorin wê di wê temeniya wê ya jorin de wê çawa wê weke fektorekê wê kifşbikin û wê fahmbikin wê li ser wê bisekin in. Pêvajoyên wê yên gûharînê û

hwd wê, di regekê de wê, weke ku wê ji gelek aliyan ve jî wê, weke bêbersiv wê bimênin. Di aslê xwe de wê dema ku em li wê temenê re wê bêna ser ziman wê têngîna marks wê weke têngînek destpêkirî lê berdewam û dawîya wê ne hatî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bimênê.

Ber vê yekê wê li ser gotina 'temenê jorin' re wê ew wê êdî wê bi têngînen din ên ku wê tenê li ser wê esasê temenê jorin wê werina fahmkirin û wê bêna pêşxistin û hwd re wê pêşkeve û ankû wê were pêşxistin û ew pêxistin wê bê dayîn domandin.

Li ser wê temenê mijarên weke çand û rewîstê ku wê derkevina li pêş û wê weke temenekê fahmkirinê ê li asta temenê jorin wê bimênin jî wê di wê temenê de wê, li ser wan re wê êdî wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de em wê demê wê hinekê jî wê li ser wê temenê civakî ê bi têngîna temenê jorin re wê divê ku wê li wê bihizirin. Wê di wê temenê de wê rengên têkiliyên nava temenê jorin û jêrin wê di awayekê de wê, weke ji aliyê temenê jorin ve ku wê li wê were nerîn û wê bê kifşkirin wê bi wê re wê li wê were lêhizirkirin. Gotinên weke 'her tişt li gorî destûrê' ku wê weke 'rastiyana' wê werina ser ziman wê li ser wê temenê wê weke têngîna ku wê bi wê çerçoveya razberî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ya li gorî destûrê ku ew ne li gorî civakê û ankû ne li gori ahenge jîyanê jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê yê din ku wê mirov wê karibê bikirpênê bê. Ber ku wê ya temenê jorin wê bi mantiq, rengê derk, awa, şêwa û hwd re wê, xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a bi xwe re bê. Wê di dewama wê de wê, li ser temenekê teorikî û razberiyek ku wê bi awayekê ji aliyê qût û ku wê di dewama wê de wê weke bi temenekê hizrî û bîrdozî û hwd ku wê li gorî wê were hizirkirin û wê 'weke wê were kirin' jî ku wê bê hewldankirin wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, têngîna bîrdoziyê û weke wê kirin wê di wê rengê de wê her tiştê wê karibê li ser wê temenê bi xwe re vebêjê û bêna ser ziman.

Wê weke ku wê weke wê jînkirin wê were gotin wê di wê rengê de wê bitêngînek razberî ku wê li gorî wê têngîna hizrî ku wê bê xwestin were kirin. Weke wê fahmkirin wê, karibê li ser temenekê kirinê ê kirinî û hwd re wê were ser ziman û fahmkirin. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê temenê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe

bide dîyarkiriin. Di wê rengê de wê, di nava têtînen weke weke wê hizirkirin û ankû weke wê jînkirin de wê, weke xêzkirinek tenik wê hebê ku mirov wê, bi regek hiş li wê bihizirê ku wê çawa wê ji bûhûrê ya din û ji ya din bibûhûrê li wê êdî wê fahmbikê.

Di mijara têtîna destûrê de jî wê, dema ku wê were lê hizirkirin wê di aslê xwe de wê, ev têtîna û çerçoveya zêhnî a ku mirov wê fahmdikê bi hişmendiyekê wê, ev têtîna temenê jorin wê xwe di regekê de wê weke ku wê di wê re wê bide biriqandin. Wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di awa û regekê de wê bide dîyarkirin. Di nava kirdeya têtîna a temenê jorin de weke bi têtîna ramyariyê re ku mirov bi wê re dihizirê wê, di wê temenê de wê, aliyê wê yê objeyî û şubjeyî wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve wê, weke ku em dikarin serî li durkheim bidin ku wê li ser temenê pêşketinê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê ên li ser têtîna re wê werênê ser ziman wê li ser çerçoveya civakê û pêvajoyên gûharînê re bi gotina peresendinê wê werênê ser ziman û wê bêjê 'di pêvajoyên peresendin de wê diyardeyên temenî bi awayekê ciheyîya civakî û bi yekbûnekê re wê, xwe bidina dîyarkirin. Li gorî wê têtîna wê weke hevgirtiniyek mekanî ku wê bi çerçoveyek hevgirtiniya organikî wê pêşkeve û wê di nava wê de wê, çawa wê, bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê kes wê bi serê xwe wê derkeve li pêş û awayekê xweser wê bistênê wê, li ser wê temenê bi xwebûn û bi hevve bûn wê weke çerçoveyek wê ya civakî wê, di temenê gîrêdaniya hevde wê bêtê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di regekê de wê durkheim wê bihizirê û wê bêtê ser ziman ku wê di pêvajoya civakbûnê de wê kes wê çendî ku wê pêşkeve û wê pisporî bi wê re wê pêşkeve û wê bi wê re wê bixwe bibê wê, di dewama wê de wê zêdetirî wê, di çerçoveya civakî de wê, mihtacê hevdû wê bi wan re wê di zikhevdû de wê pêşkeve.

Di wê çerçoveya civakî a bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, durkheim wê balê bikişênê li ser çerçoveya têtîna restî a destûrî weke bi têtîna sûc û cezayê jî. Di dewama wê de wê, du têtînen weke gûnahîya bawerî û sûcdarîya olî wê, di regekê de wê ji hev cihê bikê. Gûnahîya bawerî wê li ser temenekê têtîna ê weke ya bi

zêhnî ku wê baş were dîtin û newê dîtin ku wê di çerçoveya wê têtîna zêhnî a wê baweriyê de bê. Ya civakî jî wê, di wê temenê de wê, li ser çerçoveyek weke ya ku mirov wê tiştê li hemberî kesekê din ê jîyanê dijî bikê weke hîleyekê lê bikê, derbeyekê belesebeb lêxê, zirerek nebaş ku mirov nexwezê bide û hwd re wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê durkheim wê sînore gotina gûnahiyê wê, di çerçoveya têtîna sûcdariyê de ku ew berfireh dikê wê di wê çerçoveyê de wê têtînen weke yên orfûadet, kevneşopî, rewîst û hwd jî wê weke têtîna werênê ser ziman wê li ser wan bisekinê. Di wê temenê de wê, ev rengê destûra cezayê ku ew li wê dihizirê wê aliyê pêşî wê bi civakê seretayî (primitive) were wê werênê ser ziman û aliyê duyem jî wê bi civakên hemdem re wê di rengekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, durkheim wê li ser xûyên mirov re jî wê hinek gotinan wê bînen ser ziman û wê bêjê ku wê, xûy bi restên destûra cezayê û ya cezayê a hemdem hemwek dikarê were. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa xûyan û wê bê kirin wê bi wê re wê nêzîkatîya Weber a li ser awayekê dana berhevdû a civaknasiyî jî wê dikarê di rengekê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Şêwayê ku wê li ser awayekê destûrî di nava têtînen civaknasiyê de wê li wê bihizirê wê li ser temenekê kirdeyî ê pirralî ê fahmkiriinê bi temenek sedemî û hwd re wê were dîtin.

Weber wê aliyekê din wê weke ku mirov di nava hizrên Durkheim de jî dibînen wê, li ser wê bisekinê. Ew jî li ser temenekê bi hewldana fahmkirina wê pêşketina weke ya pêşketina hemdem ku wê were pênamekirin wê li ser wê bisekinê. Wê çawa wê li ser temenekê fahmker wê bide rûnandn wê were dîtin ku wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, rengê hizirkirina Weber wê di temenekê pozitiwîst de bê û wê bi awayekê rasyonal ku wê bi şêwayekê dahûrî wê bixwezê xwe bi wê bigihênê şêwa û rengekê fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtin.

Pêvajoyên civaknasiyê wê dema ku wê ew wê werênê ser ziman wê li ser temenekê pêvajoyên peresendinê ên li dûv hevdu ku wê werina û bibin û wê di dewama wê de wê, çawa wê hevdu pêşbixin û wê her dem heyî wê ji ya ku wê piştê wê were bê temen wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, bi demê re wê têtîna têrbûnê û

gihiştinê wê, bi wê rengê wê bi çerçoveyek civakî wê li ser têtîna weke yên deestûrî û hwd ên fahmkirinê jî wê bi wê ew li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di fahmkirina civaknasiya Weber de wê du gotin wê di zikhevdû de wê di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê rasyonalbûn bê û ya din jî wê bi wê re wê, têtîna dema hemdem ku ew êdî weke diyardeyekê ew di temenê fahmkirinê de dihê bicihkirin bê. Di temenê fahmkirinê zanînê de wê têtîna dema dema hemdem wê weke diyardeyekê wê çawa wê dikarê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, bi rengê hizirkirinê ên weke li ser temenekê xwe dahûrkirin û gihiştinek li ser temenekê aqilî ê bi realistî û rasyonali ku wê bi têtînek felsefeyî weke ya objeyê û weke wê biriqîna wê jî wê girtina wê bi fahmkirinê û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê şenber fahmkirinê wê bisekinê. Di dewama wê de wê, aqil wê pêvajoyên ku ew bi têtîna û gihiştinê jîyankirina wê di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên xwe yên afirandinê û fahmkirinê bi wê ku wê bidest wê bikin re wê temen û awayê dema hemdem wê reng û awa bi diyardeyî wê bistênê. Weber wê di awayekê de wê rewşa fahmkirinê a weke ya şewirmendiya li ser çand, û kevneşopîyên civakî re bi destûrî kirin û biriqandina wê ya li nava pêşketina wê weke gave pêşî a rasyonalkirina wê ya li ser wê temenê wê yê civakî wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Livir em, wê jî dikarin bi gotinekê wê werênina ser ziman û wê bêjin ku wê, di fahmkirina rasyonalmê de wê, di wê çerçoveyê de wê watelêkirina wê li ser temenekê levkirin û ya şenber a di jîyanê de bi awayekê pozitiw wê li berçav girtinê û weke wê di awayekê de wê nerîn û hanîna ser ziman de wê were fahmkirin. Yanî bi gotinek din wê li ser temenê şenberîyek jîyanî û ji rewşên razber ên bi fahmkirinê û hwd di rengekê de weke dîrketinê re wê weke ku mirov wê dibînê wê werênê ser ziman.

Di nava têtîna Weber de wê, dema ku wê bahsa çalakiyan wê bikê wê bi gotina çalakiyên mirovî, çalakiyên kevneşopîyî, çalakiyên hêstî, û bi awayekê din weke çalakiyên rasyonel û çalakiyên li gorî armancê û hwd wê di wê temenê de wê, li dîv hev wê rêzbikê û wê di wê temenê de wê li ser wê re wê bêtî ser ziman. Di wê temenê de wê çalakiyên kevneşopîyî wê, di nava civakê de wê li ser esasê di şewayekê li gorî orfûadetên wê û di ahengek wekhev de ku ew dihên danîşandin wê bêtî ser ziman. çalakiyên hêstî wê bi temenê

wê yê li ser hêstê re ku wê bê kirin û dîyarkirin re wê werê ser ziman. Wekî din wê aliyên ên weke minaq çalakiyên rasyonal wê li ser temenê têtînanê weke yê rewîstê (û ankû etîkê), olê, estetikê û hwd re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew li ser wan re werênê ser ziman. Çalakiyên li armancê jî wê, bi temen û têtîna li ser esasê li ermancên kirinê bi bijartinên raayonalî ku wê li ser xûyan û hwd re wê bêtî dayîn nîşandin û hwd re wê bêtî ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di rengekê de wê bi gotina rasyonaliteyê a aborî û rasyonaliteya destûrî re wê, di rengekê de wê bihizirê û wê bi wê temenê wê, têtîliyê û girêdanekê bi fahmkirinê wê bixwezê dênê û werênê ser ziman. Li gorî wê, rasyonaliteya destûrî û formelmantiqîya wê, di xûyên aborî de wê têtîliyê rasyonaliteyî wê beremberê xwe wê bi wê re wê bibîne. Ev hizrên Weber wê di çerçoveya têtîna kapitalisma hemdem de jî wê, weke aliyna hizirkirinê ên li ser kar û qizinckirinê û hwd re wê, temenê fahmkirinê wê jî hin aliyna ve wê weke ku wê biafirênin.

Di pêvajoyên dîrokê ên ku em di çerçoveya mijarê de li ser xate têtîna deestûrî û hwd de wê bi pêvajoyên dîrokê re wê li wê dihizirin wê bi têtînanê destûrî ên rasyonal re ku wê werina dîtin û fahmkirin wê di demên hemdem de jî wê bi pêvajoyên pêşketina rasyonaliteya hemdem wê li ser esasê hêz, sazûman û pêvajoyên wan ên pêşketinê re wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di nava pergalek civakî de wê, rasyonalîzm wê xwe li ser kirin, çalaki, xwestek û hwd re ku wê bi temenekê rasyonaliteyî re wê li wan wê were hizirkirin re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Pergal wê, di wê temenê de wê bi wan aliyan û bi bûna berê wê li wan aliyan û hwd re wê, di temen û awayekê de wê bihizirê û wê temenê hizirkirina xwe wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Li vir wê, dema ku wê mirov wê li hizrên Weber dihizirê wê, di nava têtîna destûrî û ya ramyarî bi tioplojikî de wê, di rengekê de wê têtîliyê wê bixwezê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê minaq 'tipolojiyên destûrî' û 'tipolojiyên ramyarî' wê, bi têtîliyê re wê bixwezê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê re wê dema ku ew li wê têtîna tipolojiyê dihizirê wê bi aliyên wê yê din ên weke karismatikî û hwd re wê bi temenekê rasyonal û fahmkirinê re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di felsefeya Weber de wê, kes wê di wê temenê de wê, weke dîyardeyek dîyarker wê karibê di wê

temenê de wê bibê û wê dîyar bikê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, kifşkarîya kesên karismatik û hwd wê li wan wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, derketina li pêş a kesan bi xûyên xwe yên serwer, baş û hwd re ku wê, bi temenekê bi wê rengê wê bibin wê li ser wê re wê bixwezê wê pêvajoya dîyarî bide fahmkirin. Di pêvajoyên bûhûrîna ji civakên kevneşopî li civakên hemdem de wê, girîngiya kevneşopî orf û adetan wê kêmbibê û wê li şûna wan wê parlemen, birokrasiyên hemdem û hwd wê cih bigirin. Li ser wê temenê jî wê, destûr ji pergalek restên çandî ku wê hê baştir wê, bi awayekê sistemetizebûyî û bi pêvajoyên peresendinê ku ew bi xwe re di bûhûrînê re ku wê derkeve li pêş wê bibînê.

Di aslê xwe de wê, ev tîgînên Weber ên li ser esasê tîgîna tîkiliya çand û destûrê ku wê di çerçoveya demên hemdem û kevn de wê, bi pêvajoyên pêşketinê, peresendinê û bûhûrînê û hwd re wê, bîrê ser ziman wê, tiştêkê din jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em di dewama wê de dixwezî li ser tîkiliya çand û destûrê bihizirin wê di dewama wê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê li ser çand û destûrê re wê weke dîyardeyek sêyem wê, çawa wê xwe bide dîyarkirin wê bide dîyarkirin. Ew pêvajo wê, weke dîyardeyekê wê çawa wê bibê bi awayên wê yên bûyî re û wê di awayekê din de jî wê, çawa wê çand bi serê xwe û destûr wê bi serê xwe wê, dîmenên xwe wê bidina dîyarkirin wê karibê were fahmkirin û li ser wê were sekin in.

Di aslê xwe de wê pêvajoyên pêşketinê wê, di wê temenê de wê, çendî ku em dikarin li ser temen û çavkaniyên wê yên dîyardeyî û hwd re wê fahmbikin jî lê wê di wê temenê de wê, bi hebûna xwe ya bûyî re wê, weke rastiyeke tîgînî a fenomenî ku mirov wê, hilde li dest û wê fahmbikê jî wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Wekî din wê pêvajoyên pêşketinê ên destûrî ên demên piştî ronasansê ku wê, felsefeyê wê ji xwe re wê bi encamên wê re wê bikina temen û wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê weke bi serê xwe wê weke aliyekê pêşketinê wê li ser serê civakê wê weke temenê jorin bi tîkiliyên xwe yên weke pergalên ramyarî, aborî, çandî û hwd re wê, were dîtin û fahmkirin.

Lê di wê temenê de wê, ev bi serê xwe bûyîn wê di nava pêvajoyên pêşketinê de wê tiştêkê din jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê dema ku mirov li wê dihizirê wê

dibînê ku wê pêvajoyên destûrî wê bi serê xwe wê, pêşkevin û wê di temenê de wê, çerçoveya xwe ya fahmkirinê bi serê xwe bi felsefeyî, civaknasî, çandî û hwd wê, biafirênê. Ev dîyardeya çandî ku wê di dewama gotina destûrê de wê were ser ziman wê karibê ji ya bi temenê civakî cihêtir xwe bi dîmen û awayekê bide dîyarkirin. Wê bi temenê li ser pêvajoyên pêşketinê ên destûrî û hwd re wê, di wê rengê de wê bi regekê wê karibê xwe bide dîyarkirin û bide hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê bi wê re wê, di wê rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, destûr wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re ku wê xwe ji temenê civakê bi cihê bi serê xwe wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî wê bi wê rengê bi çanda xwe ya pêşketî re wê, bi çanda civakî a pêşdikeve û ankû pêşketî re wê karibê temenê pevçûnên zêhnî û hwd jî bi wê temenê biafirênê û di nava civakê de wê di wê rengê de wê biafirênê.

Ev jî wê di wê temenê de wê, di regekê de wê, çendî ku wê weke di dîmenekê weke yê pevçûna zêhnî a nava ya kevn û ya nû wê were dîtin jî lê wê ji wê zêdetirî wê wate di wê de wê hebê û wê karibê were kifşkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê ên ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê pêvajoyên çand û destûrê ku em di çerçoveya demên hemdem de li wê dihizirin em dibînin ku wê weke du fektori û diyardeyên ji hev cihê wê bi dîmenên cihê wê werina dîtin. Di wê temenê de wê, dema ku mirov li ser temenê ciheyiyya çand û destûrê bi wê bihizirin wê xosletên wan ên ji hev cihê jî wê bi wê re wê werina dîtin. Çand wê li ser temenekê dîrokî bi pêvajoyên jîyane civakê û fêrbûnên li ser wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ji nava malbat., dê û bav, hewirdorê, rewşên wêjeyê û hwd wê dinava civakê de wê bi wê bibê û wê bi wê re wê bi çandbûn wê bi mirov re wê temenê de wê pêşkeve. Destûr wê di regekê de wê çendî ku wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê wê weke dîyardeyek çandî û civakî wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê were dîtin jî lê wê bi wê rengê wê yê pêşketinê re wê du dîmen wê weke di zikhevdû de wê bi destûrê re

wê werina dîtin û jîyankirin. Yek wê li ser wê temenê ku ew ji wê dibê bê. Yê din wê weke bi serê xwe ku ew ji wê beyenîbûyî ku ew weke xwe bi xwe û bi serê xwe heya û dijî û cûda dide dîyarkirin û kifşkirin wê hebê bê. Di wê rengê de wê, ev dîmen wê weke dîmenekê destûrî ê ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê were dîtin û fahmkirin.

Di demên hemdem de wê minaq wê, di wê temenê de wê, di nava civakekê de wê kesên bi çandên cihê wê hebin û wê bèn jînkirin. Wê di wê temenê de wê, her çand ku wê, xwediyê temenekê bi destûrî were fahmkirin bê wê demê wê, di wê rengê de wê, ew wê çawa wê di nava hevdû de wê bijîn. Wê di wê temenê de wê, ew bi serê xwebûyîn û pêşxistina çanda a destûrê li ser wê re wê, bi dîmenekê wê yê din wê biafirê û wê çandên di nava hev de dijîn jî wê weke 'çandên bin' û hwd re wê, di temenekê qatagoriyî de wê, şîrove bikê û wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Ev rewş wê, di awayekê de wê weke bi çandê re wê bi têtikiliya wê ya bi ramyariyê re jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Car bi car gotinên weke ji hev cihêkirina deestûr û ramyariyê wê, di awayekê de wê li ser esasê ku wê di nava civakê de wê destûr ku wê weke temenekê navbeynkar wê weyn bileyizê wê hinekî jî wê li ser wê temenê wê bibê bê. Lê di aslê xwe de wê, bi çandî û destûrî ku me weke bi wê li jor hanî ser ziman wê, di nava têtikiliya destûr û ramyariyê de jî wê ew wê di rengekê de wê were dîtin.

Gotinên kirina ramyariyê li gorî destûrê di wê temenê de mirov çandî dikarê wan esas bigirê û di wê temenê de fahmbikê? Di aslê xwe de wê, ramyari wê xwediyê şewayê xwe yê fahmkirinê ê bi rengê rêvebirinê ê civakî bê. Di wê temenê de wê, di nava herdû aliyan de jî wê, karibin xwestek xwe bi awayekê cihê bidina dîyarkirin. Di tipolojiya destûrê û tipolojiya ramyariyê de jî wê, ev wê di wê temenê de wê, were dîtin. Ramyari wê dema ku ew dihê kirin wê li ser çî temenê wê ew wê were kirin wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, divîya ku ew li gorî civakê û rengên wê yên heyî ew bikê, ne ku ew rengên xwe bi razberî ji wê weke girtina û ew bi wê dixwezê bi wê bikê û civakê di nava wê de bigirê weke ku ew dixwezê.

Di wê temenê de wê, ev alî wê bi temenekê pirsgirêk wê di nava civak û kirina ramyariyê de jî wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ramyarî wê, di wê temenê de wê, dema ku ew ji temen

ve wê, were kirin wê, demê wê awayên civakê ên pêşketina wê xwe biriqandina li nava wê weke platforma wê bibê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, pergale ramyariyê ew lê girt wê demê ew wê ne ramiyaya civakî lê weke ramyariya rêveberî ku ew ne xwediyê temenekê civakî û ne jî bi xwediyê temenekê wê destûra ku ew dibêjê ew li gorî wê dikê jî bê. Wê weke bi serê xwe pêşketî, bûyî xwedî zêhn û çand û di wê temenê de ew wê ramyariyê dikê wê di dîmenekê de wê were dîtin.

Di wê temenê de wê ne tenê wê bikeve hemberî civakê wê bi wê re wê, bikeve dijî destûrê de jî. Di wê temenê de wê, bi ketina dijî herdû aliyan de wê ne pêwîst bê ku wê herdû ali di levkirinekê de bin. Wê di wê rengê de wê li ser rengên rêgezî ên hizirkirinê re wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di dewma wê de wê, weke aliyekê wê yê din wê, xwe bi wê re wê, bi temenê wê re wê bide dîyarkirin. Destûr wê di nava jîyane mirov de wê li ser kirin û kirinên rojeyî de wê, xwe bi wate bikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Wê dema ku wê, bi gotinên weke di nava xwe de xwediyê nîqaşên gengêşî û qisirdûngûyekê wê bi wê re wê were ser ziman ev gotin wê ne tenê wê bi temenekê weke ya ev wê, çendî bi gotinên hesan û weke vala wê were ser ziman jî lê wê di temenekê zêhenekê ku ew bi wê wê dikê û rêve dibê û bi wê xwediyê çandekê ya wê dikê bê. Di wê rengê de wê, ev wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê wê yê din bê mirov wê dikarê wê bikê bê. Li vir di pozisyona ramyariyê de wê, bo ku ew deestûr bikeve navê û navbeynkariyê bikê de ew di wê temenê de divê ku ew xwediyê temenekê fahmkirinê ê weke yê civakê bê. navbeynkari wê bi mantiqê li ser çerçoveyekê û nûqteyekê gihandina hevdû fahmkirinekê jî bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa destûrê wê were kirin wê demê wê destûr wê, di wê temenê de wê, destûr divê ku ew pozisyona wê bi teybetî bi aliyê civakê ve xwediyê rengekê fahmkirinê û dîyarkirinê bê. Wê demê wê ew wê karibê di çerçoveyek sazûmanî û pergali a civakî û hwd de wê karibê bigihênê li nûqteyekê.

Li vir em dikarin gotina rasyonalismê cardin di çerçoveya têkiliya civak û destûrê de wê bi bîrbikin. Tenê di nava xwe de weke xwediyê hunduriyek fahmkiriinê a rasyonal fahmkirin wê ji aliyekê ve wê nebes bê. Wê di wê temenê de wê, rasyonalism wê di wê temenê de wê di serî de wê li ser temenê fahmkirinê ê hevdû û

têkiliyên bi hevdû re wê, di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide diyarkirin.

Rasyonalism wê di wê temenê û nûqteyê de wê di wê rengê de wê newê fahmkirin ku wê têtînek ku ew destûr bê û ankû ramyari û hwd bê ku ew li gorî çerçoveya xwe ya razber û hwd wê fahmbikê bê. Wê di wê temenê de wê, ew razberîya wê ya navxweyî ku wê çawa wê bi têtîliya çend a bi aliyê din a weke civakê, kes û hwd re wê bi temen bibê û wê li gorî wê rastiya jîyanî wê bigihênê temen û awayekê fahmkirinê wê dikarê wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê. Yanî rasyonalism wê di wê temenê de wê, awayekê fahmkirinê ê bi têtîliya nava dûaliyan re wê di wê temenê de wê li ser temenekê şenber ku wê hevnasînê wê bi hevdû bikê û wê fahmbikê û hwd re wê were dîtîn û fahmkirin bê.

Mijare fahmkirina têtîna destûrê wê weke ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê mijara têtîna rasyonalismê wê di aslê xwe de wê weke temenekê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê demê de wê bi têtîna rasyonalismê wê weke ku wê kesên bi felsefeya destûrê re alaquadar dibin ên weke Niklas Luhmann wê li ser têtîna terminolojiya destûrê a xwe bi xwe afirandinê û hwd re wê di temenekê sazûmanî û pergâlî de wê bi wê bihizirê. Hizrên Luhmann wê dema ku mirov dinerê wê, were dîtîn ku ew ji aliyekê ve bi ramyariyê jî li wê dihizirê û bi gotina ´ramyarî navenda wê xwe hanîna ser ziman çêbikê´ re wê bi têtînekê wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Wê, di wê temenê de wê, li ser têtîna xabate navaroka wê ku wê bi xwe re wê bi sînor bibê û wê nebê temenekê lê mudahalekirinê.

Di wê temenê de wê, têtîna ramyari û destûrî a Luhmann wê di wê temenê de bê ku ew de wê weke ku ew ramyariyê wê, weke têtînek cihê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi gotina ´dema ku wê, ramyari wê biryarekê bide bakê destûrê bo alikariyê´ wê di wê temenê de wê bi rengekê felsefeyî wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê li temenekê parlamenî de wê li wê bihizirê. Wê minaq wê dema ku wê destûrek wê bê gûharîn wê, di wê temenê de wê ew wê çawa wê bê kirin wê li ser wê re wê bihizirê. Hizrên Luhmann di rengekê de wê, di xwe de wê temenê mudahaleyên ramyari jî ên li destûrê jî wê bidina nîşandin. Minaq di rengê hizirkirinê weke dema ku wê

destûrek wê were di parlamenê de bûhûrîna wê weke serkevtinekê ku wê bibînê wê di dewama wê de wê di wê de wê çî li gorî deestûrî û ne li gorî destûrê bê ku wê li ser wê re wê pêşnîyara gûharînê wê bi wê re wê, "li gorî wê" werênê ser ziman jî wê, di wê temenê de wê ev wê rengê hizirkirina xwe wê weke ku wê bi temen bikê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinên li rewşa destûrê wê di wê temenê de wê çî wê weke aliyekê wê yê giring bê wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, di nava têkiliya ramyarî û iktidarê û bi wê re gûharînên ku ew bibin û destûrê û hwd re ku wê têkiliyê dênê wê di wê rengê de wê, çerçoveyek pergali a hizirkirinê a destûrî wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mijara destûrê wê, di wê temenê de wê, di levkirinê û ankû di awsayekê de wê, bi rewşên dibin re di levkirinê de bê wê, di wê rengê de wê di temenekê formel ê rasyonali de wê, bi renekê wê li wê were lê hizirkirin. Ev şewayê hizirkirinê wê weke ku mirov di demên kevn ên felsefeya kurd a civakî de ku wê di çerçoveya hizirkirinên bi têtîgînên destûrî ên civakî û hwd de wê bê kirin de wê, di dîmenekê wê de jî wê were dîtin. Di wê temenê de lê wê, destûr wê, rewşên destûrî û ramyarî wê, ji hev cihê wê li wan wê were hizirkirin. Di dewama wê de wê, ramiyarî wê di wê temenê de wê, ne di wê hêzê de bê ku ew zêde karibê wê mudahaleyê li wê bikê wê têtîgîn û dîmenekê hizirkirinê li ser çerçoveya civaknasî xwezayîya jîyanê û hizirkirinên bi wê re wê bidina me. Di dewama wê de wê, dema ku mirov werênê ser ziman wê minaq wê Habermas wê hinekî wê cihê wê li ser wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di xabate xwe ya bi navê "teoriya çalakiya têkilidar" re wê, li ser wê bihizirê û wê bi temenê rasyonalityê ku wê di nava têtîgîna destûrê de wê derkeve li pêş wê di reng û awayekê de wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, têtîgîna "çalakiya têkilidar" wê çerçoveyek fahmkirinê a teorikî wê bi gotinê û terminolojikî wê di wê rengê de wê, bi felsefeya wî re wê, di wê warê de wê weke ku wê biafirênê.

Di wê temenê de wê giringîyê bide fahmkirina têtîgîna fahmkirina mirov a cihê û bi wê re wê nixên hevpar ku wê di temenê bi temenkirin û sazûmankirina jîyane xwe de kes wê bide nîşandin. Wê di wê temenê de wê bi têkiliya bi hevdû re wê, bi renekê ku wê temenekê bandûrê wê biafirênê wê bi wê re wê, şewayekê

çerçoveya bi awakirina temenê xwe yê jîyanî ku wê bikê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê bo ku wê civakên tevlihev ku ew werina fahmkirin wê fahmkirina qadên jîyanê û lêkolîna wan wê weke çerçoveyek din a fahmkirinê ku wê biafirênê wê bi wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê lêgerînên jîyanî, rewşa qarakterizeyî a dewletê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê hevdû fahmbikin wê di renekê de wê di çerçoveya hizirkirina xwe de wê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê, Habermas wê dema ku wê, çerçoveya têtîna çalakiya têtîdarîyê de wê, destûrê ji rewîstê wê cihê wê fahmbikê bo ji hev cihê fahmkirina têtîliya pergali û ya jîyanî. Ev di wê temenê de ew, fektorên weke yên rênîşandar ên weke pere, xabat û bi wê ve girêdayî lêgerîn û hwd wê, weke aliyna ku wê di çerçoveya mijarê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê.

Di nava têtîna destûrî a demên hemdem de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giirng wê werênê ser ziman ku wê têtîna teorîkî a çalakiyên têtîlidar wê bi temenekê rasyonel wê çawa wê di nava pergali û jîyanê de wê werina fahmkirin û bi watekirin wê weke mijarek fahmkirinê wê li gorî wî xwe bide dîyarkirin.

Habermans wê temenê hizirkirina xwe ya bi têtîna teoriya çalakiyên têtîlidar wê li ser temenekê rexnegir ava dikê. Minaq di dibistanekê de wê xwandavan ku wê rexneyên wan li temenê destûrî hebê wê çawa wê bi temenekê rasyonel wê werênina ser ziman wê li ser wê bi wê temenê wê di renekê de wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê **ser ziman**.

Habermas şertûmercên argumankirina rewşên biaqil ên di çalakiya têtîlidariyê/ragihandinê de li ser bingeha ferqên di navbera îddîayên rast dîtiniyê yên cihêreng ên ku bi eşkere an nepenî di kirinên axaftinê de têne çêkirin dahûrdike û van îddîayên rast dîtînê yên jêrîn ji hev vediqetîne: Kiryarên axaftinê yên têtîgihîştî û baş-avakirî îddîayek objektîv ji rastiye re, wek têtînek normatîf dihênê ser ziman. Îdiaya rewakirinê, û îddîayên diyarker û nirxandinê yên pêbawerî û dilpakî wê, çawa bin wê bi wê bihizirê. Gotûbêjên cûrbecûr eşkere xizmetê ji van îddîayan re dikin li gorî wî. Gotûbêja teorîkî ya li ser rastiye; weke li ser rewîstê-praktîkî ya li ser rast dîtiniya bi awayekê rexneyî wê dihilde li dest. Li ser bingeha vê teoriya argumankirinê, Habermas nêzikatiya cîhana

jiyanê û pergali bi wê bingihî pêş dixê.

Habermas têtîna jîyanê li ser sê temenê weke çand, civak û kes wê werênê ser ziman. Bi temenê çandî hilberîn û afirandinê bi wê dihizirê. Di asta civakê de jî wê bi temenê têtîliyên lev bi bandûr ku ew dibin re wê, bi çerçoveyek bi sazûmana civakî û hwd re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê çand, civak û keseyet wê bi temenekê rasyonel hizirkirina wê weke aliyê wê yê giring ku ew li wê dihizirê. Di dewama wê de wê dema ku em li ser hizrên Habermes re wê, bi têtîna civaknasî bi hizirê wê bi wê re wê, di rengekê de wê têtîna peresendinê ku wê bi ber aliyekê rasyonel ve bi pêvajoyên jîyankirinê ve wê bibin wê weke faktorek din a ku ew di temenê wê hizirkirina xwe dihizirê bê.

Weki din wê dema ku em li ser hizra habermas dihizirin wê di wê temenê de wê bi têtîna hemdemiyê û navendîtîyê û hwd re wê mijarê wê di temenekê bi bingihê têtîha rasyonel re wê di wê rengê de wê hilde li dest. Lê rengê hizirkirina wî weke ku me bi wê li jor hanî ser zoiman wê salixkirina wê bi têtîna têtîna çalakiya têtîdariyê a teorikî re wê, bê ser ziman. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê bihizirê.

Aliyekê din ku wê, habermas wê di çerçoveya jîyane hemdem de wê bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê li ser esasê gihandina li temenekê restî ê weke têtînên pergali weke pere, hêzê û hwd. Dema ku ew hat gihandin li temenekê restî wê, di dewama wê de wê, bi sazûmanbûn û bi wê re wê ji rejimên ramyarî û milki wê cihê bûna wan û bi serê xwe bûna wan wê di dewama wê de wê pêşkeve. Ew di wê temenê û rengê de wê bi wê re lê dihizirê. Li gorî wê, rewşên weke yên bi pere û hwd ku ew bi peymanan werina bi temen kirin û yên ramyarî bi destûrî bèn gihandin li restên wê weke aliyên wê yên ku ew li wê dihizirê bê.

Ev wê weke bi destûrbûnê wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman û di nava jîyane hemdem de wê bi destûrbûn wê weke xosletekê pêşketinê ên bingihînî wê di dewama wê de wê weke ku wê were dîtîn û wê bê hanîn li ser ziman wê were dîtîn.

Lê li vir weke ku em di nava hizrên Habermas de jî dibînin wê ew bê ku wê çendî ku wê weke bi têtîna destûrî wê bi temenkirinê wê bi wê re wê weke bi destûrbûnê û hwd re wê pêşkeve jî lê ew di temenekê rexnegirî de bi awayekê mafdar wê li ser wê re zêde girêdaniya kes bi dewletê ve jî wê li ser wê bisekinê û wê di

dewama wê de wê, rewşa girêdanîya civakê bi dewletê bi temenê destûrê û zêde pêşketina wê weke sazîyek pergali a jorin wê çawa wê bandûrê li wê bikê wê bixwezê ku ew wê li ser wê bisekinê.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê li ser wê bisekinê ku wê mijara destûrê û bi destûrbûna jîyanê ji her aliyê ve wê, di wê temenê de wê, di çerçoveya temen û çerçoveya jîyane hemdem de wê weke aliyekê din ê ku wê li ser wê were sekinin bê. Di aslê xwe de wê di nava jîyane mirovî de wê, di nava malbatê û hwd de wê, pêvajoyên pêşketinê ku wê pêşkevin wê ew aliyê serbestbûnê ku wê bi pêvajoyên pêşketinê û hwd re wê bi mêyla pêşketinê û hwd wê xwe bide diyarkirin wê bi wê sedemê wê bi girêdanîyên dewletî û hwd re wê bi wê rengê wê pêşkevin.

Di wê temenê de ew li projeya hemdemiyê ew nêzîkatîya ku ew dikê wê di wê rengê de wê li ser temenekê rexnegirî de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê hizrên Habermas ên di wê temenê de ku mirov dikarê wan li wê bihizirê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê weke ku mirov wê, dikarê wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê xwe bide diyarkirin.

Di wê rewşê de wê aliyekê din jî wê Habermas wê derxê li pêş. Ew jî wê mudahaleyên dewletê ku ew werina vekirîkirin li nerîn û li ber nerînê a mirov. Di wê temenê de wê, hingî wê ji aliyekê ve wê serdestî, bi pêşketina keseyetê û hwd re wê di temenekê bi xwe û hwd de wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, projeya hemdemiyê a habermas wê di wê temenê de wê, di çerçoveya têgînên weke nirx, rest û peymanan re wê çawa wê, çerçoveyek giştî a li hev wê biafirênê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê bi temenekê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, têgîna habermas a destûrî wê bi temenekê civakî li ser temenê projeyea hemdemiyê re wê, di wê rengê de wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji vê aliyê ve wê, dema ku wê Habermas wê bixwezê balê bikişênê li ser zêde pêşketina temenê sehêtê ê ji hundur û derve li ser mirov wê weke aliyekê ku wê ne tenê wê bi wî re wê temenê hizirkirinê bê wê, her wusa wê bi gelek zaneyên weke wî ên demê re jî wê bê mijare lê hizirkirinê. Ji vê nûqteyê a ku Habermas nêz dibê wê, di dewama wê de wê weke li ser mijarên sehêtê ên li ser keseyetê û

mirov ku wê werina pêşxistin wê Foucault jî wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Mijarên weke yên kirina disiplinê, cezakirin, lê serwerbûn û hwd wê, bi awayekê makanismayî ku wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, Foucault wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Li vir wê, di têtîna Foucault a civakî de wê, çerçoveyek destûrî wê di wê rengê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li gorî wî iktidar ne bi zorê lê bi têtîliyên nava civakê û hwd re ew jî xwe dikarê pêşkeve. Wê jî gotin çê dikê û gotin û iktidar wê, têtîliyê di nava wan de wê li gorî wê hebê.

Li gorî wî ti civak nîn in ku ew li gorî xwe gotina xwe pêşnekin. Lê di dewama wê de wê dibêjê ku wê ti civak jî wê nebin ku wê bi rêya rêyên sehêtê û rêzkariyê (disiplinê) ku wê bi temenê zêhnî wê, makanismayaên rêzkariyê ava nekê nebê. Di dewama wê de wê, Foucault werênê ser ziman ku wê desthilatdarî wê li ser temenê heya wê serdestîya xwe ava bikê û wê sehêt bikê. Di çerçoveya têtîna cezakirinê a Foucault de jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, weke rêya rêzkarkirinê ku wê were kirin wê bêtê ser ziman. Dema ku ew li ser dadgeh û girtgehan disekinê jî wê tenê wê bi temen û hebûna wan ya destûrî re wê li ser wan nesekinê wê, bi wê re wê bi çerçoveya civakî re wê ew wê hilde li dest.

Foucault wê, bi wê nêzîkatîya xwe wê balê bikişênê li ser wê ku wê rêyek sehêtê ku wê her ku wê pêde wê herê wê zêdetirî wê kûr û bi hûrgil bibê wê, pêşkeve wê, balê bikişênê li ser wê. wê bi têtîna hêzê serdest û hêza wê ya cezakirinê û darazandinê re wê, çawa wê civakê wê bi beşên navaroka wê re wê bikê binsehêtê wê li ser wê bisekinê û wê bêtê ser ziman. Di wê temenê de wê, Foucault wê, dema ku wê di bahsa girtigehê bikê wê di wê de wê, bahsa mamoste, bijîşk, derûnvan, karmendên civaknas û hwd bikê ku ew hindik dihên dîtî ber ku ew wê weke şaqekê vêşarî ê cezakirinê û sergirtî wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê beşên civakî ên weke oldar, psikiyatrîst, derûnvan, bijîşk, mamoste û weke bi gelek pişêyên din hena wê bi wê rengê wê di temenekê darazî de wê li ser wan bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di mijara têtîliya desthilatî û zanînê û hwd de jî wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek formelî wê lê bînerê û wê werênê ser ziman. Têtîli wê di temenê zanînê de wê şewayekê hesankirinê wê weke ku wê bileyizin. Tenê bi sînorkirinê pêşnexê. Di wê temenê de

wê, bi wê re wê, bi dîtînî wê pêvajoyek li gorî xwe a gûharînê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide jîyankirin. Wê di wê temenê de jî wê, di aslê xwe de wê, bi çavdêriyê û hwd re wê, di wê temenê de wê, hemû çerçoveya civakê wê çawa wê, weke di temenekê girtigehek servekirî de wê, çerçoveya dewletê wê were pêşxistin bi desthilatdarê Foucault wê, çerçoveya wê bi têtîgînî xêz dikê û wê, dixwezê wê werênê ser ziman.

Ya ku wê Foucault wê dihênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê, mirov dikarê wê bixwênê. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê bi pêşketinê weke teknikî û hwd re wê, zêdetirî bi çavdêrî, nerîn û hwd re wê, çawa wê, hemû tişt wê bikeve bin dîtbarîya wê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê wêneyek wê ya teorikî wê bikişênê.

Li ser wê temenê wê minaq fermanîdargeh, girtigeh, dibistan, nexweşxane, kargeh û hwd wê di wê temenê de wê, weke deverna ku wê karibê di heman çerçoveya nerîna desthilatê de wê, werênê ser ziman bê. Wê hemû wê di rengekê de wê, civakî wê di temenekê rêzkarkirinê de wê, weke rengdayina mirov wê çawa wê di nava jîyane civakê de wê bina xwediyê erkekê wê wêneyek wê ya teorikî wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê, ev sazîyên civakî û yên weke wan ku wê bibin wê di awayekê de wê, dema ku ew ew bi erkên xwe ve dirabin wê di wê temenê de wê, kirina bi awayekê a mîrov de bi wê were ser wê were sekinin.

Di dibistanê de wê li gorî têtîgîn û ankû zêhnekê perwerdekirin wê, dema ku wê Foucault wê di nava sazîyên civakî de bi rêzkirinê dihênê ser ziman wê li rex farmandargehên leşkerî û hwd re wê di rêzekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku em xate pêşketinê a bi teknikê û hwd wê li wê bihizirin wê di dewama wê de wê çawa wê, bi awayekê wê bi wê re wê hemû kes wê bi awayê xwe wê weke wê bikeve bin pêvajoyek çavdêrlêkirinê de. Wê di wê temenê de wê dema ku wê, Foucault wê dihênê ser ziman wê bi gotina 'ketina serdema panopticon' re wê ew wê werênê ser ziman. Li gorî mantiqê ew wê bibê ku wê hemû jîyan û pêvajoyên wê bi çavdêrlêkirinê re wê bèn xistin bi çavdêrlêkirinê. Wê bi wê re wê çawa wê temenê wê were çêkirin û ew wê weke demekê wê were pêşxistin wê di wê rengê de wê li ser wê bisekinê. Li gorî wê têtîgînê wê di bin wê çavdêrlêkirinê de wê, minaqe girtiyekê ku ew xwe çawa pêşbixê li wê asta xwe

bixwe çavdêrlêkirinê û bi wê re wê hêza pergale wê zêdetir bibê wê li ser wê bisekinê. Nêzîkatiya Foucault ya li ser awa, qalîte û fonksiyona zanistê ya di civaka nûjen de li ser bingeha dahûrkirina têtikiliya modernîte û destûrê xwedî cihekî girîng bê. Di wê temenê de wê pêvajoyên zanistê ên di demên hemdem de jî wê di wê temenê de wê çawa wê weke çerçoveyek li şûnê hizirkirinê û hwd wê pêşkeve wê, di renekê de wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveya nêzîkatiya Foucault de mirov dikarê wê fahmbikê ku wê zanist jî wê weke çerçoveyek sehête a desthilatê wê di wê rengê de wê çawa wê pêşkeve wê, bi wê re wê, karibê bêtê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê di demên hemdem de wê zêdeyî pêşketin û zêdebûna bi civakî û zêde tevlihevbûna têtikiliyên nava civakê û kûrbûn û hûrgilbûna bi wan re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê din bê ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Di têtigîna Foucault a destûrî de wê, ew wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê destûr wê li ser temenekê gerdûnî wê kirdeyê wê fahmbikê lê wê pergale rêzkariyê (disiplinê) wê çawa wê, bi qatman û çînî bikê wê bi dîmenê xwe wê werênê ser ziman wê, bixwezê ku wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Di wê temenê de wê têtigîna zanistê jî wê bi ya destûrê re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê, têtiginên weke yên derûniyê, civaknasiyê, tendurust, psikyatri, kriminoloji û hwd wê çawa wê, wê di wê temenê de wê weke têtigîna di demên hemdem de wê mirov wê bikina bin sehête de wê, bi wê re wê were dîtîn. Di wê rengê de wê, zanist wê çî rolê wê bileyizê wê bi wê re wê girîng bê ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê.

Foucault wê dema ku wê li mijarê hebûna demên hemdem wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê, bahsa pêşxistina zarokek asayi, laşekê bi tendurust, zêhnekê bi aheng, hemwaletiyek baş, mêtêkê qanc û gotinên mirovên rast wê, çawa wê bi rêya kiryarên mamoste, bijîşk, dozger, destûrvan, derûnvan, civaknas, polis û hwd wê bê çêkirin û meşrûkirin wê di wê çerçoveya wê têtigîna zêhnî a ku wê bi wê destûr wê bi çerçoveya hizra desthilatê wê bê dîtîn re wê bêtê ser ziman.

Di wê temenê de wê, mijare têtikiliya destûr û jîyanê, aheng û pêşketin û pêdeçûyina wê çawa wê di çerçoveyekê de wê bibê wê li wê were hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, weke ku wê bi hizrên Foucault û hinekî jî bi yên Habermas û hwd re wê were dîtîn wê bi

çerçoveyek rexnegirî ku wê werênina ser ziman wê, li ser temenekê pêşketina pêvajoyên hemdem û çawa bi awa jîyankirina di wê de wê li wê bihizirin. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman li ser ziman ku wê mijara çerçoveya hizirkirinên wê yên di wê rengê de wê çawa wê, di awa û regekê de wê, karibê were lê hizirkirin wê li wê bê nerîn.

Ev rengên hizirkirinê wê tiştekê din jî wê di çerçoveya têgîna destûrî de wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Ew jî wê lêgerîna mirov a jîyankirinek weke xwe wê bi wê re ku wê ti carî wê dawî li wê newê bê.

Di aslê xwe de wê demên hemdem ku wê bahsa demek weke bi pêşketina zanistê jî wê were kirin wê weke ku em wê di wê çerçoveyê de wê kifşdikin wê zanist wê, di temenekê sehêtî û hwd de wê, bi wê re wê di regekê de wê, bê pêşxistin. Di wê temenê de wê, zanin û zanist jî wê funksiyon û armancên wê yên bi jîyane mirov re wê di wê temenê de wê weke ku wê werina gûharandin. Zanîna ku wê, divîyabû ku wê azad bikira wê çawa wê bikê bin sehêt û wê girêdanê bi wê di jîyane mirov de wê çêbikê wê di wê rengê de wê minaqên wê yên pîrr zêde wê, bi pêvajoyên pêşketinê ên demên hemdem û rengê pêşketina wê re wê, were dîtin. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê weke ku wê Habermas wê di regekê de wê bi temenekê rasyonal û têgînek rexnegir wê bixwezê mijarê wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê, di wê rewşê de wê, zêdetirî wê karibê weke têgînek giring ku ew xwe bide diyarkirin bê.

Mirov ne tenê ji dervî xwe wê rexnekirinê dengbikê. Wekî din wê karibê xwe bixwe li ser kirinên xwe re wê li xwe bikê û wê kirinên xwe bi wê di berçav de derbas bikê wê bi temenekê hişmendî wê me derxê dervî wê. Bi gotinek din wê me di nava kirina me bi xwe de wê weke girtiyekê wê nedê girtin. Di wê temenê de wê mirov dikarê wê kifşbikê ku wê rast bê ku wê fahmkirin wê rast bê ku mirov wê azad bikê. Lê wê di wê temenê de wê, çawa wê fahmbikê wê di temenekê şêwayî û hwd de wê, ew wê, bi armanc û restên wê yên fahmkirinê û hwd re wê karibê wê temenê wê biafirênê. Ber vê yekê wê armanc wê, weke aliyekê temenî ê lêpîrsîner wê xwe di nava hizirkirin û jîyanên me yên bi aqil û hwd de wê karibê biafirênê bê. Di wê çerçoveyê de di dewama wê de mirov dikarê wê balê bikişênê li ser têgîna rasyonal ku wê di nava hizirkirina demên hemdem de wê weke temenekê hizirkirinê wê di wê rengê û

awayekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Li vir di aslê xwe de ez dixwezim têgîna rasyonalismê li ser temenekê rexnegirî wê di çerçoveya fahmkirina demên hemdem û pêşketina wê de derxima li pêş. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê karibê bide dîyarkirin. Di nava pêvajoyên hizirkirinê û pêşketinên bi têgînên weke yên destûrê û hwd re wê, dem bi dem wê bi pêvajoyên têrbûnê ku wê ji yekê wê derbasî ya din wê bibê wê, bi wê re wê, çawa wê pêşkeve û wê her dem wê bi wê rengê wê rasyonaliya xwe wê bi fahmkiriina xwe û pîvanên wê re wê biafirênê wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Ev wê bo demên hemdem jî wê di rengê wê awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê wusa bê.

Çavkanî:

- *Ronald Dworkin(1996), A Matter of Principle (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press,.
- *Ronald Dworkin(1986), Law's Empire (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press,
- *H. L. A. Hart(1968), Punishment and Responsibility (Oxford: Oxford University Press,
- *Immanuel Kant, Metaphysics of Morals
- *Catharine MacKinnon(1989), Toward a Feminist Theory of the State. Cambridge: Harvard University Press,
- *Joseph Raz(1983), The Authority of Law, Oxford: Oxford University Press,
- *Roberto Mangabeira Unger(1986), The Critical Legal Studies Movement, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press,
- *Habermas, Jorgen(1983), Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln, Frankfurt a.M.
- *Habermas, jorgen(1992), Faktizität und Geltung
- *Foucault, Michel(1961), Histoire de la folie a l'age classique, (norsk oversettelse av Fredrik Engelstad og Erik Falkum: Galskapens historie i opplysningens tidsalder-1973)
- *Foucault, Michel(1976), L'histoire de la Sexualité (3 bd. 1976 – 1984)(norsk oversettelse av Espen Schaanning: Seksualitetens historie, 3 bd., 1999 – 2002)
- *Chomsky, Noam (1981). Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures. Holland: Foris Publications.
- *Chomsky, Noam (1986). Barriers. Linguistic Inquiry Monograph Thirteen. Cambridge, MA og London: The MIT Press
- *Chomsky, noam (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: The MIT Press
- *Svein Eng(2007), Rettsfilosofi, Universitetsforlaget
- * G.W.F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse, (rettsfilosofi, norsk oversettelse av Dag johansen-2006)
- *Freud, Sigmund (1955). "Totem and Taboo: Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics." In The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmundfreud, Vol. 13, ed. James Strachey, 1–255. London, UK:

Hogarth Press

*Hervieu-Leger, D. (2001). "Individualism, the validation of faith, and the social nature of religion in modernity". In R. K. Fenn (ed.). The Blackwell companion to sociology of religion. Oxford: Blackwell

*Roof, W. C. (1993). A generation of seekers: The spiritual journeys of the baby boom generation. San Francisco: HarperSanFrancisco

*Eliade, Mircea(1960). Myths, Dreams, and Mysteries. New York

*Fromm, Erich(1960). Zen Buddhism and Psychoanalysis. New York,

Abdusamet yigit, kurdistan, cizira bota, 2009-12